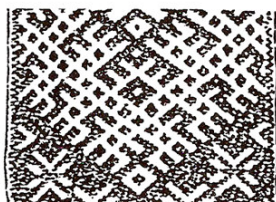

ALVYDAS BUTKUS

Latviai

ÆSTI
Kaunas
1995

UDK 947.43
Bu 403

Knyga leidžiama Atviros Lietuvos fondui
parėmus

Leidimą parėmė
Latvijos Respublikos ambasada Lietuvoje

Recenzavo:
habil. dr. prof. Marta Rudzytė
dr. Antanas Kulakauskas

Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.

ISBN 9986 - 9034 - 0 - 8

© Alvydas Butkus, 1995
© Leidykla "Aesti", 1995
© Margarita Jasilionytė,
apipavidalinimas 1995

**Ko man šī dzīve var ņemt un aizliegt?
Šī dzīve - brīnumainais ceļš uz mājām.**

Veronika Strēlerte

Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.

Latvių poetės Anos Rancanės žodžiais tariant, mums turbūt nėra didesnės baismės, kaip būti išvarytiems iš gimtųjų namų, nes jie yra tautos pamatai, mūsų vidinio pasaulio ritmas, lydintis mus iki amžinojo prieglobsčio dausose. Prie Baltijos jūros yra lietuvių ir latvių, dviejų baltų tautų, namai. Istorijos vingiuose kaimynai dažnai juos niokojo ir griovė, tačiau begalinė baltų meilė savo kraštui kiekvieną kartą padėdavo juos atstatyti. Nors ir negyvename po vienu stogu, bet neabejotinai tvirtai jaučiame savo bendrų valdų sienas. Iš lėto iš lėto statomės savo namus, nes baltų židinys dega tai prigesdamas, tai vėl suliepsnodamas. Taip, esame lemties broliai, tad tokie ir pasilikim.

XX amžiuje po penkiasdešimt priespaudos metų lietuviai, turėdami stiprią tautinę dvasią, pirmieji atkūrė nepriklausomybę. Tai buvo didžiausia parama broliams latviams. Penkiasdešimt metų gyvavo liaudies diplomatija - nematomas ir negirdimas, bet sąmoningai ar nesąmoningai širdyje nešiojamas artumo ir savo baltiškų namų bendrumo jausmas. Toji liaudies diplomatija dažnai slopindavo politikų pasimetimą ir klaidas. Nes tauta geriau suvokia, kas yra tikrosios vertybės, išsaugomos per abipusį pažinimą.

Dr. Alvydo Butkaus monografija "Latviai" yra pirmoji taip išsamiai parašyta knyga apie latvius: jų istoriją, etnografiją, tautosaką, kalbą. Tai didelis pažinimo aruodas kiekvienam lietuviui. Ji yra ypač vertingas vadovėlis Tau, Lietuvos jaunime, nes būtent Tu esi Lietuvos ateitis ir mūsų protėvių namų saugotojas bei naujovių kūrėjas.

Alberts Sarkanis

Latvijos Republikos ambasadorius Lietuvoje

Vilnius, 1995 m. gegužės 4 d.

TURINYS

PRATARMĖ	5
LATVIJOS ISTORIJA	6
Priešistorė	6
Latvijos gentys XII a.	11
Vokiečių ekspansija į Rytų Pabaltijį XIII a.	13
Livonija XIV - XVI a.	18
<i>Valstybės struktūra</i>	18
<i>Vietinių gyventojų padėtis</i>	19
<i>Vidaus karai ir konfederacija</i>	21
<i>Santykiai su Lietuva</i>	21
<i>Livonijos žlugimas</i>	24
Kuršo-Žiemgalos kunigaikštystė	26
Latvių žemės Respublikos, Švedijos ir Rusijos valdžioje	30
<i>Vidžemė</i>	31
<i>Latgala</i>	33
<i>Carų valdžioje</i>	34
Latvija XX a.	39
<i>1905 m. revoliucija</i>	39
<i>Karas ir nepriklausomybės vizija</i>	40
<i>Nepriklausomybės kovos</i>	43
<i>Nepriklausomybės metai</i>	45
<i>Aneksija</i>	52
<i>Latvija per Vokietijos-TSRS karą</i>	54
<i>Antroji tarybinė okupacija</i>	59
<i>Tolyn nuo vergovės</i>	62
SUTRUMPINIMAI, ŽENKLAI	63
ILIUSTRACIJŲ METRIKOS	63
LITERATŪRA	64
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	69

PRATARMĖ

*Beliko lapų tiktai du
Šiame senajam kilties medy.
Per ugnį, kančių kelias vedė,
Ir šakose dabar gūdu.*

Liudmila Azarova, eilėr.
“Baltų kalbos”*

Taip, iš baltų liko tik lietuviai ir latviai. Per pusantro tūkstantmečio baltai neteko 4/5 teritorijos. Išnyko gentys, kurių net vardų nežinome, istoriniais laikais suvokietėjo prūsai, nutauto jotvingių likučiai, sulatvėjo ar sulietuvėjo kuršiai, žiemgaliai, sėliai, apsikarpė ir lietuvių bei latvių kalbų plotai.

Abiejų broliškų tautų istorija nevienoda. Latvijos valstybingumas telpa į kelis XX amžiaus dešimtmečius. Tačiau latvių protėvių vos ne šimtmetį trukęs priešinimasis vokiečių vergijai XIII a. stabdė vokiečių veržimąsi į Lietuvą iš šiaurės ir leido stiprėti vienintelei nepriklausomai baltų valstybei. Vėliau skirtingos istorinės sąlygos, administraciniai barjerai, religinis, o kartais ir tautinis antagonizmas didino kalbos, papročių, tautosakos skirtumus.

Deja, apie artimiausius savo giminaičius latvius mes žinome mažiau negu apie kaimynus slavus ar vokiečius. Net bendraudami griebiamės trečiųjų kalbų, užmiršę, jog iš visų užsienio kalbų lietuviui lengviausiai išmokstama yra latvių.

Šios knygos trumpesnis ir populiariai parašytas variantas, pavadintas “Mūsų broliai latviai”, išėjo 1990 m. ir buvo gana greitai išpirktas. Be to, Latvijos istorija toje knygelėje buvo pateikta labai fragmentiškai, trūko duomenų iš XX a. laikotarpio (tarpukaris, pokaris), viena kita taisytina smulkmenėlė prasibrovė ir į kitus skyrius. Leidžiant antrą kartą, rūpėjo papildyti etnografijos, tautosakos skyrius, nurodyti šaltinius. Knygos tikslas liko tas pats - supažindinti skaitytoją su bendriausiais latvių istorijos, etnografijos, tautosakos ir kalbos bruožais. Tačiau dabar ji rašyta kaip vadovėlis Lietuvos vidurinių mokyklų istorijos mokytojams, moksleiviams, taip pat universitetų humanitarinių specialybių studentams. Be abejonės, ji turėtų sudominti ir plačiąją visuomenę.

Už vertingus duomenis ir paramą rengiant šią knygą nuoširdžiai dėkoju Latvijos Respublikos ambasadoriui Lietuvoje dr. Albertui Sarkaniui, etnomuzikologui Martynui Boiko ir folkloristui Valdžiui Muktupavelui, taip pat recenzentams prof. Martai Rudzytei ir dr. Antanui Kulakauskui. Rankraštį skaitė ir savo pastabų pateikė dr. Adomas Butrimas bei dr. Darius Kuolys, už ką jiems irgi nuoširdus ačiū.

* Čia ir kitur eilijuoti vertimai autoriaus.

LATVIJOS ISTORIJA

Priešistorė

Pirmosios gyvenvietės dabartinės Latvijos teritorijoje galėjo atsirasti pasitraukus ledynams, t.y. ne anksčiau kaip prieš 13-14 tūkstantmečių. Seniausios archeologų atrastos gyvenvietės Latvijoje yra 11 tūkstančių metų senumo (LV 1, 7). Tai vėlyvojo paleolito stovyklos, atrastos prie buvusio Baltijos ledo ežero, prie Lùbano ežero bei į juos įtekančių upių - Laūkskuolos ir Sėlpilio. Sprendžiant iš rastų titnago ir kaulo įrankių, pirmieji Rytų Pabaltijo gyventojai buvo medžiotojai, atsikraustę iš Vidurio ir Vakarų Europos (Gimbutienė 1985, 26) ir atsinešę dvi skirtingas kultūras: **Svidrų** ir **Pabaltijo Madlėno**. Abi kultūros buvo būdingos ir Lietuvai su Latvija.

Svidrų kultūra gavo gyvenvietės, esančios netoli Varšuvos (*Swidry Wielkie 1*), vardą. Šiai kultūrai būdingi titnaginiai karklo lapo formos strėlių antgaliai, ilgi rėžtukai kaului ir ragui pjaustyti bei gremžtukai medžiui ar kailiui apdirbti.

Madlėno kultūra (15-8 tūkst. m. pr. Kr.) pavadinta urvo, esančio Vezaso up. (Prancūzija) dešiniajame krante, vardu (*La Madleine*). Šios kultūros bruožų randama visoje to meto Europoje iki Uralo. Pabaltijį ir kitus Šiaurės Europos kraštus pasiekė tik vėliausios jos atmainos. Nuo Svidrų kultūros ji Pabaltijyje skiriasi tuo, kad strėlių antgaliai platūs, su įgauba, gremžtukai trumpi ar net apskriti (Rimantienė 1972, 30-34; Gimbutienė 1985, 26-28). Abi šios kultūros sąveikavo. Svidrų kultūra madlėninei davė daugiausia techniškų naujovių, o madlėninė praturtino svidrėninę formų įvairovę (Rimantienė 1972, 40).

Apie 7000 m. pr. Kr., smarkiau atšilus klimatui, šalia medžioklės plačiai paplito žvejyba, augalinio maisto rinkimas. Mezolito laikotarpiu, t.y. 7000-4000 m. pr. Kr., Šiaurės Pabaltijyje minėtųjų kultūrų pagrindu susiformuoja ir nusistovi žvejų ir medžiotojų kultūra, pavadinta **Kūndos** vardu (*Kunda* - miestas Estijos šiaurėje, Rakverės r., prie Suomų įlankos). Jos arealas buvo dabartinė Estija, Latvija ir Šiaurės Lietuva. Šiai kultūrai ypač būdingi įvairūs kaulo ir rago dirbiniai: žeberklai, meškerių kabliukai, peiliai ir pan., o titnago įrankių labai mažai, išskyrus Estiją, kurios teritorijoje rastose Kūndos kultūros stovyklose titnaginių svidrėnių strėlių antgalių netrūksta. Archeologai teigia, kad tie antgaliai čionai atkeliavę ne iš pietų, o iš Valdajaus srities, iš kur Estijos gyventojai gabendavęsi ir titnago žaliavą (Rimantienė 1972, 90; 1987b, 55).

Kūndos kultūra ilgainiui peraugo į neolitinę **Narvos** kultūrą. Pavadinimas kilęs iš Narvos upės ir miesto (Estija) vardo. Ši naujoji kultūra datuojama 4000-2500 m. pr. Kr. Buitinį inventorių papildė keramika:

didžiulės smailiadugnės puodynės ir plokšti dubeniniai šviestuvai. Į molį būdavo įmaišoma grūstų kriauklių, vėliau - granito (Gimbutienė 1985, 29; Rimantienė 1987b, 55). Puodynės kiek aukštos, tiek plačios, ornamentuotu kaklu. Keramikos puošyboje vyrauja išpaustų duobučių, kabliukų ar brūkšnelių raštas (Лозе 1985, 13-15).

Narvos kultūros skiriami keli židiniai, arba variantai. Vieni archeologai skiria vakarinį, šiaurinį, rytinį ir pietinį (Rimantienė 1987b, 53), kiti - šiaurinį, šiaurės rytų ir (piet)vakarinį (Лозе 1985, 53). Pastebėta, kad iš visų jų gryniausias yra vakarinis variantas (Šventosios, Sarnatės, Paviluostos ir kt. gyvenvietės) (Лозе 1985, 15), o, pavyzdžiui, šiauriniam įtakos turėjusi šukinės keramikos kultūra, pietiniam (Dauguvos-Neries tarpupis) - Nemuno kultūra (Rimantienė 1987b, 56).

Be keramikos, Narvos kultūra turtinga kaulo, rago, medžio, gintaro dirbinių. Kadangi narviškiai gyveno paežerėse, drėgnėjant klimatui jų gyvenvietes užliedavo vanduo, todėl stovyklas tekdavę apleisti, o dumble ar pelkių durpėje labai gerai išliko palikti tinklai, virvės, valtys, būstų žymės. Rasta daug titnago ir kaulo dirbinių: gremžtukų, rėžtukų, strėlių antgalių, kirvių, ylių, adatų.

Kas buvo tie senieji vietiniai Rytų Pabaltijo gyventojai, kol kas sunku pasakyti. Neabejotina tai, kad jie buvo neindoeuropiečiai, turėjo matriarchatinę santvarką, kuri atsispindėjo jų kulto atributikoje. Pavyzdžiui, dažnas vandens paukščio (anties, gulbės) motyvas medžio drožiniuose, taip pat gyvatės, žalčio, briedės, meškos vaizdavimas narviškius glaudžiai sieja su likusia priešindoeuropietiška Senąja Europa, kuriai šie mitiniai įvaizdžiai būdingi (Gimbutienė 1985, 33) ir kurioje vyravo Gimdymo deivės kultas (plačiau žr. Gimbutas 1989).

Narvos kultūros arealas sutampa su tradicinių kanklių paplitimo arealu, todėl spėjama, kad šį instrumentą mūsų ir finų protėviai bus perėmę iš šios kultūros atstovų (plačiau žr. etnografijos skyr.).

Maždaug nuo 2500 m. pr. Kr. Rytų Pabaltijyje gana greitai paplinta nauja, **šukinės-duobelinės keramikos** kultūra, atėjusi iš šiaurės rytų nuo Ladogos ir Onegos ežerų. Iki tol ši kultūra, kaip minėta, dariusi tam tikrą įtaką šiauriniams narviškiams. Manoma, kad nuo minėtų ežerų išskeliauti šios kultūros atstovus privertė didelis tų ežerų ištvėninimas: ankstyvojo neolito gyvenviečių ir dabar ten randama tik po storais nuosėdų sluoksniais (Rimantienė 1987b, 56).

Šukinės-duobelinės keramikos kultūra iš esmės skyrėsi nuo narviškosios. Puodynės yra apvaliais arba smailiais tuščiaaviduriais dugneliais, šonai iki pat viršaus tiesūs (narviškių pūsti), visas paviršius vienodai išmargintas šukų išpaudą primenančiu ornamentu bei duobutėmis, sudarančiomis juostas. Kitokie ir titnago dirbiniai; pvz., strėlių antgaliai yra rombiniai arba pailgi. Antropologai priduria, kad, nors ir negausiai rastos, kaukolės turi rytietišku, mongolidišku bruožų (Rimantienė 1987b, 56). Šios kultūros

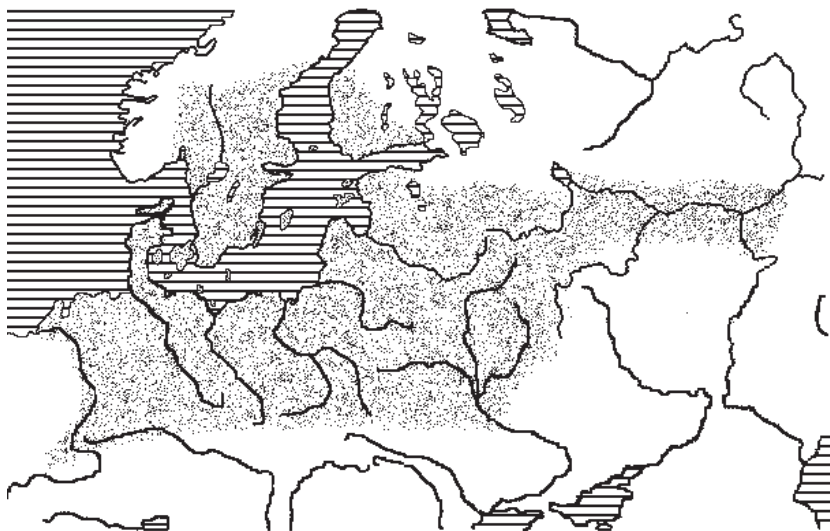
nešėjai buvo finų protėviai. Jų tolimoji tėvynė buvo Pauralė (Česnyš 1987, 74).

Ši kultūra įsitvirtino dabartinėje Estijoje ir visiškai nustelbė ten gyvenusius narviškius. Šiaurės Latvijoje maišymasis truko ilgiau, buvo intensyvesnis ir sukūrė savų variantų. Į pietus šukinės-duobelinės keramikos kultūra silpdama plito per pietų narviškius, aplenkdamą dabartinę Vidurio Lietuvą ir Žemaitiją.

Apie 2000 m. pr. Kr. Rytų Pabaltijyje pasirodė kita nauja kultūra, pavadinta **virvelinės keramikos** vardu. Ji atslinko iš Vidurio Europos, atnešė žemdirbystę, gyvulininkystę ir patriarchato tradicijas. Tai buvo indoeuropiečiai. Virvelininkams būdingi laivo profilio kovos kirviai, gyvatės galvos formos kapliai. Puodai plokščiadugniai, papuošti ornamentu, panašiu į virvelės išpaudą (iš čia ir kultūros pavadinimas).

Virvelinės keramikos kultūra buvo paplitusi ne tik Rytų Pabaltijyje. Ji apėmė Dauguvos, Vyslos, Elbės baseinus, Dnepro aukštupį, siekė Reiną, jos areale buvo dabartinė Olandija, Danija, pietinė Švedijos dalis (1 pav.). Vadinasi, ji apėmė plotus, kur vėliau formavosi germanų, baltų ir slavų kalbos (Rimantienė 1987a, 42-44). Kalbininkai teigia, jog indoeuropiečių prokalbė pradėjo skilti apie 4000 m. pr. Kr., bet skilo ji iš pradžių į zonines prokalbes. Viena iš tokių galėjo būti Vidurio Europoje atsidūrusi germanų-baltų-slavų (gal dar ir trakų) prokalbė, arba tarmių grupė (Mažiulis 1987, 41).

Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aestis, 1995.

1 pav. Virvelinės keramikos kultūros paplitimas.

Spėjama, kad virvelinės keramikos kultūra, susilieję su Narvos, Nemuno ir kitomis giminiškomis kultūromis, taip pat su šukinės-duobelinės keramikos kultūros substratu, Rytų Pabaltijyje tapo prabaltiškos kultūros užuomazga.

Baltai buvo indoeuropiečių arealo šiaurėje. Už jų, kaip ir dabar, gyveno finai. Dalis prabaltų, įsiterpusių į tirštai finų gyvenamą kraštą, buvo asimiliuoti, patys baltai asimiliavo vakarines ir žiemvakarines finų žemes. Per dabartinę Latviją apie 500 m. pr. Kr. ėjo baltų ir finų riba. Manoma, kad juos skyrė Dauguvà (Zinkevičius 1984, 157; Česnys 1987, 74). Nuo Dauguvės žiočių riba suko tiesiai į vakarus - šiaurinė Kuršo dalis buvo finiška.

Kurios prabaltų gentys tiesiogiai susidūrė su finais? Kurios buvo asimiliuotos? Kadangi kontaktai truko tūkstantmečius, sunku pasakyti, kaip kalbėjo tie prabaltai, kurie su finais susidūrė pirmieji. Tik apie I tūkstantmečio po Kr. vidurį, kai iš baltų prokalbės tarmių susiformavo atskiros kalbos, paaiškėja baltų stūmimosi į Šiaurės Pabaltijį avangardas. Tai buvo kuršiai, žiemgaliai, sėliai ir latgaliai.

Tautovardis *kuršis* kilęs iš krašto pavadinimo *Kuršas*, o ši žodį K. Būga siejo su reikšme 'lydimai; krūmokšniais apaugusi žemė' (Būga 1958-61, 3, 251). Tokią kilmę palaikė ir K. Būgos amžininkas latvių kalbininkas J. Endzelynas (Endzelīns 1982, 384). Iki šiolei ši etimologija atrodo patikimiausia (plg. Zinkevičius 1984, 343).

Kraštavardžio *Žiėmgala* kilmė kiek painesnė, kadangi esama ir kitos formos - la. *Zemgale*, lie. *Žėmgala*. Tačiau šaknis *Žiem-* neabejotinai senesnė: ją liudija ir skandinavų Yngvaro saga (*Seimgaler*), ir rusų kronikos (*Зимгола*). Mat baltų *ie* yra kilęs iš senesnio *ei*, o slavų *i* atliepia abu šiuos baltų dvibalsius, plg. lie. *eiti*, la. *iet* ir rus. *удму*, lie. *žiema*, la. *ziema* ir rus. *зима*, l. *zima*. Todėl kalbininkai šaknį *Žiem-* sieja su sąvoka 'žiemiai, šiaurė' (Būga 1958-61, 3, 253). Žodis *-gala* senovėje galėjo reikšti ne tik ribą, bet ir žemę, šalį; pakraščio ir gyvenamosios žemės sąvokos baltų ir slavų kalbose yra artimos, plg. lie. *kraštas*, rus. *край* 'edge, side; land, country', taip pat lie. *šalis* 'side; country' ir rus. *страна* 'land, country', *сторона* 'side'. Žiemgaliais galėjo pasivadinti ar būti pavadinta šiauriausia baltų gentis, kol kuršiai ir latgaliai nebuvo pasistūmėję šiauriau; galėjo juos praminti šitaip ir piečiau gyvenę lietuviai (Endzelīns 1982, 386-387). Pirmoji prielaida dabar jau atrodo įtikinamesnė, nes kuršiai į šiaurę stūmėsi gana lėtai, asimiliuodami lėvius, o latgaliai į dabartines savo žemes atsikraustė gerokai vėliau (žr. toliau), vadinasi, žiemgaliai kurį laiką iš tiesų buvo šiauriausia baltų gentis Pabaltijyje.

Yra mėginta šį kraštavardį sieti su apeliatyvu *žemė* ar su vandenvardžiu (Bušs 1990, 88-89). Šiaip jau la. *Zemgale* pirmojo sando *e* atsiradimas iš *ei/ie* fonetiškai nepaaiškinamas. Jei tai naujesnė forma, ji galėjo atsirasti dėl liaudies etimologijos (plačiau žr. Butkus 1993a).

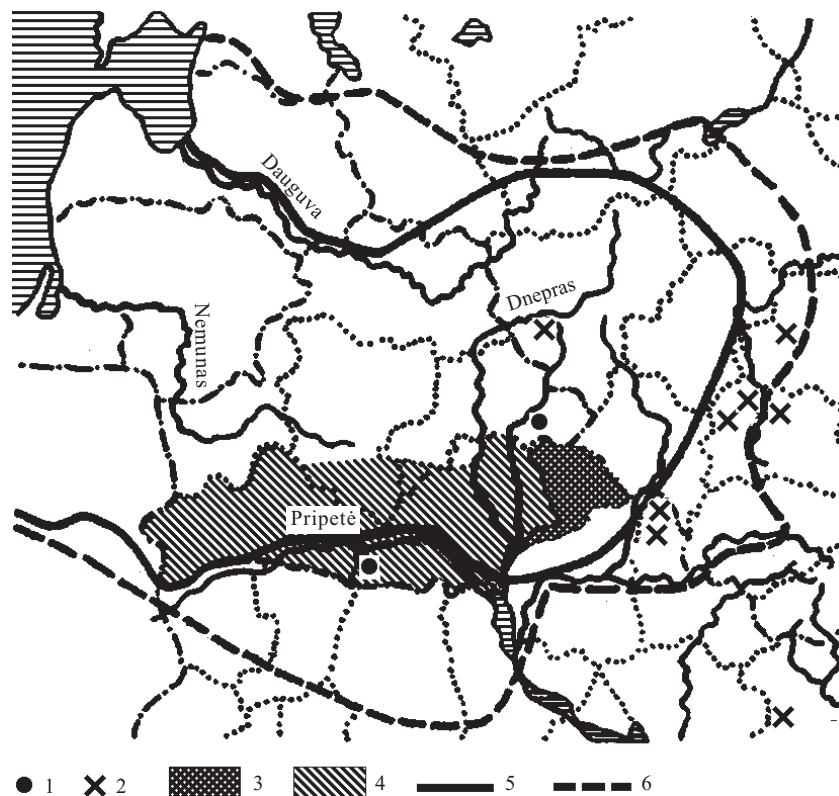
Sélos vardas spėjamas esant vandenvardinės kilmės, o pati šaknis siejama su veiksmažodžiais *selėti* ‘tekėti’, *sèlinti* ‘slinkti, artintis’ (Zinkevičius 1984, 359).

Tautovardis *latvis* (tarm. *latuvis*) kildinamas iš išnykusio kraštavardžio **Latva*, **Latuva*. Šis kraštavardis hidroniminės kilmės, plg. lie. *Latavà*, *Latuvà*, *Lātupis*, *Lātežeris*, la. *Late*, *Latupe* (Zinkevičius 1984, 363). Šaknies *lat-* reikšmė buvusi ‘tekėti’, plg. *latakas* ‘srautas, srovė’.

Archeologų ir antropologų duomenys rodo buvus bent jau kelis baltų genčių antplūdžius į Rytų Pābaltijį. Iki pirmojo tūkstantmečio po Kr. vidurio Lietuvos ir Latvijos teritorijoje gyveno daugiausia vakarų baltai (siauraveidis tipas) (Денисова 1990, 80), nors, pavyzdžiui, G. Česnio duomenimis, Rytų Lietuvoje, t.y. į rytus nuo Šventosios, tuo laikotarpiu jau gyveno gentys, turinčios rytų baltų bruožų (plačiaveidis tipas) (Чеснис 1985, 148). Anot R. Denisovos, I tūkstantmečio po Kr. antroje pusėje Rytų Pabaltijyje vyko labai intensyvūs etniniai procesai dėl rytų baltų migracijos iš pietų į šiaurę. Ši migrantų srovė IV a. perliejo dabartinę Rytų Lietuvą, Latvijos Latgalą ir Vidžemę, pasiekė žemaičius bei kuršiū, ėmė stelbti sėlius ir pietų finus (plg. Денисова 1990, 80). Tai galėjo būti latgalių kilmės gentys, nes sėlių archeologinis klodas toje pat teritorijoje yra senesnis už latgalių (Денисова 1990, 79). Slinkdami į šiaurę šie migrantai paliko pėdsakų Lietuvos hidronimikoje - daugelis vandenvardžių su šaknimi *Lat-* yra Rytų Lietuvoje, apie Anýkščius; piečiausias *Lātežeris* yra ties Druskininkais. Kita rytų baltų banga pasiekė Lātgalą iš rytų.

Etnomuzikologai teigia, jog naujieji atsikėlėliai galėjo ateiti iš Pietų Baltarusijos, t.y. iš Dnepro-Prīpetės tarpupio (2 pav.). Mat šio regiono dainoms būdingas burdonas yra giminiškas burdonui, paplitusiam Latvijoje (Бойко 1990, 92).

Visa tai keičia rytų ir vakarų baltų sampratą: antropologijos ir etnokultūros požiūriu vakarų baltams derėtų priskirti ne tik kuršiū, bet ir čia nuo seno gyvenusius žiemgaliū su sėliais. Rytų baltai Lietuvos ir Latvijos teritorijon, anot archeologų, atsikėlė I tūkstantmečio po Kr. viduryje (Шноре 1985, 46; Денисова 1990, 81). Didžiausią latgalių įtaką patyrė sėliai labai surytėjo; iki I tūkstantmečio po Kr. pabaigos aukštaičiams ir latgaliams būdingas plačiaveidžio tipo arealas jau buvo apėmęs sėlius ir pietų žiemgaliū (Чеснис 1985, 25). Tokią vakarų baltų sampratą remia ir naujausieji etnoinstrumentologų tyrinėjimai: “kanklininkų” arealas, į kurį patenka kuršiai su žiemgaliais, yra vakarietiškas, tuo tarpu “pūtikai” (mūsų aukštaičiai ir dzūkai drauge su slavų asimiliuotaisiais Dnepro baltais) priklauso rytų baltų arealui; sėliai ir ypač latgaliai yra šių arealų sandūra, mišrioji sritis (Apanavičius 1992, 20-22; 1995, 80).

Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.

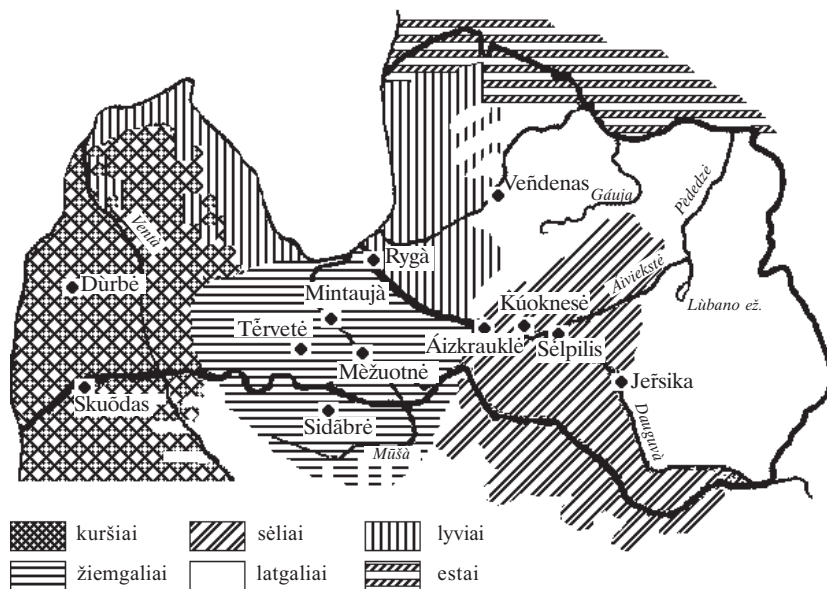
2 pav. Vokalinio burdono arealas dabartinėje Baltarusijoje. 1 - dūdmaišio burdonas; 2 - figūrinis burdonas; 3 - figūrinio burdono arealas; 4 - figūrinio burdono tendencijos; 5 - baltiškų hidronimų arealas; 6 - baltiškų hidronimų reta, o ir jų baltiškumas ginčytinas.

Minėtosios kalbos - kuršių, žiemgalių, sėlių ir latgalių - patyrė didelį finų kalbų poveikį. Šiuo požiūriu darosi įmanoma dar viena klasifikacija - šiaurės ir pietų baltai, t.y. dabartiniai latviai ir lietuviai bei šių kalbų tarmės.

Latvijos gentys XII a.

Iki XIII a., t.y. iki vokiečių ekspansijos į Šiaurės Pabaltijį, dabartinės Latvijos teritorijoje gyveno minėtosios keturios didelės baltų gentys ir finougrų gentis lyviai (3 pav.).

Visame pajūryje iki Ventspilio gyveno **kuršiai**. Juos pirmuosius iš žinomų baltų genčių mini istoriniai šaltiniai - skandinavų sagose jie minimi aprašant 675 m. įvykius. IX-XII a. kuršiai jau garsėjo kaip geri jūrininkai, prekybos ir plėšikavimo tikslais pasiekdavę Danijos, Švedijos krantus, plg.:

Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.

3 pav. Baltų ir finų gentys Latvijos teritorijoje XIII a.

“...rado /.../ estus, kurie neseniai sudegino bažnyčią, išmušė žmones, kai kuriuos paėmė į nelaisvę, nuniokojo žemę, pagrobė varpus ir bažnyčios reikmenis, kaip ligi tol buvo pratę elgtis pagonys estai ir kuršiai Danijoje ir Švedijoje” (Latvis, 34). Kronikos aprašo permainingus šių šalių vikingų karus su kuršiais. Yra žinoma, kad apie 854 m. kuršiai sumušė danų laivyną, paėmę pusę jų laivų, daug aukso, sidabro, ginklų. Kuršių plėšikavimas Baltijoje, matyt, buvo ženklus, nes danai bažnyčiose meldavėsi: “Dieve, saugok mus nuo kuršių!” (Auns 1992, 22). 1187 m. kuršiai (tekste – *pagonys*) nuniokoja švedų sostinę Sigtuną; švedai priversti perkelti sostinę į Stokholmą (Rusmanis 1993, 228).

Į rytus nuo kuršių, Lielupės baseine iki pat Rygos įlankos, gyveno **žiemgāļi**. Rašytiniuose šaltiniuose (XIII a. is-

4 pav. Mērvālos akmens. Jame iškalta: *siriþ lit resa stan [þin]a at suen sin [b]unta h[n] uft siklt til simkala turu[m] knari um tumisnis* ‘Si(g)rit pastatydino šį akmenį Svenui, savo vyrui; jis dažnai buriavo į Žiemgalą (runomis – ↑↑↑ 4|Y|Y|↑↑↑ til simkala) prabangiu laivu aplink Domisnesą’ (t. y. Kolkos raga).

landų Yngvaro saga) jie pirmąkart minimi, aprašant 870 m. įvykius. Švedijoje, 50 km į vakarus nuo Stokholmo, yra išlikęs runraščiu XI a. išrašytas 1,1 m aukščio ir 1,2-1,4 m pločio akmuo, kuriame minima Žiemgala (4 pav.; esama ir daugiau įrašų runomis, tačiau juose Žiemgalos vardas ginčytinas) (Brate 1924-36, 173-175; 306-311; Butkus 1993a). Nuo finų (lývių) šiaurės rytuose žiemgaliūs skyrusi Dauguvà.

Į rytus nuo žiemgalių, kairiajame Dauguvos krante, taip pat palei Áiviekstę, gyveno **sėliai**. Žiemgalių ir sėlių riba Latvijoje ėjusi maždaug nuo Biržų kampo Dauguvos link. Sėlių minėjimas senovės Romos kelių žemėlapyje (XIII a. kopija iš III ar IV a. originalo) yra ginčytinas. Pirmąsyk neabejotinai sėlių vardas minimas livoniečio Henriko Latvio kronikoje XIII a.

Dešiniajame Dauguvos krante, į šiaurę nuo sėlių, buvo **latgalių** žemės. Jų vardas pirmąkart paminėtas XI-XII a. Rusijos metraščiuose. Mat būdami prie svarbaus bendro prekybos kelio - Dauguvos, kurios aukštupys rusų vadinamas Dvinà, latgaliai anksti pateko Rusios įtakon, ir padauguvio kunigaikštystės Jeřsika, Kúoknesė bei Tálava buvo priverstos Pòlocko krivičiams mokėti duoklę. Iš čia į latgalių žemes skverbėsi stačiatikybė (plg. Latvis, 54).

Iš finų genčių, gyvenusių Latvijos teritorijoje, žinomi *lýviai*, arba *lý-biai*.¹ XIII a. pradžioje jie gyveno vakarinėje ir rytinėje Rygos įlankos pusėje. Prieš II pasaulinį karą (1929) apie 1500 lyvių gyveno šiaurės Kuršės ties Kolkos ragu (Auns 1992, 249), tačiau šiandien jų likę vienetai.

Dabartinės Latgalos tarmėse aptinkamas stiprus finų substratas, aiškiai nelyviškos kilmės. Tačiau kaip vadinosi latgalių asimiliuoti finai, dabar pasakyti neįmanoma.

Henriko Latvio kronikoje minimi dar ir *veñdai* (la. *vendi*, *ventiņi*). Kronikoje rašoma, kad Cėsyse gyveną vendai, kuršių išvyti nuo Vendos (Ventos). Iš pradžių vendai (ventiškiei?) apsistoję prie Rygos Senojo kalno (dab. Esplanadės), bet kuršiai juos iš ten išmušę, ir likę gyvi vendai įsikūrę Cėsyse (vok. *Wenden*) pas letùs (Latvis, 49). Šių vendų etninė kilmė neaiški. Spėjama, kad tai Kuršo lyvių dalis. Pasak kitų, tai sukuršėję lyviai. Treti mano, jog tai galėję būti venedai, t.y. slavai (plg. Dambe 1990, 8).

Vokiečių ekspansija į Rytų Pabaltijį XIII a.

Pirmieji vokiečių pirkliai Rygos pajūryje pasirodė dar XII a. pabaigoje. Į Dauguvos žiotis jie lyviams atgabendavę druskos, audinių, papuošalų, odų ir kt. prekių. Šitaip drauge su pirkliais kartą pasirodęs ir vienuo-

¹ Latviai vartoja šaknį *lyb-*, plg: *lībieši*. Lyviškai šis tautovardis yra *līvlist*, tačiau patys lyviai save seniau vadino *kalāmiēd* 'žvejai' arba *rāndalist* 'pajūriečiai', o savo kalbą - *rāndakēl*.

lis Meinhardas. 1184 m. Ikšķilėje, lyvių žemėje, jis pastato pirmąją katalikų bažnyčią. Kai Meinhardą pakėlė į vyskupus, Ikšķilė tapo vyskupystės centru. Laikydami krikščioniško papročio užkariautas kitatikių žemes pavadinti bažnytinais vardais (pvz., Palestiną kryžiuočiai praminę Kristaus žeme, Prūsiją - šv. Petro žeme), pagoniškąjį Pabaltijį vokiečiai pramina Marijos žeme.

Lyviai nesidavė krikštijami. Nesuviliojo jų net Gotlando meistrų pastatytos dvi mūro pilys, kurias Meinhardas su krikšto sąlyga žadėjo dovanoti lyviams. Netekęs vilties, vyskupas ėmė rengti kryžiaus karą, tačiau jis nesisekė. 1196 m. Meinhardas mirė.

Naujai paskirtasis vyskupas Bertoldas irgi bandė smurtu priversti lyvius krikštytis, bet 1198 m. mūšyje prie Rygos (pirmasis jos minėjimas metraščiuose!)² žūva nuo lyvio Imantos (kronikoje *Imauta*).

Žuvusiojo misiją perima vyskupas Albertas (miręs 1229 m.). Jo vadovaujami kryžiuočiai 1200 m. įsikuria netoli Dauguvos žiočių esančioje prekyvietėje Rygoje. 1201 m. įtvirtinta Ryga tampa vokiečių agresijos baze. Visas XIII amžius yra šiaurinių baltų nepaliaujamos kovos prieš agresorius laikotarpis. Suminėsiu svarbiausius jo įvykius.

1202 m. įkuriamas Kalavijuočių ordinas, vyskupo vasalas ir grobimų įrankis. Iš Rygos vokiečiai puolė išilgai Dauguvos ir Gáujos upių, iki 1207 m. nukariavo ten buvusias lyvių žemes (Latvis, 48) ir pavadino kraštą *Livonija* (vok. *Livland*). Šiuo vardu vokiečiai ėmė vadinti ir aplinkines užgrobtas žemes, visą kraštą. Užimtas žemes vyskupas dalijasi su Ordinu. Lyviai nesitaikstė su pavergimu, buvo ne kartą sukilę, bet jungo atsikratyti nepajėgė.

Iš baltų pirmieji krito latgaliai. 1206 m. vokiečiai sudegino Kúoknesės pilį. 1208 m., pasinaudoję Tálavos kunigaikštystės nesutarimu su kaimynais estais, kalavijuočiai su kunigaikščiu Tálivaldžiu sudaro sąjungą ir pradeda karą su estais. Tuo pat metu (1209) vokiečiai užima Jeřsiką. Tiesa, jos kunigaikščiui Viřvaldžiui buvo leista vasalo teisėmis valdyti dalį kunigaikštystės iki mirties (kitą dalį pasiėmė vyskupas). 1212 m. vokiečiai sudaro karinę sąjungą su Polocku prieš lietuvius ir prekybos sutartį, leidžiančią vokiečiams laisvai naudotis Daūguva; šitaip Polockas atsisakė savo pretenzijų į

² Rygos miestavardis kildinamas iš to pat vardo upės, vėliau vadintos *Rīdziņa*. Tai buvęs Dauguvos intakas, juosęs Rygą iš šiaurės ir rytų (dab. *Valņu, R. Vāgnera, 13. janvāra gatvės*) (Caune 1992, 34). Senasis pavadinimas **Ringā* siejamas su baltų šaknimi *ring-*, plg. lie. *ringuoti* 'vingiuoti, rangytis', taip pat upėvardžius *Ringā* (Pg), *Rīngē* (Krš ir kt.), *Ringys* (Krž), *Ringóvé* (Btg) (Būga 1958-61, 1, 511). Tokių vardą vietovei galėję duoti ten gyvenę kuršiai - prie Petro ir Duomo bažnyčių archeologai radę kuršių kapų, datuojamų XIII a. (Dambe 1990, 19).

Rusų finizmas *puza* 'jauja', latvių skolinys iš finų *rija* 'jauja' (plg. lyvių *ri*, estų *rehi*, suomių *riihi*) ir estiškasis Rygos pavadinimas *Riia* kai kuriuos tyrinėtojus vertė manyti, kad miestavardis atsirado iš jaujos, stovėjusios ant kranto, pavadinimo. Šiais laikais manoma, kad minėtuosius žodžius su Rygos vardu sieja atsitiktinis panašumas (Dambe 1990, 6-7).

Yra mėginimų šį miestavardį sieti su skandinavų žodžiu *riga* 'nelygumas, išlinkis' (Karulis 1989, 344), bet šios hipotezės neparemia archeologija (plg. Caune 1992, 11).

Latgalą (Švābe 1990, 100). 1214 m. kalavijuočiai vėl užpuola Jersikos pilį ir ją apiplėšia. Tais pat metais Talivaldžio sūnūs apsikrikštija ir tampa vyskupo vasalais. Iki 1224 m. vokiečiai pavergia visus latgaliūs.

1208 m. didelė vokiečių kariuomenė drauge su apkrikštytais lyviais ir latgaliais apsupa Sėlpilį (netoli Āiviekstės ūtakos į Dauguvą) ir priverčia sėlius pasiduoti. Nuo to laiko nėra jokių žinių apie atskirą sėlių pasipriešinimą vokiečiams.

1208-17 m. Ordinas užgrobia pietines ir centrinės estų žemes. Itin smarkiai estų žemės buvo siaubiamos 1217 m. Už Talivaldžio nužudymą estams ima keršyti jo sūnūs. Kraštas niokojamas neduodant estams nė kiek atsikvėpti. “Ir manė jie (=latgaliai - A.B.) kariauti, kol estai arba apsikrikštys, arba dings nuo žemės paviršiaus” - rašė Henrikas Latvis (Latvis, 94). Iš šiaurės į Estiją veržiasi danai. 1219 m. jie užgrobia Šiaurės Estijos miestą Kolevaną (Lindanisą) ir pavadina jį Reveliu³ pagal estų žemę Revalą.

Kad žemių grobimas, o ne krikščionybės platinimas buvo pagrindinis vokiečių tikslas, dar sykį patvirtina 1220 m. vyskupo Alberto konfliktas su Danijos karaliumi dėl Šiaurės Estijos. Albertas pasirodė karingesnis ir už popiežių, ir už Vokietijos imperatorių, į kuriuos jis veltui kreipėsi užtarimo ir pagalbos, bet jos negavęs turėjo nusileisti danams (Latvis, 119-122).

Pasidaliję su danais estūs, vokiečiai visas jėgas skyrė kuršiams, žiemgaliams ir žemaičiams.

Kuršių nukariavimas kalavijuočiams nebuvo toks sklandus kaip sėlių ar latgalių. Po permainingų kovų tik 1231 m. Ordinui pasiseka įsigalėti Šiaurės ir Vidurio Kuršė. Tačiau, pralaimėję lietuviams ir žiemgaliams Saulės mūšį,⁴ vokiečiai net 16 metų malšino sukilusius kuršiūs. Iki 1252 m. pavergtas visas kuršių kraštas; Livonijos ordinas pasiekia net Klaipėdą. Ją užėmęs, 1253 m. pastato stiprią Memelburgo pilį, kurią valdo drauge su Kuršo vyskupu.⁵ Kuršiai buvo sukilę 1260 m. po Dūrbės mūšio, tačiau 1267 m. vokiečiai juos pavergė galutinai. Dalis kuršių pasitraukė į Lietuvą.

Greitą Ordino atsigavimą po Dūrbės mūšio lėmė nestabili kaimyninių valstybių vidaus padėtis, susidariusi po Mindaugo ir Aleksandro Neviškio mirties (abu 1263 m.).

³ Nuo tada estai šį miestą vadina *Talinu* (*taani linn* ‘danų miestas’). 1346 m. danai užgrobtašias estų žemes pardavė Prūsijos kryžiuočiams, o šie po metų perleido jas Livonijai.

⁴ 1236 m. mirtinai pralaimėjęs ties Šiauliais, Kalavijuočių ordinas buvo priverstas susijungti su Kryžiuočiais. 1237 m. ši Kryžiuočių ordino dalis gavo Livonijos vardą.

Beje, latvių istoriografijoje greta Šiaulių dar nurodoma *Vecsaule* (la. *Vecsaule*, netoli Bauskės), kaip galima mūšio vieta.

⁵ 1328 m. Livonijos ordinas, o 1392 m. Kuršo vyskupas savas miesto valdas perleido Prūsijos kryžiuočiams.

Atkakliausiai vokiečiams priešinosi žiemgāļi. Iš pradžių jų kunigaikštis Viēstartas (Viēsturas) net talkino kalavijuočiams pavergti lývius (1206), kovoti su lietuviais (1205, 1208). Tačiau vokiečiams išgalėjus Rytų Žiēmgaloje, Viēstarto vadovaujami žiemgāļi pradėjo kovą su pavergėjais. Rytų Žiemgala iki 1230 m.⁶ ėjo iš rankų į rankas. Po Saulės mūšio kraštas sukilo ir atsikratė jungo. 1250-59 m. Ordinas laikė žiemgaliūs savo valdžioje. Po Skuōdo (1259) ir Dūrbės (1260) mūšių žiemgāļi vėl sukyla. 1265 m. kovai su Žiemgala Ordinas Lielupės vidupio saloje pastato stiprią Mintaujōs pilį (dab. Jēlgavos miestas), iš kurios puldinėja žiemgalių pilis. Netekę svarbių Mēžuotnės ir Tērvetės pilių, 1272 m. žiemgāļi priversti pripažinti Ordino valdžią ir mokėti duoklę. Tačiau 1279 m. lietuviai ties Áizkraukle (Ášerade) sumuša grįžtančią iš plėšikavimų Ordino kariuomenę. Žiemgāļi vėl sukyla, vadovaujami Nameisio.⁷ Livonijai į talką ateina Prūsijos kryžiuočiai, tuo metu jau baigę pavergti prūsų žemes. Kare su žiemgāļiais Ordinas imasi kitos taktikos: nuolatiniais išpuoliais iš savo pilių jis niokoja žiemgalių žemę, verčia žmones badauti. Žiemgāļi vieną po kitos palikinėjo pilis. 1290 m. išdaviko padedami kryžiuočiai sudegina Sidabrę (netoli Jonišķio), paskutinę žiemgalių pilį. Apie 10000 žiemgalių pasitraukia gilyn į Lietuvą, kiti vėliau išblaškomi po Livoniją. Šiaurinių baltų pavergimas baigėsi.

Dabar sunku pranašauti, koks galėjo būti Lietuvos likimas, jei vokiečių veržimosi į ją nebūtų stabdžiusios kaimyninės baltų gentys. Kol kryžiuočiai per prūsus, o šiaurėje per kuršiūs ir žiemgaliūs apsupo Lietuvą, toji jau buvo suvienyta, pasipildžiusi pabėgėlių ir pakankamai stipri, kad pajėgtų apsiginti nuo grobuonių. XIII a. gale Lietuva jau buvo per kietas riešutas vokiečių replėms.

Lietuvos nepriklausomybė turėjo įtakos ir Livonijos tautoms. Lietuva buvo pleištas vokiečių užgrobtose baltų žemėse. Su Livonija Prūsijos vokiečiai galėjo susisiekti tik Baltijos jūra, o tai komplikavo masišką kolonizavimą ir kartu gelbėjo latvių bei estų tautas nuo suvokietėjimo. Nepatogus susisiekimas su Vokietija ir kitomis Vakarų Europos šalimis lėmė ilgesnį šiaurinių baltų pasipriešinimą: kryžiaus karą su prūsais vokiečiai pradėjo 30 metų vėliau, tačiau iki 1284 m. prūsai buvo parklupdyti (Šneidereitas 1989, 84).

Koks likimas ištiko vokiečių nukariautas Livonijos tautas? Kodėl Kuršė, Žiēmgaloje ir Sēloje paplito latvių kalba?

Kaip minėta, kolonistų žemdirbių iš Vokietijos Livonijoje nebuvo - pernelyg tolus ir sunkiai pasiekiamas kraštas. Vietiniai gyvento-

⁶ Nuo 1230 m. Viēstartas nebeminimas.

⁷ Nameisis, arba lietuviškai *Nameišis* kronikose vadinamas žiemgalių karaliumi (*kunic, rex*). Sukilimą nuslopinus, 1281 m. jis pasitraukė į Lietuvą, kur dalyvavo lietuvių karo žygiuose į Prūsiją.

jai buvo vadinami *nevokiečiais (Undeutsch)* ir buvo tiek politiškai, tiek sociališkai atriboti nuo valdančiosios vokiečių tautos. Vadinasi, vokiečių kalbai plisti sąlygos nebuvo palankios; manoma, kad suvokie-tėjo tik negausūs vietiniai kilmingieji.

Labiausiai paplitusi yra nuomonė, kad, nurimus vidaus karams, į ištuštėjusį Kuršą ir ypač Žiemgalą XIV a. pradėjo keltis latgaliai, kurie ir iki vokiečių invazijos buvo didžiausia to krašto baltų gentis. Be to, per XIII a. karus jų žuvo mažiau negu smarkiai pasipriešinusių žiemgalių ar kuršių. Vadinasi, sumišę su likusiais gyventojais latgaliai išplatino savo kalbą, papildę ją vietinių gyventojų kalbos ypatybėmis. Tokia nuomonė dabar plėtojama toliau. Z. Zinkevičius mano, jog latvių kalba yra latgalių kalbos tąsa, bet labai stipriai archaizuojamai paveikta žiemgalių substrato (žiemgalių kalba buvo archajiškesnė už latgalių) (Zinkevičius 1994, 43).

Vis dėlto šitoks aiškinimas neatsako į visus klausimus. Pavyzdžiui, neaišku, kodėl dabartinė Latgalos tarmė taip skiriasi nuo kitų - per 500-600 metų ji negalėjo taip smarkiai pakisti. Šie skirtumai mėginami aiškinti finų substrato poveikiu Latgaloje. Kitų mokslininkų nuomone, XIV a. į Žiemgalą, būsimosios latvių bendrinės kalbos lopšį, kėlėsi ne latgaliai, bet kuršiai iš Vidžemės bei sėliai nuo Aiviekstės, gyvenę ten dar iki vokiečių ekspansijos (plg. Zinkevičius 1984, 366). Dar kiti mano, kad dabartinė latvių kalba yra žiemgalių kalbos tąsa.

Yra dar viena prielaida. Nors kronikose etnonimai *latviai (letai)* ir *latgaliai* vartojami sinonimiškai (*Letthi vel Letthigalli*), gali būti, kad tai buvo dvi skirtingos kaimyninės baltų gentys (Rudzīte 1964, 30). Mat rusai mini tik latgaliūs, o iš vakarų slinkę vokiečiai pirmiausia mini latviūs ir tik po to latgaliūs. Tad paplisti galėjo latvių genties kalba, kuri turėjo skirtis nuo latgalių. Žodžiu, latvių kalbos kilmė dar turi problemų.

Latvių kalbai plisti padėjo ir tam tikras vokiečių palankumas latgalių (latvių) atžvilgiu. Terminais *kuršiai (Curoi)* ir *žiemgaliai (Semi-galli)* greit buvo pradėti vadinti Kuršo ir Žiemgalos feodalai vokiečiai, o terminu *latviai (die Letten)* - vietiniai gyventojai, nevokiečiai (*Undeutsch* sinonimas).

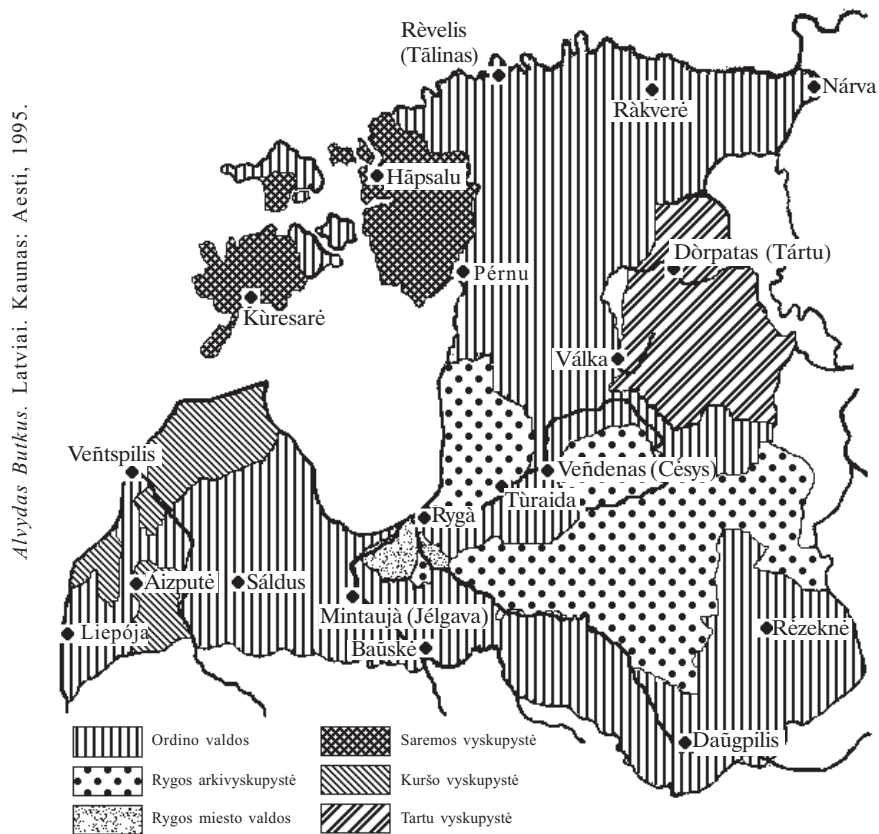
Kito ir šalies pavadinimas. XI-XIII a. kronikose minima *Latgala (Лѣтъгола, Лотыгола)*, *Letigalija (Letthigalia)*, *Letija (Lettia)*, *Letland*. Šiais vardais iš pradžių vadintas tik latgalių gyvenamas kraštas. XIV a. Letija minima drauge su kitomis Livonijos žemėmis: *Livonia*, *Letthia*, *Semigallia*, *Estonia*, tačiau vėlesniuose dokumentuose visos minėtos žemės vadinamos vienu *Livonijos* vardu (Zinkevičius 1984, 363). Lenko Motiejaus Mechoviečio (*Miechowita*) kronikoje (XVI a.) sinonimiškai nurodomi pavadinimai *Latva* ir *Latygala (Łothwa seu Łothigola)*, vėlesniuose dokumentuose tik *Latva*. Lotynizuotas pavadinimas *Latvija*

spauodoje pasirodė tik XIX a. pradžioje. Sinonimiškai buvo vartojami ir etnonimai *latgalis*, *letgalis*, *letas*, o XVII a. raštuose pasirodo ir žodis *latvis*.⁸

Livonija XIV - XVI a.

Valstybės struktūra

Livoniją sudarė penkios valstybėlės: Ordino žemės, Rygos arkivyskupystė, Saremos, Tartu (Dorpatu) ir Kuršo, arba Piltenės, vyskupystė (žr. 5 pav.).

5 pav. Livonija XIV a.

⁸ Šaknis *let-* tikriausiai yra vokiečių nusiklausyta iš lyvių ar estų (plg. estų *Lāti* 'Latvija'), iš kurių vokiečiai gavę pirmąsias žinias apie latgalius. Tiesa, yra ir kita nuomonė, jog galėję ir baltai turėti tokią šaknį - dabartinis upėvardis *Latava* (*Latavos*) viename 1259 m. Mindaugo dokumente lotyniškai rašomas *Lettowiae* (žr. Karulis 1992, 1, 506).

Didžiausios buvo Ordino valdos. Jo magistras, kurį rinkdavo iki gyvos galvos, rezidavo Rygoje, vėliau Cėsyse. Jis turėjo ir savo dvarų provincijoje. Magistro pavaduotojas buvo landmaršalas, atsakingas už Ordino kariuomenę (6 pav.). Landmaršalo rezidencija buvo Siguldoje. Ordino valdos buvo suskirstytos į mažesnes sritis, kurias valdė komtūrai, o komtūrijų atskiras pilis administravo fogtai. Patys riteriai iš pradžių gyveno pilyse, kur jie valgydavę prie bendro stalo, miegodavę bendrame kambaryje, žodžiu, gyvenę kaip tikri vienuoliai, nes stodami į Ordiną jie buvo prisiekę visą gyvenimą kovoti su nekrikštais ir ginti katalikų bažnyčią, taip pat laikytis trijų vienuoliškų principų: nesiekti turto, būti dori ir klusūs. Ginklų ir drabužių riteriai gaudavo iš Ordino sandėlių, maistu juos privalėjo aprūpinti aplinkiniai valstiečiai. Ilgainiui riteriai ėmė tapti vasalais - jie gaudavo žemės, kuria galėjo naudotis iki mirties, tačiau už tai turėjo dalyvauti karo žygiuose, mokėti duoklę. Šitaip per vasalų dvarus į provinciją skverbėsi vokiškasis feodalizmas. Kadangi latvių kalboje žodis *muiža* 'dvaras' yra finų kilmės, manoma, jog pirmieji dvarai atsirado Estijoje, kur kryžiuočiai iš pradžių jėga atiminėjo valstiečių žemes (Švābe 1990, 126). Valstybės išnuomotą žemę vadino *lenu*. Juo galėjo būti ne tik žemė, bet ir pareigos ar teisė (pvz., teisė laikyti smuklę ir pan.). Ordino vasalai neturėjo didelių teisių į valstiečius, kuriuos teisti, komtūrai leidus, galėjo tik fogtas drauge su valstiečių teisėju (Zālītis 1991, 78).

6 pav. Landmaršalo antspaudas.

Valstybės reikalai buvo sprendžiami susirinkime, vadintame kapitula. Ją sudarė magistras ir šeši svarbiausių pilių komtūrai. Kapitula rinkdavosi paprastai dukart per metus Cėsyse.

Vyskupystės buvo pavaldžios arkivyskupui. Jo rezidencija buvo Rygoje, arkivyskupas dar turėjo savo pilių Raunoje, Limbažuose ir Kuoknesėje. Administracinė hierarchija buvo panaši į Ordino: arkivyskupas, vyskupas, fogtas, vasalas. Fogtas buvo atsakingas už duoklės surinkimą, už kariuomenės būrio suformavimą karo atveju; jis buvo ir teisėjas. Tačiau teisti savo valstiečius galėjo ir vasalai - tuo jie skyrėsi nuo Ordino žemių vasalų.

Svarbiausius vyskupysčių klausimus sprendė kolegija, kurią vadino arkikatedros kapitula. Jos nariai buvo aukštieji dvasininkai.

Vietinių gyventojų padėtis

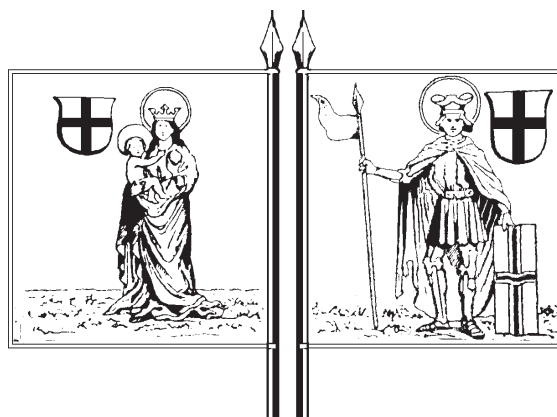
Karo su Pabaltijo tautomis metu vokiečiai smurtavo, plėšikavo, atiminėjo žemę, bičių dreves, šitaip keldami neapykantą ir skatindami sukilimus. Tačiau nurimus karams nurimo ir teroras. Tad tikrąją vergovę

nukariautosios tautos pajuto neiškart. Iš pradžių vietiniai kilmingieji, ypač tie, kurie su vokiečiais savanoriškai sudarė sutartis, su savo kariuomene dalyvaudavo vokiečių karo žygiuose, kartais savarankiškai pradėdavo karą; būdavo kviečiami spręsti politinius klausimus ir pan. Tačiau gana greitai vokiečiai juos pradėjo ignoruoti, o ilgainiui "užmiršo" visai. Tie vietiniai kilmingieji, kurie buvo gavę leną ir tapę Ordino ar vyskupų vasalais, suvokietėjo, likusieji, netekę turėtų teisių, susiliejo su žemdirbiais (Zālītis 1991, 79).

Nors, antra vertus, suvokietėjo ne visi. 1320 ir 1333 m. leno knygos yra apibrėžtos vadinamųjų Kuršių bajorų (la. *Kuršu kōniņi*) valdos. Kuršių bajorai - Kuršo kunigaikštukų palikuonys, Ordino laikais tarnavę Kuldygos komtūro lengvojoje kavalerijoje ir turėję žemės leną be baudžiauninkų. Tai buvo feodalų ir valstiečių tarpfluoksnis, mūsų karališkųjų, t.y. nebaudžiavinių valstiečių analogas. Kuršių bajorai turėjo žvejybos, medžioklės ir malūno teises, kurių neturėjo baudžiauninkai. Turėjo jie ir savo giminių herbus. Iš Kuršių bajorų giminių garsiausios buvo Tovtengodės (Tautguodžiai?), Penikiai ir Kalėjai. XVII a. pradžioje aplinkiniai Kuldygos feodalai mėgino paversti Kuršo bajorus baudžiauninkais, bet po ilgo bylinėjimosi bajorai sugebėjo apginti savo teises (LME 2, 197; Zālītis 1991, 144).

Vokiečiai perėmė ir teisėjų funkcijas. Iš pradžių fogtai ar vasalai sprendavo valstiečių ginčus drauge su vietiniais bendruomenės teisėjais, vėliau jų atsisakė. Atsirado naujų prievolių, pvz., dešimtinė, lažas, kuris, tiesa, XIII a. nebuvo didelis - keturios dienos per metus.

Vokiečiai nesuvaržė asmens laisvės: jei žmogus nebuvo kieno nors tarnas, jis galėjo laisvai keliauti, išsikurti, kur patinka, keltis gyventi į miestą. Palikta teisė į turtą, kurį savininkas galėjo parduoti, palikti vaikams, išnuomoti, užstatyti ir pan. Senieji raštai liudija, kad vokiečiai patys yra pirkę iš latvių valstiečių žemės.

7 pav. Livonijos ordino vėliava.

Vidaus karai ir konfederacija

Nė viena iš Livonijos valstybėlių nebuvo visiškai suvereni. Arkivyskupas buvo pavaldus popiežiui, Ordino magistras - tiek arkivyskupui, tiek Šventosios Romos (Vokietijos) imperatoriui. Užkariautas žemes dar vyskupas Albertas atidavė kaizeriui, kuris jas grąžino vyskupui kaip leną. Tokia pati situacija buvo ir su Tartu bei Saremos vyskupysčių žemėmis, todėl Livonijos vyskupai buvo imperatoriaus vasalai ir Vokietijos fiurstai. Pasikeitus imperatoriui, vyskupai privalėjo iš naujo išsireikalauti turėtą leną.

Tačiau iki pat XV a. didesnę įtaką Livonijos gyvenimui turėjo ne imperatoriuss, o popiežius: jis skirdavo vyskopus, jis sprendė ginčus (plg. Popiežių, 37-42).

O ginčų kildavo tarp Ordino ir arkivyskupo. Dalį žemių arkivyskupas buvo atidavęs Ordinui kaip leną. Ordino vadus tokia priklausomybė slėgė. Jie ėmė siekti vienvaldystės, nes susiskaidžiusi valstybė negalėjo ilgai išlikti stipri. Ginčai išaugdavo net į vidaus karus. Pavyzdžiui, 1297-1330 m. karas dėl Rygos baigėsi Ordino pergale, ir tik po Žalgirio mūšio Ryga atsikratė jo valdžios. 1452 m. Ordinas susitaria su arkivyskupu valdyti Rygą dalimis, bet miestiečiai, pasinaudoję abiejų šalių nesutarimais ir stoję arkivyskupo pusėn, kelis kartus pradeda permainingą kovą su riteriais. Paskutinį kartą Ordinas valdė Rygą 1491-1561 m. drauge su arkivyskupu.

Rygiečių ir arkivyskupo kovas su Ordinu ne kartą yra rėmę lietuviai. Šiaip jau Livonijos vidaus rietenomis Lietuvos kunigaikščiai dažnai pasinaudodavę tiek LDK vidaus, tiek užsienio politikos sumetimais (žr. Pašuta 1971, 337; Varakauskas 1982, 80-84).

Valstybės vieningumo siekta ir taikiomis priemonėmis. Integracijos pirmiausia reikėjo geresnei prekybai, ūkininkavimui. Tad ilgainiui valstybės reikalai pradėti spręsti regionų vadų, o vėliau ir dvarininkų, dvasininkų bei miestiečių atstovų seimuose (landtaguose), kurie tapo Livonijos valstybėlių konfederacijos svarbiausiuoju valdymo organu. Pirmasis landtagas susirinko 1422 m. Válkoje. O 1435 m. landtagas suvienijo Livoniją politiškai. Buvo susitarta, jog nė viena valstybėlė nepradės karo su užsienio šalimi be kitų Livonijos kraštų pritarimo. Kartu įsipareigota stoti į karą visoms valstybėlėms, jei vieną jų užpultų užsienio valstybė.

Santykiai su Lietuva

Su pietiniu kaimynu Livonijos santykiai dažnai būdavę įtempti dėl Lietuvos pretenzijų į gretimas Livonijos žemes. Ši Lietuvos politika buvo stabili. Tiek Vytenis, tiek Gediminas save titulavo ir Žiėmgalos kunigaikščiu. Algirdas su Kęstučiu 1358 m. Vokietijos imperatoriui Karoliui IV pažadėjo priimti krikščionybę su sąlyga, jei šiaurėje Lietuvai bus atiduo-

tos žemės iki Dauguvės ir Āiviekstės, t.y. visas Kuršas, Žiemgala, Sēla ir dalis Lātgalos (Vartbergē, 185).

O rūpesčio su lietuviais finų ir šiaurinėse baltų žemėse vokiečiai turėjo vos įkėlę čia koją. Aprašant vyskupo Meinhardo misiją, pasakojama, jog “kitą žiemą (1185 m. - A.B.) lettonai siaubė lyvius ir daugelį jų išsivedė į nelaisvę” (Latvis, 24). 1204 m. lietuviai su lyviais buvo užpuolę Rygą; 1206 m. lietuviai nusiaubia Turaidos bažnyčią, 1210 m. užpuola Kuoknesę, 1215 m., Visvaldžio paprašyti, apgina jo pilį Jersiką (Latvis, 52, 66, 92). Latgaloje, Agluonoje, 1263 m. žūva Mindaugas. Tais pat metais jo sūnus Vaišvilkas surengia keršto žygį į Estiją, sugriauna Gresės pilį Kurše (Vartbergē, 172). Negalėdami sutramdyti lietuvių, vokiečiai išliedavo apmaudą ant lietuvių palaikančių Livonijos kunigaikščių. Pavyzdžiui, Jersikos pilį 1214 m. riteriai aplėšė už tai, kad jos kunigaikštis Visvaldis, būdamas vyskupo vasalas, “vis padeda lettonams patarimais ir veiksmais” (Latvis, 89). Lietuvių pasitikėjimą giminaičių krašte liudija epizodas su kunigaikščiu Žvelgaičiu. Žygiuodamas į Estiją 1205 m., Žvelgaitis užsuko į Rygą, kur vieno rygiečio pavaišintas midumi savo kariams pasakęs: “Ar jūs nematėt, kaip to teutono, prinešusio man midaus, drebėjo rankos?” (Latvis, 38). Kalavijuočiai mėgino sukiršinti su lietuviais žiemgalius ir latgalius, bet tai iš esmės nepavyko. Livonijos santykiai su Lietuva itin paastrėjo, kai vokiečiai ėmė pulti Žiemgalą ir Kuršą: lietuviai aktyviai rėmė vokiečiams besipriešinusius giminaičius.

Livonijos ordinas buvo Mindaugo krikšto iniciatorius. Krikštas ir Žemaičių dovanojimas buvo Ordino sąlyga Mindaugui, kuris tuo metu siekė susitaikyti su Livonija, kad galėtų išardyti pavojingą sau Tautvilo-Vykinto-Danilos ir Ordino koaliciją. Šitai Mindaugui pavyko. Lietuvos valdovo krikštas (1251) atitiko tiek Ordino, tiek Rygos arkivyskupo interesus, todėl ta proga abi pusės net susitaikė. Ir Ordinas, ir Bažnyčia vylėsi išplėsti savo valdas dovanotoje Žemaitijoje ir formaliai apkrikštytoje Aukštaitijoje. Mat dar 1237 m., nustatant Livonijos vyskupysčių sienas, šiaurinė Lietuva tarp jų jau buvo padalyta remiantis tuo, jog popiežius ir Vokietijos imperatorius ne kartą skelbė dovanoją pagoniškąją Lietuvą Ordinui. Žemaičiai tada buvo priskirti prie Kuršo, Aukštaičiai - prie Žiemgalos vyskupysčių (LI 1985, 40). Visa tai įteisino Livonijos interesus Lietuvoje. Bet žemaičių pasipriešinimas su trukdė įgyvendinti šias užmačias diplomatinio keliu. O Mindaugo karūnavimasis (1253) pavertė niekais Livonijos norą padaryti Lietuvą savo vasale.

Kaip jau minėta, vaidydamiesi su Ordinu Rygos miestiečiai prašydavę lietuvių paramos ir paprastai jos gaudavę. 1297 m. rygiečiai, susidėję su lietuviais, sugriovė Ordino pilį, po metų sudegino Karkso pilį, padarė kitos žalos. Prie savosios miesto dalies vartų rygiečiai net

pastatė lietuviams pilį (*Castrum Letwinorum*). Metraštininkai pripažįsta, kad rygiečių santarvė su lietuviais dariusi neįmanomus Ordino žygius į Lietuvą (Vartbergė, 175, 179).

Nerimo lietuvių žygiai į Livoniją ir XIV a. Didelį žygį Rygos miestiečių remiamas 1329 m. surengė Gediminas. 1345 ir 1369 m. į Livoniją žygiavo Algirdas, 1375, 1376 ir 1377 m. - Kęstutis. Lietuviams itin rūpėjo užimti pasienio tvirtovę Daugpilį. 1347 m. kryžiuočiai ją su-stiprino drauge su Gruōbinia, Duōbele ir kitomis Livonijos-Lietuvos pasienio pilimis. 1373 m. Daūgpilį puolė Švitrigaila, po poros metų - Andrius Algirdaitis. Priešais Daūgpilį, kairiajame Dauguvōs krante, lietuviai turėjo pasistatę savo pilį.

LDK sienų stūmimą į šiaurę XIV a. stabdė prasidėjusios sunkios kovos su Prūsijos kryžiuočiais. Kai kurie istorikai mano, kad tokiu būdu Prūsijos kryžiuočiai išgelbėjo Livonijos ordiną, t.y., kad Livonijos ordinas išliko tik todėl, jog Lietuvą iš vakarų puldinėjo Teutonų riteriai (Pašuta 1971, 333).

Ilgą laiką siena su Livonija buvo neaiški. Pirmą kartą ji minima 1398 m. Salyno sutartyje. 1422 m. Melno taikos sutartyje pasakyta, kad nuo jūros siena eina Šventosios upe, o toliau "senosiomis sienomis", buvusiomis dar tada, kai Ordinas nevaldė Žemaičių. 1426 m. ši siena buvo nustatyta nuo Baltijos jūros iki Sidabrės piliakalnio (Šliavas 1985, 15; Dundulis 1960, 294). Tačiau Šventoji upė, matyt, nebuvo senoji siena, nes Flandrijos riteris Žilbertas de Lanua, 1412-14 m. keliavęs po Pabaltijį, savo kecionės aprašyme pažymi, kad Žemaičių žemė ėjusi pajūriu į šiaurę iki pat Liepojos. Anot jo, pietryčiuose Daug-pilis buvęs paskutinė Livonijos tvirtovė prie Lietuvos sienų (Dundulis 1960, 295). 1473-74 m. siena koreguojama. Artima dabatinei ji tapo 1529 m., vėliau ji buvo dar šiek tiek patikslinta 1541 m. ir 1583 m. jau po Livonijos subyrėjimo (Šliavas 1985, 16).

Įtempti santykiai buvo ne tik dėl sienos, bet ir dėl nuolatinių Livonijos kryžiuočių puldinėjimų. Livonijos ordinas aktyviai talkininkavo Prūsijos kryžiuočių žygiams į Lietuvą, puldamas ją tuo pačiu metu iš šiaurės, kad atitrauktų į save dalį LDK kariuomenės. Ypač sunkus Lietuvai buvo XIV a. aštuntasis dešimtmetis, kai Livonijos ordinas vienu žygiu nusiaubdavo po keliolika ar net keliasdešimt vietovių (Varakauskas 1982, 78).

XV a. prasidėjo abiejų ordinų saulėlydis. Po Žalgirio mūšio (1410) Prūsijos kryžiuočiai nebepajėgė atsigauti. Livonijos kryžiuočiams toks smūgis buvo suduotas Pabáisko mūšyje (1435), kur Ordinas kovėsi Švitrigailos pusėje. Po šio mūšio Livonijos ordinas Lietuvos jau niekada nebepuolė.

Livonija Lietuvai buvo taip pat šalis, per kurią LDK palaikė prekybinius ryšius su Vakarų Europà. Dauguva ir Lielupė, kurios ištakos Lietuvoje yra Mūšà ir Nemunėlis, buvo puikūs prekybos keliai į Rygos uostą. XIII a. ir XIV a. gale Ryga Lietuvai buvo svarbiausias uostas. Prekybiniai

abiejų šalių interesai buvo fiksuojami ir norminami sutartimis, kuriomis buvo leidžiama abiejų susitariančių pusių pirkliais laisvai keliauti sausumos ir vandens keliais. Lietuvos ir Livonijos ekonominio bendradarbiavimo netemdė net politiniai nesutarimai, jį priblėsdavo tik karas (plg. Tyla 1986, 5). Lietuvos noras kontroliuoti Dauguvos upę, t. y. išplėsti savo ribas į šiaurę, buvo viena iš priežasčių, sunkinusių LDK ir Livonijos derybas dėl sienų. Nuo XIV a. pabaigos ir ypač XV a. labai išsiplėtė LDK prekyba Nemunu tarp Kauno ir Gdansko, todėl Rygos reikšmė sumažėjo.

Livonijos žlugimas

XVI a. pradžioje (1517) Vokietijoje prasidėjusi bažnyčios reformacija greitai užlieja vokiškos kultūros žemes, tarp jų ir Livoniją. Rygos arkivyskupas Vilhelmas, sekdamas savo brolio Prūsijos hercogo Albrechto pavyzdžiu, priėmė Liuterio tikyba ir prisidėjo prie Reformacijos. Ordinas liko katalikiškas. Prasidėjo dar vienas abiejų šalių konfliktas. 1556 m. magistro įsakymu arkivyskupas buvo suimtas ir įkalintas, o jo žemes užėmė Ordinas. Žygimantas Augustas pareikalavo paleisti arkivyskupą ir grasindamas ėmė telkti LDK kariuomenę prie Livonijos sienų. Ši įtampa baigėsi 1557 m. Pasvalio sutartimi, kuria Livonija išsipareigojo paleisti arkivyskupą, grąžinti jam žemes. Abi valstybės susitarė eiti išvien prieš Rusiją, nepraleisti jos tranzito, kariuomenės, bėglių ir informuoti viena kitą apie caro sumanymus.

Ši sutartis labai suerzino Maskvos rusūs. Nors ji tik po 12 metų turėjo paneigti 1554 m. pasirašytą Livonijos-Rusijos sutartį, kuria Livonija buvo išsipareigojusi nesidėti į karinę sąjungą su Lietuva, bet tai buvo pretekstas 1558 m. carui Ivanui IV paskelbti Livonijai karą. Tikroji priežastis buvo senas maskvėnų ketinimas turėti išėjimą į Baltiją.

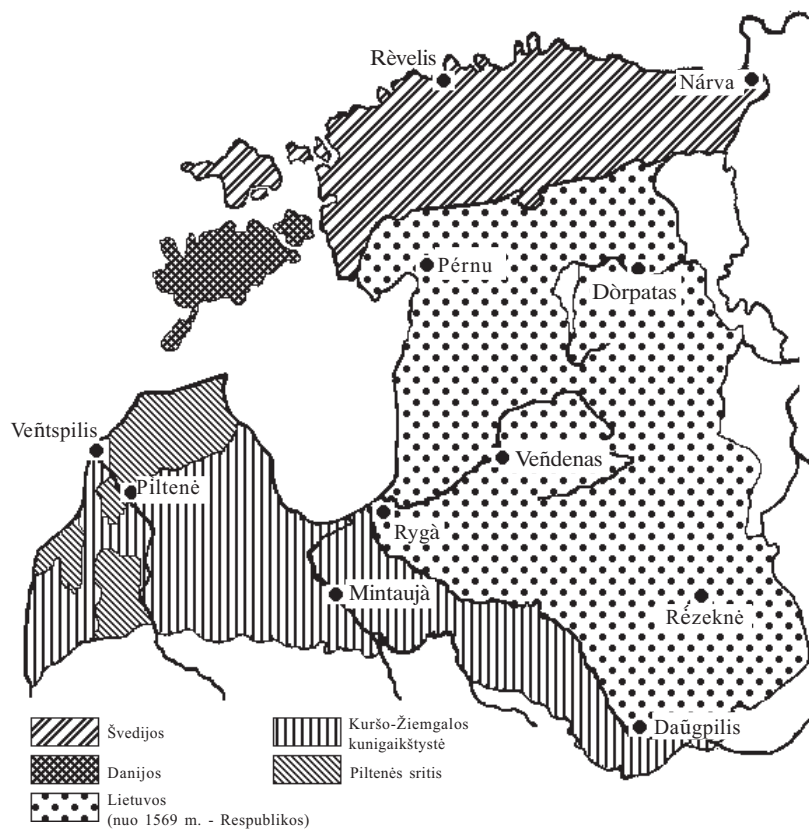
Įsiveržusi į Livoniją Rusijos kariuomenė kėlė pavojų LDK iš šiaurės, todėl Lietuva nusprendė padėti Ordinui. Juo labiau, kad ir LDK siekė visos Livonijos iki pat Suomiių įlankos. 1559 m. pasirašoma antroji LDK ir Livonijos sutartis. Ordinas pasiduoda Žygimanto Augusto globai ir atiduoda kai kurias padauguvio bei Latgalos pilis.

1559 m. Danija nuperka iš Kuršo ir Saremos vyskupų tų vyskupysčių žemes. 1560 m. Latgaloje, Vidžemėje ir Estijoje sukyla valstiečiai. Šiaurės Estijos dvarininkai ir Talino miestas ieško švedų užtarimo. 1561 m. viduryje švedai užima Taliną ir Šiaurės Estiją. Tokiomis sąlygomis 1561 m. Lietuva pasiūlo Livonijai trečiąją - pasidavimo ir prisijungimo prie LDK sutartį. Lapkričio 28 d. Livonija pasiduoda Lietuvai. Švedams atitenka Šiaurės Estija, Danijai - Saremos⁹ ir Kuršo vyskupystės,¹⁰ Lietuvai - Pietų Estija, Vidžemė ir Latgala.¹¹ Žemės į pietus nuo Dauguvos, taip pat Ordino valdos Kuršė buvo sujungtos į pasaulietinę Kuršo-Žiemgalos kunigaikštystę (sostinė Mintaujā, arba Jélgava),

kurios kunigaikštis turėjo būti Lietuvos didžiojo kunigaikščio vasalas (8 pav.). 1562 m. kovo 5 d. magistras G. Ketleris, po to ir arkivyskupas atidavė LDK kancleriui M. Radvilai Juodajam didįjį antspaudą, dokumentus ir pilių raktus. Livonijos ordinas likvidavosi, o 360 m. gyvavusi Livonijos valstybė žlugo. 1566 m. gruodžio 26 d. Gardino seime buvo priimtas Livonijos unijos su LDK aktas.

LDK ir Livonijos seimai turėjo būti bendri, pinigai suvienodinti. Visomis trimomis sutartimis ir 1566 m. Livonijos unijos su LDK diplomu Lietuvos didysis kunigaikštis pasižadėjo saugoti senuosius įstatymus, pa-

Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.

8 pav. Padalytoji Livonija.

⁹ 1645 m. atiteko Švedijai.

¹⁰ 1585 m. atiteko Respublikai.

¹¹ Nuo tada Lietuvai, o vėliau Respublikai priklausiusios Livonijos žemės pradėtos vadinti *Inflantais* (nuo vok. *Livland*).

pročius ir vokiečių kalbą administracijoje, garantavo liuteronų tikybos laisvę (Tyla 1986, 20; 34).

1569 m., kai Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė susijungė su Lenkijos Karalyste į Abiejų Tautų Respubliką (*Rzeczpospolita Obojga Narodów*), į Lietuvai pavaldžias Livonijos žemes pradėjo pretenduoti Lenkija, ir Infliantai tapo dar vienu Lietuvos ir Lenkijos bajorų ginčo objektu (plačiau žr. Tyla 1986, 28-34).

Rygos miestas 20 metų išliko nepriklausomas; tik 1581 m. jis pasidavė Respublikai.

Maskvėnai neatsisakė pretenzijų į buvusios Livonijos žemes. Vidžemę ir Latgalą ypač nuniokojo 1577 m. rusų puolimas. Tačiau naujasis Respublikos karalius Steponas Batoras energingai ėmėsi karo su rusais, ir mūšiai iš Infliantų netrukus persimetė į Maskvos Kunigaikštystę. Tuo pat metu rusūs iš Šiaurės Estijos ėmė vyti švedai. 1582 m. Zapolskyje maskvėnai pasirašo su Respublika 10 metų taiką. Po metų jie sudaro taiką su švedais. Livonijos karas baigėsi.

Kuršo-Žiemgalos kunigaikštystė

Pirmuoju Kuršo kunigaikščiu tapo paskutinysis Livonijos ordino magistras Gotardas Ketleris (1561-87). Iširus Ordinui, jo buvę vasalai dvarininkai pasidarė nepriklausomi ir buvusio magistro mažai tepaisė. Autokratiškas tapo Kuršo landtagas, kai iš jo buvo išguiti miestiečių ir dvasininkų atstovai. G. Ketleris vengė pyktis su dvarininkais, o šie stengėsi tuo pasinaudoti. 1570 m. kunigaikštis paskelbė vadinamąją Gotardo privilegiją, kuria atleido dvarininkus nuo mokesčių (palikta tik karo prievolė), suteikė dvaro paveldėjimo teisę jų vaikams, net dukterims, taip pat teisę laikyti smukles, varyti degtinę, daryti alų, medžioti ir žvejoti. Dvarininkai įgijo laisvę teisti savo valstiečius.

G. Ketleris labai aktyviai ėmėsi stiprinti liuteronų bažnyčią. Šitaip elgtis jį skatino ne tik simpatijos Liuterio idėjoms, bet ir noras dar labiau atsiriboti nuo katalikiškosios Respublikos. 1567 m. landtagas nusprendė įkurti 70 naujų parapijų. Po trejų metų išėjo Kuršo bažnyčios įstatymai, kurie nusakė bažnyčios valdymą ir mišių tvarką. Kunigaikščio lėšomis 1586 m. Karaliaučiuje latvių kalba išleistas M. Liuterio mažasis katekizmas. Kunigaikštis atidarė mokyklas Mintaujojė, Baūskėje, Kuļdygoje ir Veņtspilyje, kuriose buvo dėstomos lotynų ir vokiečių kalbos, tikyba. Jas galėjo lankyti ir latvių vaikai (Švābe 1990, 195).

Kunigaikštystę G. Ketleris paliko savo sūnams Frydrichui ir Vilhelmui, kurie vėliau pasidalijo ją tarpusavyje: Frydrichas pasiėmė Žiemgalą ir įsikūrė Jėlgavoje, o Vilhelmas - Kuršą su rezidencija Kuļdygoje. Broliai pamėgino sustiprinti savo valdžią, prieš ką tuoj pat stėjo dvarininkai. Nesantaika baigėsi dvarininkų pergale, nes juos palaikė Lenkijos karalius.

Už dvarininkų lyderių brolių Noldžių suėmimą ir nužudymą (1615) Vilhelmas karaliaus skirtos komisijos buvo pašalintas iš sosto (1617) ir priverstas emigruoti. Visa Kuršo kunigaikštystė buvo perduota valdyti Frydrichui, kuris šiame konflikte nebuvo toks aktyvus.

Minėtoji komisija dvarininkų prašymu 1617 m. sudarė Kuršo administravimo įstatymus (*Formula regiminis*), taip pat Kuršo statutą - baudžiamąjį ir civilinį kunigaikštystės kodeksą. Šie įstatymai galutinai įteisino dvarininkų savivalę, dar labiau apribojo kunigaikščio teises.

Kuršo statusas įstūmė valstiečius į tikrą vergiją. Nuskriaustasis valstietis niekam nebegalėjo apskusti dvarininko. Žmogus gelbėdavosi bėgimu į kitą dvarą, į miestą ar į užsienį (pvz., į Vidžemę, į Kuršių Neriją). Bet landtagas priėmė griežtus bėglių grąžinimo įstatymus: nepripažino asmens laisvės mieste, pabėgimo senaties terminą nustatė 100 metų, kelis kartus mėginusiam bėgti buvo galima nukirsdinti koją (Zālītis 1991, 139-143). Tikru savivalės simboliu tapo dažname dvare įrengtos kartuvės, kankinimo ratai, trinkos ir kitos bausmių priemonės. Tad Respublikos ponų pritarimu Kuršo dvarininkai XVII a. įgijo tokių privilegijų, apie kurias Vidžemės dvarininkai, būdami stiprioje Švedijos karaliaus valdžioje, galėjo tik svajoti.

Kuršo kunigaikštystė suklestėjo valdant Jokūbui (1642-82), Vilhelmo sūnui. Mat Frydrichas vaikų neturėjo, todėl su Lenkijos karaliaus pritarimu paliko sostą sūnėnui. Jokūbas buvo išsilavinęs žmogus, užaugęs Vokietijoje, mokėsis Prancūzijoje, Anglijoje, Olandijoje. Valdyti kunigaikštystę jis pradėjo, būdamas įsitikinęs, jog Kuršas gali tapti nepriklausomas nuo Respublikos, jei turės pramonę, gerą užsienio prekybą, laivyną ir stiprią kunigaikščio valdžią.

Jokūbas pakvietė užsienio meistrų ir ėmė statyti manufaktūras. Netrukus pradėjo veikti 17 vario ir geležies liejyklų, 18 lentpjūvių, 10 vilnos verpyklų, 85 audyklos, 14 salietros manufaktūrų, 100 dervos varyklų, 10 stiklo fabrikėlių, 5 popieriaus manufaktūros, 2 laivų statyklos (Auns 1992, 98). Į manufaktūras dirbti buvo renkami kunigaikščio dvarų baudžiauninkai, kurie ilgainiui keitė svetimšalius darbininkus, nes taip buvo pigiau. Gabesni baudžiauninkai netruko išmokti net meistrų amato.

Olandija Jokūbui buvo jūros valstybės pavyzdys. Būdamas čia, jis įsitikino, kokią didžiulę reikšmę šalies prekybai turi laivynas. Todėl pajūryje Jokūbas pastatė laivų statyklą, iš kurių didžiausia buvo Ventspilyje. Klestėjimo metais Kuršas turėjo savo laivyną, kurį sudarė apie 60 prekybos ir 59 karo laivai, turėję nuo 20 iki 70 patrankų (Švābe 1990, 201). Statyta ir kitoms šalims - Anglijai, Venecijai. Svarbiausi Kuršo uostai tuo metu buvo Liepāja, Sakā ir Veñtspilis. Be jų, dvarininkai buvo įrengę slaptų prieplaukų visame Rygos įlankos pajūryje, kur kraudavo į laivus medieną, dervą, grūdus.

Turėdamas puikų laivyną, Jokūbas nusipirko kolonijų: Gambijos (Vakarų Afrika) žiotyse šv. Andriaus salą ir keletą sklypų aplink, taip pat Tobago (‘tabako’) salą Pietų Amerikoje. Abiejose kolonijose buvo pastatytos tvirtovės, o Tobage net Jakobštato miestas bei pirmoji Pietų Amerikoje liuteronų bažnyčia. Tvirtovėse įkurdintos kareivių įgulos. Į Gambiją Jokūbo laivai plukdė druską, geležį, degtinę, kitų smulkių prekių, o iš ten buvo gabenamas dramblio kaulas, perlų, aukso, vaško, prieskonių, dažų ir kt. Tobago sala iš Kuršo gaudavo medienos, metalo ir stiklo gaminių, grūdų, degtinės, alaus, miltų, rūkytos ir sūdytos žuvies, mėsos, gintaro dirbinių. Saloje apgyvendinta negrų iš Gambijos ir latvių baudžiauninkų darbai plantacijose. Ir vieni, ir kiti čia gavo laisvę. Iki šių laikų Tobage išliko latvių kilmės pavardžių, pvz., *Lejiņi, Kvieši, Leti, Venti, Aldari, Spoki* ir kt. (Krasnais 1938, 475). Iš Tobago Jokūbo laivai plukdė kavą, kakavą, cukrų, tabaką, prieskonius, medvilnę, vėžlių šarvus, tropinių paukščių plunksnas. Šiomis prekėmis Kuršas aprūpindavo ir kaimynus: Švediją, Rusiją, Lietuvą (Zālītis 1991, 147; Švābe 1990, 201-202; Auns 1992, 100-101). Be to, nuo 1663 m. Jokūbas nuomojosi danams priklausančias geležies rūdos kasyklas Eidsvolde, Vike ir Julsrūde (Norvegija) bei sandėlius Flēkerės uoste (Dunsdorfs 1962, 64).

1658-60 m. kilo Respublikos-Švedijos karas. Būdamas tarp kariaujančių šalių, Kuršas stengėsi likti neutralus. Tačiau Švedija apkaltino Jokūbą draugyste su lenkais ir rusais, netikėtai įsiveržė į Jėlgavą (1658), suėmė kunigaikštį ir jo šeimą ir išvežė iš pradžių į Rygą, vėliau į Ivangorodą. Dvejus metus Švedijos ir Respublikos kariuomenė siaubė kraštą. 1660 m. buvo pasirašyta Olivo taikos sutartis, kuria Kuršas liko Respublikos, tačiau švedai prijungė prie Vidžemės Bolderają, Sluoką ir Ruonių salą.

Grįžęs į Kuršą, Jokūbas rado sugriautas manufaktūras, sudegintus dvarus. Meistrai buvo išsilakstę, laivynas ir kolonijos atimtos. Su dideliais vargais Kuršas atgavo Tobagą, atstatė beveik visas manufaktūras, laivyną, tačiau buvusios krašto gerovės neatkūrė. Paskutiniai Jokūbo darbai buvo jo vardo kanalo kasimas iš Jėlgavos į Dauguvą, Jėkabpilio įkūrimas, mokyklų, ligoninių, prieglaudų bei spaustuvės atidarymas (Švābe 1990, 204).

Po Jokūbo mirties sostą paveldėjo sūnus Frydrichas Kazimieras (1682-98). Kaip ir tėvas, išsilavinimą jis gavo Vakarų Europoje, tačiau mėgo linksmą gyvenimą, puotas, medžiokles. Mėgdžiodamas Liudviko XIV dvaro prašmatnų ir nerūpestingą gyvenimą, kunigaikštis greit iššvaistė tėvo palikimą, įklimpo į skolas. Negaudama algos, išbėgiojo Tobagą saugojusi įgula. Metropolijos neberemiama 1690 m. sala atiteko prancūzams (Dunsdorfs 1962, 64).

Po Frydricho Kazimiero mirties (1698) krašto suirutė dar labiau padidėjo. Sostą paveldėjo šešiametis Frydrichas Vilhelmas, tad už jį Lenkijos karalius pavedė valdyti Kuršą dėdei Ferdinandui, Frydricho Kazimiero broliui, Respublikos kariuomenės generolui. Regentės teises gavo ir

ipėdinio motina Elžbieta Sofija. Abu regentai netruko susiginčyti, tad kentėjo pavaldiniai, o kraštą apėmė netikrumas.

Šiaurės kare (1700-21) Ferdinandas palaikė Respubliką ir leido jos kariuomenei žygiuoti per Kuršą, užpulti Rygą. Šiai kariuomenei pralaimėjus pirmąjį mūšį (1701), Ferdinandas pabėgo į Dancingą. Paliktame be valdovo Kuršė ėmė šeimininkauti švedai. Tai truko iki pat Poltavos mūšio (1709). Netrukus kunigaikštystės bėdas padidino baisi maro epidemija (1710).

Po Poltavos mūšio į Jelgavą kaip nugalėtojas atvyko Petras I. Čia jis iš Vokietijos grįžusiam aštuoniolikmečiui kunigaikščiui Frydrichui Vilhelmui pripiršo savo dukterėčią Aną Ivanovną, o Kuršo dvarininkai pripažino kunigaikščio pilnametystę ir pritarė vedyboms. Šitaip Kuršas pasisuko į Rusiją.

Vestuvės įvyko Peterburge. 1711 m. pakely į Kuršą kunigaikštis mirė, tačiau jo našlė Ana Ivanovna apsistojo gyventi Kuršė, į kurią neva jos apsaugai buvo įvesta Rusijos kariuomenės įgula. Kunigaikštystė vėl grįžo į Ferdinando rankas (1711-37). 1730 m. Ana Ivanovna tapo Rusijos carienė. Po Ferdinando mirties ji sugebėjo pasodinti į Kuršo kunigaikštystės sostą savo favoritą Ernstą Bironą (1737-69), kilimo iš Vestfalijos dvarininkų. G. Ketlerio dinastija nutrūko.

E. Bironas daugiau laiko praleisdavo Peterburge, o Kuršą valdė jo įgaliotiniai. Gaudamas iš carienės didžiules pinigų sumas, kunigaikštis ėmė statydintis puošnius rūmus Jėlgavoje ir Ruņdalėje, kuriuos suprojektavo garsus italų kilmės rusų architektas Bartolomėjas Frančeskas Rastrellis (*Rastrelli*). E. Bironas taip pat išpirko apie 150 kunigaikščio dvarų, jo pirmtakų užstatytų už skolas.

Po Anos Ivanovnos mirties (1740) E. Bironas buvo pašalintas iš kunigaikščio sosto ir ištremtas į Rusijos gilumą. Tačiau ir tremtyje jis laikė save Kuršo kunigaikščiu, nes turėjo Lenkijos karaliaus pritarimą. Kunigaikštystę tuo tarpu valdė kunigaikščio taryba. Didelė dvarininkų dalis netrukus ėmė tarybos nepaisyti. Prasidėjo tarpusavio kivirčiai. Kad jie baigtųsi, Lenkijos karalius 1758 m. skyrė Kuršo kunigaikščiu savo sūnų Karlą. Bet tai tik įpylė alyvos į ugnį, nes dalis dvarininkų prisiekė Karlui, dalis liko ištikimi E. Bironui. Nenorėdama, kad Kuršė stiprėtų Respublikos įtaka, Rusijos carienė Jekaterina II 1763 m. grąžino E. Bironą iš tremties į Kuršą. Dėl senatvės ir nuolatinių ginčų su savo priešininkais 1769 m. E. Bironas valdžios atsisakė ir perdavė sostą savo sūnui Pėteriui.

Visas Pėterio Birono valdymo laikas buvo pilnas nesibaigiančių ginčų su dvarininkais, ypač su tais, kuriuos prisiekti naujajam kunigaikščiu privertė carienės grasinimai. Pataikaudamas dvarininkams P. Bironas pripažino lenus dvarininkų nuosavybe. Dvarininkų užgaidas labai palaikė Rusija, duodama suprasti, kad tik prijungus Kuršą prie

Rusijos imperijos dvarininkams prasidėsiąs aukso amžius: jie gausią aukštų ir pelningų postų, būsios padidintos jų teisės ir pan.

Prijungimo pretekstas netrukus atsirado. XVIII a. gale nusilpusią Respubliką ėmė dalytis kaimynai. Valstybės neišgelbėjo ir T. Kosciuškos sukilimas 1793 m. Kai šio sukilimo neramumai persimetė į Kuršą, P. Bironas paprašė Maskvą apsaugos. Atvykusi rusų kariuomenė neramumus greitai numalšino. 1795 m. įvyko trečiasis Respublikos padalijimas, ir šios valstybės nebeliko. Kuršo kunigaikštystės landtagas, carienės administracijos veikiamas, tais pat metais nusprendė besąlygiškai pasiduoti Rusijai. P. Bironas buvo priverstas atsisakyti sosto, už ką carienė jam sumokėjo dviejų milijonų rublių kompensaciją ir skyrė pensiją iki gyvos galvos (Švābe 1990, 216). Kuršas virto Rusijos gubernija.

Latvių žemės Respublikos, Švedijos ir Rusijos valdžioje

Po Livonijos karo ramybė truko neilgai. Infliantuose, arba kitaip Uždaugovyje, 1583-99 m. buvo vykdoma dvarų revizija, per kurią dvarininkai turėjo įrodyti savo teisę į dvarą. Daugiausia nukentėjo vidutinieji ir smulkieji feodalai, kurie buvo gavę lenus po 1561 m. (Tyla 1986, 37). Konfiskuotuosius dvarus atiduodavo valstybei (seniūnijoms) ir lenkų bei sulenkėjusiems lietuvių bajorams, o toje dalyje, kurią per karą buvo užėmusi caro kariuomenė, žemės iš vokiečių buvo atimtos ir perduotos rusams bajorams. Vis dėlto didesnė naudingos žemės dalis liko vokiečių feodalų rankose. XVI a. pabaigoje lenkų-lietuvių ir vokiečių valdų santykis Uždaugovyje buvo 3:7 (LV 1, 69).

Apie Uždauguvio bajorus, kilusius iš Lenkijos ir Lietuvos, yra tik fragmentiškų duomenų (plg. Tyla 1986, 38). 1589 m. seime priimtoje konstitucijoje dėl Livonijos buvo sulygintos Lietuvos ir Lenkijos bajorų teisės ir perpus padalytos seniūnijos. Šiame dokumente išvardytos 26 seniūnijos (kurių daugumą tuo metu valdė Lenkijos bajorai) ir nurodyta, kad pusė jų turi būti išdalyta Lietuvos, pusė Lenkijos bajorams. Kadangi seniūnijų dydis ir pajamos skyrėsi, abiejų šalių seniūnai turėjo jomis paeiliui keistis. Visos pajamos pramečiui turėjo eiti tai į LDK, tai į Lenkijos išdą (Tyla 1986, 32). Tokia padėtis ignoravo vietinių vokiečių interesus ir teises, todėl jie ne kartą skundėsi karaliui, seimui. Į jų skundus pradėta atsižvelgti amžiaus pabaigoje, kai ėmė šlyti Respublikos santykiai su Švedija ir imta baimintis, jog livoniečiai ims simpatizuoti švedams.

Tuo laiku Respublikoje baigė įsigalėti kontreformacija. Karalius Steponas Batoras nesilaikė karo metais livoniečiams duoto pažado toleruoti protestantizmą. Jis atvirai pareiškė pasirengęs atgaivinti katalikybę. Į Uždauguvį plūstelėjo jėzuitai. 1583 m. Rygoje įkuriama jė-

zuitų kolegija. Dar uolesnis kontrreformatas buvo 1587 m. į sostą atėjęs švedas Zigmantas Vaza.¹² Jėzuitų pastangomis Uždauguvyje katalikiškų parapijų kiekis greitai pranoko liuteroniškąsias.

1600 m. prasidėjo Respublikos karas su Švedija dėl Livonijos.¹³ Jo priešasčių istorikai nurodo bent kelias: suinteresuotų valstybių doktrina *dominium maris Baltici*, reformacijos ir kontrreformacijos sąjūdis Europoje, arba konfesiniai prieštaravimai, konstitucinės kovos Švedijoje bei Respublikoje ir galop nesugyvenamas abiejų šalių valdovų būdas - impulsyvus, meniškos prigimties Zigmantas Vaza buvo visiška priešingybė siaurų pažiūrų, užsispyrusiam, šiurkščiam Karlui IX (Dunsdorfs 1962, 20-22). Karo pretekstu tapo Švedijos landtago 1599 m. sprendimas pašalinti kataliką karalių Zigmantą Vazą iš protestantiškosios Švedijos sosto. Lenkijos karalius nusprendė šį sostą susigrąžinti, be to, jam rūpėjo išsigalėti Šiaurės Estijoje. 1600 m. vasarą švedai įsiveržia į Vidžemę, iki metų pabaigos pasiekia Dauguvą (išskyrus Rygės miestą). Permainingas karas baigėsi 1629 m. Altmarko paliaubomis. Švedijai atiteko užgrobtosios Pietų Estija ir Vidžemė su Rygės miestu. Respublikai liko Latgala, pavadinta Lenkų Inflantais (*Inflanty Polskie*), kad būtų galima skirti nuo Švedijos Inflantų. Šis padalijimas nulėmė protestantizmo išsigalėjimą Vidžemėje. Latgala liko katalikiška (9 pav.)

Vidžemė

Švedų valdžioje Vidžemė buvo beveik 100 metų. Šis laikotarpis latvių historiografijoje traktuojamas kaip saldžiausia vergija, Vidžemės aukso amžius. Mat švedai gerokai reformavo valstiečių padėtį: leido jiems laisvai prekiauti turguje, apribojo dvarininkų savivalę, t.y. atėmė teisę valstiečius pardavinėti, bausti mirties bausme, skaldyti jų šeimas, atiminėti nuosavybę ir didinti lažą. Karaliaus Gustavo Adolfo (1611-32) rūpesčiu buvo atidarytos gimnazijos Rygoje ir Dorpate, kuriose galėjo mokytis ir valstiečių vaikai, nepasiturintiems buvo skiriamos stipendijos. 1632 m. atidarytas Dorpat (Tartu) universitetas. Vėliau buvo įsteigtos parapiinės mokyklos. Iš pradžių tai daryta kur ne kur, entuziastų pastorių iniciatyva, o 1687 m. Vidžemės landtagui buvo perduotas karaliaus pasiūlymas steigti mokyklas visose parapijose, statyti reikiamus pastatus, aprūpinti mokytojus žeme ir priversti valstiečius leisti žiemą vaikus į savo parapijos mokyklą (Zālītis 1991, 121-122).

¹² Po savo tėvo Johano III mirties 1592 m. jis tapo ir Švedijos karaliumi, bet Švediją valdyti skyrė savo dėdę Karlą, netrukus pasivadinusį Karlu IX ir tapusį sūnėno Zigmanto Vazos priešu.

¹³ Šio karo atgarsių yra ir lietuvių dainuojamojoje tautosakoje. Rygos minėjimas karo daino-se siejamas su Sālaspilio mūšiu 1605 m., kur lietuviai, J. Chodkevičiaus vadovaujami, sumušė triskart didesnę švedų kariuomenę.

9 pav. Latvių ir estų žemės 1629-1795 m.

Alydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.

Buvo apkarpytos dvarininkų teisės į žemę. Kaip minėta, daugelis jų protėvių buvo gavę tą žemę kaip leną, tačiau ilginiui, karta po kartos, ponai ėmė ją laikyti savo nuosavybe, t.y. drįso pardavinėti, keisti, užstatyti ir t.t. Panašiai su žeme elgėsi ir Švedijos dvarininkai. Tai skurdino valstybės iždą, nes jis gaudavo vis mažiau pajamų. Todėl Švedijos riksdagas (parlamentas), kurį, beje, sudarė dvarininkų, dvasininkų, miestiečių ir valstiečių atstovai, dar 1604 m. nusprendė, kad nuo šiol žemė gali būti tik išnuomota, stropiai laikantis tam tikrų sąlygų: lenu galima naudotis iki mirties, jį paveldi vasalo sūnūs, o jei jų nėra, žemė grįžta valstybei, t.y. karaliui. Tiesa, karaliai Karlas IX (1604-11), Gustavas II Adolfas (1611-32) ir ypač jo duktė bei sosto paveldėtoja Kristina (1632-54) šio sprendimo nepaisė ir dovanodavo žemę dvarininkams palankiomis sąlygomis.

1655 m. Švedijos riksdagas, prieštaraujant tik dvarininkų frakcijai, priėmė įstatymą dėl dvarų redukcijos. 1662 m. ši įstatymą mėginta taikyti Vidžemėje, bet vietinė dvarininkija smarkiai pasipriešino. 1680 m. riksdago sprendimu buvo sustiprintas redukcijos įstatymo

vykdymas, pats įstatymas įsigaliojo ir šalies provincijose. Karalius Karlas XI (1660-97), didelis redukcijos šalininkas, 1681 m. pateikė Vidžemės landtagui tris pasiūlymus: redukuoti dvarus, įvertinti žemę ir panaikinti baudžiavą. Landtagas visus juos atmetė. Tada karalius sudarė komisiją, kuri pradėjo dvarų redukciją, stropiai tikrindama dvarininko teisę į žemę. 1687 m. šie darbai buvo baigti. Paaiškėjo, kad 5/6 dvarų turi priklausyti karaliui ir kad jų dvarininkai bei valstiečiai privalo mokėti išdui tam tikrą mokestį už naudojamą žemę, o ponai dar ir už valstiečių darbą. Vidžemės dvarininkų santykiai su Švedijos karaliumi pasidarė itin priešiški (Zālītis 1991, 124-126).

Šitaip karaliaus palaikomi Vidžemės valstiečiai greitai atsigavo. Apie jų turtą galima spręsti iš Šiaurės karo (žr. toliau) dokumentų, užfiksavusių Rusijos kariuomenės padarytą žalą. Pavyzdžiui, apiplėšę vieną vidutinio dydžio valstiečių ūkį rusai išsivarė 10 arklių, 34 karves, 20 veršių, 13 kiaulių, 56 avis. Tarp prisiplėšto turto kartais minimi sidabriniai ar auksiniai papuošalai, aksomo sijonai, šilko skaros ir kt. (Zālītis 1991, 130).

Atsigavusių kraštą 1656-58 m. nuniokojo įsiveržusi Rusijos kariuomenė. O trečiasis permainingas ir kraštą visiškai nualinęs karas su Rusija 1700-21 m. (vad. Šiaurės karas) baigėsi Švedijos pralaimėjimu. Ništato taikos sutartimi Estija ir Vidžemė su Ryga buvo prijungtos prie Rusijos imperijos. Petras I įgyvendino kadaise žlugusią Ivano IV svajonę: Rusija plačiai "atsivėrė langą" į Europą.

Latgala

Lenkų Infliantai, arba Latgala, Respublikos sudėtyje išbuvo per 200 metų.

Latgalą valdė Respublikos valdovo skirtas vaivada, kurio rezidencija buvo Daūgpilyje. Kraštas buvo suskirstytas į 4 seniūnijas: Lūdzos, Rézeknės, Daūgpilio ir Vīliakos. Infliantai turėjo savo vyskupą, seimelį.

Ir geruoju, ir piktuojų buvo vykdoma polonizacija. Jai pasidavę vokiečiai dvarininkai gaudavo tam tikrų lengvatų, o kietakakčiai įvairiais pretekstais netekdavo dvarų.

Stiprėjo katalikybė, nes liuteronizmui plisti Latgaloje kelias buvo užkirstas. Dar iki Respublikos-Švedijos karo jėzuitų pastangomis 1585 m. Vilniuje buvo išleista pirmoji knyga latvių kalba¹⁴ - Kanizijaus katekizmas, kuri latvių kalbon išvertė Erdmanis Tolgsdorfas (1556-1620). Beje, net XVII a. pirmojoje pusėje bent jau apie Daugpilį beveik

¹⁴ Esama žinių apie 1525 m. latvių kalba kažkur Vokietijoje išleistą liuteroniškąjį katekizmą, tačiau iki šiol nerasta nė vieno šios knygos egzemplioriaus (Bergmane 1986, 9). Spėjama, kad visą jos tiražą sunaikinę kontrreformatai.

visi latviai dar laikėsi pagoniškų ritualų: vyrai aukodavę ažuolui gaidį, moterys - liepai vištą (Švābe 1990, 221).

Valstiečių padėtis Latgaloje buvo panaši į Lietuvos - jie buvo beveik visiškai priklausomi nuo dvarininkų: baudžiauninkus buvo galima parduoti, mainyti, bausti, net nužudyti. Gyventa kaimais, kiekviena šeima turėjo savą žemės rėžį, todėl ūkiai buvo nedideli ir ne tokie turtingi kaip Vidžemės ar Kuršo valstiečių. Skyrėsi ir gyventojų sudėtis. Latgaloje pramaišiu su latgaliečiais gyveno daug rusų, baltarusių, lenkų, žydų, o pietuose ir lietuvių.

Per tuos du šimtus metų Latgala ekonomiškai labai atsiliko nuo kitų latviškų kraštų. Tačiau šis atsilikimas padėjo išlaikyti didžiulius etninės kultūros lobius, kuriuos atrado XIX ir XX a. baltų tautosakos ir etnografijos tyrinėtojai.

1772 m. per Pirmąją Respublikos padalijimą Latgala ir Baltarusija prijungiamos prie Rusijos imperijos.

Carų valdžioje

Rusijos imperijoje etnografinė Latvija priklausė trimis gubernijoms. Vidžemė (su Ryga) ir Pietų Estija sudarė Lifliandijos guberniją, Latgala buvo prijungta prie Vitebsko gubernijos, o buvusi Kuršo-Žiemgalos kunigaikštystė pavadinta Kuršo (Kurliandijos) gubernija, į kurią, beje, įėjo ir Lietuvos pajūrio ruožas ties Palanga ir Šventąja, 1819 m. atskirtas nuo Vilniaus gubernijos, kad būtų lengviau administruoti.

Rusijoje visos latvių žemės pateko į vienodas sąlygas. Monarchinės imperijos ramstis buvo dvarininkija, todėl valstiečiams latvių žemių suvienijimas gyvenimo nepagerino. Anksčiausiai prijungtoje Vidžemėje vokiečiai dvarininkai stengėsi atgauti ir išplėsti švedų apribotas teises, ir tai jiems greitai pavyko padaryti. 1739 m. romėnų teisės pagrindu buvo sudaryta ir vadinamoji Rozeno deklaracija, kuri tapo tam tikru dvarininkų ir valstiečių santykių kodeksu. Dvarininkai įgijo teisę į savo baudžiauninkų turtą, o pats baudžiauninkas imtas laikyti gyvuoju dvarininko turtu. 1765 m. landtage baudžiauninkus nesidrovėta vadinti vergais (Zālītis 1991, 162). Prekyba jais buvo įprastas reiškinys.

Tačiau nuo XVIII a. vidurio į Rusiją iš Vakarų Europos atkeliavo Švietimo idėjos, tarp jų ir baudžiatvės panaikinimo idėja. Bene karščiausias baudžiatvės priešininkas, teigęs, jog ji nepateisinama nei juridiniu, nei žmoniškumo požiūriu, buvo Garlybas Merkelis (1769-1850), pastoriaus sūnus, 1796 m. išleidęs knygą „Latviai“.¹⁵ Carienė Jekate-

¹⁵ Die Letten, vorzuglich in Livland, am Ende des psychologischen Jahrhunderts.

rina II (1762-96) iš pradžių buvo didelė Švietimo šalininkė, palaikė jo propaguotojus, todėl kai kurias reformas Lifliandijoje pavyko įgyvendinti. Pavyzdžiui, 1765 m. landtagas priėmė sprendimą dėl privalomo pradinio mokslo valstiečių vaikams. XVIII a. pabaigoje maždaug 63% Vidžemės valstiečių buvo raštingi (Zālītis 1990, 170). Baudžiamos panaikinimo viltis tai vienur, tai kitur skatino valstiečių bruzdėjimus ir dvarininkų priešinimąsi, tad XVIII a. valdovai nesiryžo iš esmės pertvarkyti valstiečių gyvenimo.

XVIII a. trečiąjį dešimtmetį Vidžemę pasiekė ir ėmė joje sparčiai plisti tam tikra krikščionybės atmaina - *hernhūtizmas* (la. *brāļu draudze* 'brolių parapija'). Jos ištakos yra XV a. Čekijoje, kur susibūrė krikščionių sekta, propagavusi pirmųjų krikščionių skelbtas tiesas: mylėti artimą, dorai gyventi, nesivaikyti turtu, kreipti dėmesį ne tiek į tikybos mokymą, kiek į brolišką sugyvenimą su kitais. Egzaltuotomis apeigomis aplipusiai katalikų bažnyčiai tai pasirodė eretiška, todėl sekto narius pradėta persekioti. XVIII a. pradžioje šio sąjūdžio centru tapo Hernhūtas (Saksonija), iš kur misionieriai atkeliavo į rusų valdomą Vidžemę ir čia rado šalininkų. Hernhūtininkus rėmė Vałmieros dvarininkė Halartė; jos rūpesčiu 1738 m. Vałmieroje buvo atidaryta seminarija, iš pradžių turėjusi 8 klausytojus, bet po poros metų jau 200. Ten pat, Vałmieroje, vykdavusios ir sueigos, kurių metu paprasta valstiečių kalba buvo aiškinamas Kristaus mokymas. Netrukus parapijų atsirado Cėsyse, Rygojė ir kitur.

Hernhūtininkai valstiečius greitai patraukė. Žmonėms patikęs šios sekto demokratiškumas: parapijai vadovavo presbiteris, arba didysis tėvelis; jam pavaldūs buvo diakonai, arba tėveliai, o smulkesnes parapijos grupes valdė pamokslininkai, skiriami iš pačių valstiečių. Ir nors presbiteris bei djakonai buvo vokiečiai, valstiečiams sociališkai jie buvo artesni už turtingus ir dažnai savanaudžius liuteronų pastorius. Visi bendruomenės nariai vadino vienas kitą broliais ir seserimis. Be bendrųjų pamaldų, dar vykdavusios atskiros pamaldos sutuoktiniams, našliams ir našlėms, vaikinams, merginoms, vaikams. Per sueigas valstiečiai aptarinėdavę ir ūkio dalykus.

Hernhūtizmas pakeitė valstiečių gyvenimą iš esmės. Visų pirma, valstiečiai mokėsi doro gyvenimo, mažiau girtuokliavo ar net tapo blaivininkais, stengėsi sugyventi, būti mandagūs, nesirieti. Noras savarankiškai pažinti šventraštį skatino savišvietą. Ten, kur būta hernhūtininkų parapijų, valstiečių ūkiai buvo turtingesni.

Antra, šis tikėjimas, bendra veikla ir bendri interesai valstiečius vienijo. Tokia vienybės mokykla ypač pravertė tautinio atgimimo laikais XIX a. viduryje.

Galop, hernhūtizmas įliejo į latvio valstiečio sąmonę krikščionybę, kuri iki tol buvo brukama prievarta ir atrodė kaip svetimšalių, ponų religija. Tad hernhūtizmas latvių valstiečius sulygino su kitų Vakarų Europos tautų valstiečiais. XVII-XIX a. slenkstyje Vidžemės valstiečiai buvo labiausiai apsišvietę iš visų Rusijos imperijos valstiečių.

Dvarininkai ir liuteronų pastoriai iš pradžių palaikė hernhūtininkus. Ponai tikėjosi, kad valstiečiai taps romesni, klusnesni, o pastoriai džiaugėsi, kad radosi padėjėjų krikščionybei skleisti. Tačiau dalį ponijos greitai ėmė gąsdinti valstiečių organizuotumas, susiklausymas, taip pat smuklių pelno mažėjimas. Kai kurie pastoriai suirzo dėl to, kad hernhūtizmas ėmė tolinti valstiečius nuo liuteronų bažnyčios. Pasipylė skundai. 1743 m. carienė Jelizaveta (1741-62) hernhūtizmą uždraudė. Bendruomenės nariai ėmė rinktis slaptai, nors būta ir parapijų, kur, pritariant vietiniams pastoriams bei dvarininkams, šis draudimas buvo ignoruojamas. 1764 m. Jekaterina II draudimą panaikino. XVIII a. pabaigoje hernhūtizmas tapo viena iš antibaudžiavinio sąjūdžio formų. Savo klestėjimo laikotarpį Vidžemėje hernhūtizmas pasiekė XIX a. trečią dešimtmetį (Balevics 1987, 14; Zālītis 1991, 170-174).

Po Napoleono karo kilo valstiečių neramumai Kuršė ir Vidžemėje. Jie buvo nuslopinti, bet prasmę turėjo - baudžiava buvo panaikinta (Kuršė - 1817 m., Vidžemėje - 1819 m.). Tačiau valstiečiai gavo vadinamąją "paukščio laisvę": iš baudžiovos juos paleido be nuosavos žemės. Be to, tik po 13 metų valstiečiai galėjo keltis kitur, bet ir tai turėjo daryti su pono žinia bei sutikimu. Nuo 1849 m. valstiečiai gavo teisę išsipirkti iš pono nuomojamą žemę. Iki 1865 m. išnyko kūno bausmės.

Kiek kitokią istoriją turėjo Latgala. Čia baudžiava panaikinta tik 1861 m. Be to, Latgalą kliudė 1863 m. sukilimas, todėl čia, kaip ir Lietuvoje, buvo uždraustas raštas lotyniškais rašmenimis. Visa tai dar daugiau padidino ekonominį ir kultūrinį krašto atsilikimą nuo kitų latvių žemių.

XIX a. viduryje prasidėjo latvių tautinis atgimimas. Baudžiovos panaikinimas ir didėjanti latvių ūkininkų nepriklausomybė sudarė geresnes sąlygas siekti mokslo, formuoti tautinei inteligentijai. Vis daugiau latvių stėjo į universitetus.

1855 m. Dorpatu (Tartu) universitete susibūrė latvių studentų ratelis, kuriame pradėta atvirai svarstyti, kaip padėti tautai. *Šie metai latvių kultūros istorijoje laikomi latvių tautinio atgimimo pradžia*. Ratelį įkūrė ir jo veikloje aktyviai dalyvavo Krišjanis Valdemaras (*Krišjānis Valdemārs*, 1825-91), Juris Alunanas (*Juris Alunāns*, 1832-64), Kriš-

janis Baronas (*Krišjānis Barons*, 1835-1923).¹⁶ Pagrindinis jų veiklos tikslas buvo skatinti latvių tautinę savimone, patriotizmą, priešintis germanizacijai. Dėl antivokiškų pažiūrų vienas vokiečių pastorius ironiškai pavadino J. Alunaną „jaunalatviu“. Šis pavadinimas (la. *jaunlatvietis*) greit ėgavo revoliucišką, patetišką reikšmę, juo pradėta vadinti ir J. Alunano draugai, vėliau ir jų bendraminčiai.

1856 m. pradėjo eiti laikraštis „*Mājas Viesis*“ (‘namų svečias’). Jis iš pradžių publikavęs ir jaunalatvių kūrybą, bet vėliau vokiečiai prigąsdino redaktorių Ansį Leitaną, ir laikraštis prarado aštrumą. Todėl 1862 m. Peterburge Kr. Valdemaras įsteigė laikraštį „*Peterburgas Avīzes*“ (‘Peterburgo laikraščiai’). Jis ėjo trejus metus. Laikraščio redaktorius buvo J. Alunanas, o jam susirgus redagavimą perėmė Kr. Baronas. Laikraštis turėjo satyrinį priedą „*Dzirkstele*“ (‘kibirkštis’), po kiek laiko pervadintą į „*Zobugals*“ (‘šaipokas’).

1868 m. įkurta Rygos latvių draugija (la. *Rīgas Latviešu biedrība*), pradėjusi rūpintis latvių kultūros puoselėjimu, propagavimu. Šios draugijos pavyzdžiu tokios pat draugijos ėmė kurtis ir kituose miestuose. Rygos latvių draugija suorganizavo tris pirmąsias visuotines dainų šventes.¹⁷ Draugija rengė koncertus, spektaklius, sušaukė Kuršo ir Vidžemės ūkininkų suvažiavimus (1871, 1873).

Latvių tautinę savimone, nacionalinį pasididžiavimą aktyviai skatino rašytojai romantikai Atis Kruonvaldas (*Atis Kronvalds*, 1837-75), Auseklis (tikrasis vardas - Kruogzemjū Mikus, *Krogzemju Mikus*, 1850-79), Andrejs Pumpuras (*Andrejs Pumpurs*, 1841-1902). A. Kruonvaldas buvo lietuvių ir latvių vienybės propaguotojas, šlovino baltų praeitį, stengėsi kuopti latvių kalbą nuo germanizmų. Auseklio poezijoje irgi vyravo garbingos praeities, laisvės motyvai, latvių mitologijos įvaizdžiai. Savo teoriniuose darbuose Auseklis kėlė tautosakos svarbą rašytojų kūrybai. A. Pumpuras, įkvėptas estų rašytojo F. R. Kreicvaldo epo „Kalevipoeg“, sukūrė latvių epą „Lačplēsis“ (1888). Kritinio realizmo pamatus latvių literatūroje padėjo broliai Kaudzytēs (*Kaudzītes*) - Reinis (*Reinis*, 1839-1920) ir Matysas (*Matīss*, 1848-1926) romanu „Matininkų laikai“ („*Mērnīeku laiki*“), kuriame vaizduojama XIX a. aštuntojo dešimtmečio Latvijos kaimo gyventojų buitis su tipiškais valstiečių ir pusinteligentių paveikslais. O populiarijant Europoje marksizmui, radosi ir proletarinės literatūros atstovų. Iš jų

¹⁶ Kr. Baronas vadinamas latvių dainų tėvu. Dorpatu (Tartu) universitete jis studijavo matematiką ir astronomiją. 1878 m. Maskvoje iš Fr. Bryzzemnieko perėmė latvių liaudies dainų rinkimą ir tvarkymą. Šiam darbui atsidėjo visą likusį gyvenimą. Išleido 6 tomų (8 dalių) rinkinį „*Latvju dainas*“ (1894-1915), kuriame yra apie 200 tūkst. dainų (drauge su variantais). Paskelbė apie 100 gamtos mokslą populiarinančių straipsnių, taip pat parašė apsakymų, eilėraščių.

¹⁷ Pirmoji regioninė latvių dainų šventė įvyko 1864 m. Dikliuose, o pirmoji visuotinė dainų šventė - 1873 m. Rygoje

XIX a. pabaigoje žymiausi buvo Janis Rainis (tikroji pavardė - Pliekšanas, 1865-1929),¹⁸ Pēteris Stučka (*Pēteris Stučka*, 1865-1932), Janis Jansons-Braunas (*Jānis Jansons-Brauns*, 1872-1917). Latvių proletarinių rašytojų propaguojamos mintys buvo pavadintos naująja srove, o jie patys - naujasrovininkais (la. *jaunstrāvnieki*). Tai buvo priešprieša Rygos latvių draugijos veiklai, orientuotai į pasiturinčių latvių interesus ir suabsoliutinusiai tautos vienybės idėją.

Tačiau būtų klaidinga manyti, jog tautinis atgimimas buvo sklandus ir neturėjo jokių kliūčių. Latvių šviesuomenė susidūrė su dviem tautai gresiančiais pavojais: germanizacija ir rusifikacija.

Vokietinimo aktyvistai buvo vokiečiai dvarininkai ir dalis pastorių. Vokiečiai mielai draugaudavo su turtingesniais latviais, skatino mišrias santuokas. Didesniuose miestuose, ypač Rygoje, dalis latvių pasiduodavo vokiečių kultūrai, akiai perimdavo ją ir nutausdavo. XIX a. pirmojoje pusėje mokyklose vis labiau plito vokiečių kalba. Bažnyčios hierarchai ėmė svarstyti, ar nevertėtų tikyba mokyklose dėstyti vien vokiškai. Norėta pasiekti, kad paplatinė mokyklose jau nuo antrojo skyriaus latvių vaikai suprastų šnekamąją vokiečių kalbą.

Rusinio politiką turėjo tikslą sukurti unitarinę imperiją: vienas caras, viena kalba, viena tikyba. Šito siekti pradėjo stačiatikių bažnyčia, kartais net persūdydama.¹⁹ XIX a. gale rusinio kilpa ėmė veržti latvių mokyklas. Visi dalykai, išskyrus tikyba, buvo pradėti dėstyti rusiškai, net per pertraukas latviukams buvo užginta šnekėtis gimtąja kalba - prasižengėliams užkabindavo ant kaklo lentelę su rusišku užrašu: "Jis kalbėjo latviškai" (Auns 1992, 152). Rusifikacija labai suaktyvėjo

¹⁸ J.Rainis (*Jānis Rainis*) yra vienas žymiausių latvių poetų. Marksizmu jis buvo apsiribojęs tik kūrybos kelio pradžioje. 1891-95 m. jis leido revoliucingą laikraštį "*Dienas Lapa*" ('dienos lapas'). Už revoliucinę veiklą buvo suimtas ir 1897-1903 m. ištremtas iš pradžią į Pskovą, vėliau į Slobodską. 1905-20 m. gyvena emigracijoje, Šveicarijoje. 1920 m. grįžta tėvynėn. Buvo išrinktas Steigiamojo ir trijų pirmųjų seimų (1922, 1925, 1928) deputatu. Dirbo Meno departamento direktoriumi, Nacionalinio teatro direktoriumi, 1926-28 m. buvo švietimo ministru.

Iš svarbesnių jo kūrinių minėtini eilėr. rinkiniai "Tolimi aidai melsvame vakare" (1903), "Audros sėja" (1905), "Tylioji knyga" (1909), "Galas ir pradžia" (1912), "Sveika, laisvoji Latvija!" (1919), poemos "Ave sol!" (1910), "Daugava" (1919), pjesės "Ugnis ir naktis" (1905), "Indulis ir Arija" (1911), "Vėjeli, pūsk!" (1913), "Juozapas ir jo broliai" (1919) ir kt. Kūryboje vyrauja patriotiniai, filosofiniai, meilės motyvai, gėrio kova su blogiu, gyvenimo prasmės apmąstymai.

¹⁹ Pavyzdžiui, 1845 m. pavasarį Rygoje šv. Aleksiejaus (dab. Marijos Magdaličės) bažnyčioje hernhūtininkas tėvelis D.Baluodis ir apie 100 jo parapijiečių buvo iškilmingai išventinti į stačiatikius. Ši žinia greitai pasklido po visą Vidžemę. Be to, buvo paleistas gandas, kad perėję į stačiatikybę valstiečiai gaus žemės. Prasidėjo nevaržomas masinis valstiečių perėjimas į stačiatikius. 1846 m. stačiatikiais tapo 32803 kitatikiai, o 1847 m. - net 54582. Liuteronų bažnyčia Lifliandijoje ėmė grėsti krachas. Susirūpinę dvarininkai apskundė carui generalgubernatorių J.Goloviną - girdi, jis remia maištininkus, o jiems stačiatikybė esanti tik priedanga. Caras Nikolajus I J.Goloviną atšaukė ir į jo vietą skyrė kunigaikštį A.Suvorovą, kuris netrukus pareiškė ginsiąs dvarininkų interesus. Perėjimas į stačiatikius buvo apsunktintas formuliaru, kuriuo buvo skiriamas pusės metų apsisprendimo laikotarpis (Balevics 1987, 23).

XIX a. pabaigoje. Į valdininkų kėdes visur Latvijoje imta sodinti vien rusai.

Ir vokietinimą, ir rusinimą stabdė ne tik latvių šviesuomenės priešinimasis, bet ir šių dviejų politikų tarpusavio konkurencija: caro valdžia bijojo Baltijos gubernijų visiško suvokietėjimo dėl potencialaus jų separatizmo, o vokiečiams valstiečių rusinimas reiškė vokiškos kultūros ir liuteronų tikybos izoliaciją.

Latvija XX a.

XX a. pradžioje bėdina buvo ir valstiečių padėtis. Daugiau nei pusė Latvijos žemių priklausė keliems šimtams dvarininkų, tuo tarpu didelė valstiečių dalis neturėjo žemės visai. Dvaro žemė buvo apmokestinta kur kas mažiau nei valstiečių. Mokyklos ir prieglaudos buvo išlaikomos tik valstiečių lėšomis. Dvarininkai žvejojo ir medžiojo, kur panorėjo, valstiečiai neturėjo teisės medžioti net į jų ūkį atklydusio žvėries. Daugelyje parapijų pastorių išrinkdavo dvarininkas, ir tas pastorius paprastai būdavo vokiečių (Zālītis 1991, 269).

1905 m. revoliucija

Intensyvi rusifikacija, taip pat teisinė bei socialinė nelygybė lėmė aktyvų Latvijos miestiečių dalyvavimą 1905 m. revoliucijoje. Sausio 13 d. Dauguvos krantinėje caro kariuomenė sušaudė rygiečių demonstraciją, kurioje dalyvavo apie 60 tūkst. žmonių. Žuvo per 70 ir buvo sužeista apie 200 demonstrantų (Auns 1992, 157). Neramumai apėmė ir provinciją. Spalio 30 (17) d. caro pasirašytasis manifestas, kuriuo Rusijos piliečiams buvo pažadėta konstitucija ir pilietinės teisės, tik įpylė alyvos į ugnį. Išdrąsėję ir socialdemokratų paakinti valstiečiai gruodžio mėnesį ėmė siaubti dvarus. Vidžemėje buvo sudeginti 72 dvarai, Kurše 40 (Zālītis 1991, 263). Daug kur susiremta su kariuomene.

Tačiau atitokusi caro valdžia antroje gruodžio pusėje pasiuntė į Latviją daugiau kariuomenės ir revoliuciją nuslopino. Kariuomenei vadovavo keletas generolų, iš kurių žiaurumu pagarsėjo Orlovas. Generolams buvo pavaldžios ir baudžiamosios ekspedicijos, kurios be ilgo teismo šaudė, korė ir plakė šimtus žmonių. Besislapstančių revoliucijos dalyvių turtas buvo konfiskuojamas, o namai deginami. Kentėjo ir jų artimieji ar net visai niekuo dėti žmonės.

Bet revoliucijos aukos nebuvo beprasmės. Konstitucija kiek suvaržė caro patvaldystę. Mažiau buvo varžoma žodžio laisvė, nebetrunkdyta steigti įvairias draugijas, teatrus, rengti koncertus, susibūrimus. Mokyklose pirmus dvejus metus leista mokyti latviškai (1913 m. šį leidimą panaikino). Latvių ėmė po truputėlį daugėti miestų savivaldybėse.

Padaugėjo pramonės: ėmė rasti naujų gamyklų, suaktyvėjo prekyba, plėtėsi miestai. Jau 1913 m. Rygoje gyveno 517 tūkst. žmonių. Prekių apyvarta Ryga tais metais pralenkė net imperijos sostinę Sankt Peterburgą (Zālītis 1991, 266).

Rusifikacija neišnyko, ji tapo rafinuotesnė. Valdžia pradėjo aktyviai vilioti valstiečius keltis gyventi į Rusijos gilumą, o į jų vietą kėlė rusus. Ypatingo dėmesio šiuo požiūriu susilaukė Latgala ir Kuršas. Į Kuršą buvo keliami ir Rusijos vokiečiai (Zālītis 1991, 265).

Karas ir nepriklausomybės vizija

Pirmasis pasaulinis karas iš esmės pakeitė Latvijos likimą, nes jo baigtis atnešė Latvijai valstybingumą. Bet į jį vedė ilgas ir sunkus kelias.

1915 m. Kuršą okupuoja Vokietijos kariuomenė. Tais pačiais metais kraštui ginti pradėta formuoti latvių šaulių batalionai, kurių suformuota devyni. 1916 m. batalionai pertvarkyti į pulkus, sujungtus į dvi brigadas, iš viso apie 40 tūkst. karių. 1915-17 metais latvių šauliai gynė Rygą. Jau pirmose kautynėse jie pasirodė esą narsūs ir drausmingi kariai. *“Latvių šauliai yra geriausia armijos dalis”* - rašė tuomet *“Русское слово”* (Paleckis 1938, 86).

Šaulių nuostoliai buvo didžiuliai. Vien per 1916 m. Kalėdų kautynes, vykusias į pietvakarius nuo Rygos, pulkai neteko daugiau kaip 5 tūkst. kovotojų: apie 1000 nukautų ir 4000 sužeistų. Prastas vadovavimas, carinių generolų neryžtingumas, užsitęsęs imperialistinis karas kėlė karių nepasitenkinimą, todėl jie entuziastingai sutiko Vasario revoliuciją, patys aktyviai įsitraukė į ją. 1917 m. gegužės mėnesį įvykęs Latvių šaulių II suvažiavimas daugelį šaulių perorientavo į bolševikų pozicijas (LME 2, 250).

1917 m. rugpjūčio mėn. vokiečiai užėmė Rygą. Latvių šauliai pasitraukė Petrogrado link, dalyvavo Spalio perversme. Raudonieji latvių šauliai buvo didelis bolševikų ramstis. Pirmąja Raudonosios armijos divizija tapo Latvių šaulių tarybinė divizija (Auns 1992, 200). Tarybų valdžia siuntė latvius į atsakingiausias kovas su opozicija Petrograde, Kalugoje, Saratove, Novgorode ir kt. Šauliams teko pagrindinis vaidmuo slopinant 1918 m. liepos 6-7 d. kairiųjų eserų sukilimą Maskvoje. Vėliau pulkai slopino antibolševikinius sukilimus Jaroslavlyje, Murome, Rybinske, kovojo su čekų baltagvardiečiais, padėjo nugalėti Krasnovą, Denikiną, Judeničą, Vrangelį, kovėsi už tarybų valdžią Latvijoje. Iš latvių šaulių karininkų kilo garsūs Raudonosios armijos vadai, valstybės veikėjai J. Vacietis, R. ir J. Bėrziniai, R. Eidemanis, liūdnei pagarsėjęs stalinistas A. Pelšė.

Dalis latvių šaulių nesusidėjo su bolševikais ir buvo pasirengę tęsti kovą su vokiečiais bei bolševikais Antantės pusėje. Iš tokių minėtini Iman-

tos pulkas ir Troickos batalionas, veikę Sibire ir Tolimuosiuose Rytuose. Rimtesnių mūšių su Raudonąja armija šie šauliai, tiesa, neturėjo. 1920 m. jie grįžo į Latviją, laivais apiplaukę pusę pasaulio (Auns 1991, 200-203).

Po Vasario revoliucijos visose latvių sueigose ir suvažiavimuose, kur būdavo svarstoma tautos ateitis, vyravo dvi išvados: siekti, kad visos latvių gyvenamos žemės būtų suvienytos ir kad šiam naujam administraciniam vienetui būtų suteikta autonomija Rusijos sudėtyje. Populiarėjo šūkis: *“Laisva Latvija laisvoje Rusijoje!”* Nesutarta tik dėl autonomijos sąlygų. Vienus tenkino vadinamoji provincijos autonomija. Kiti reikalavo plačios, valstybinės autonomijos su sava vykdomąja ir įstatymų leidžiamąja valdžia. Pastarosios autonomijos šalininkai ateities Rusiją įsivaizdavo kaip JAV. 1917 m. rugpjūčio mėn. Rygoje įvyko latvių visuomeninių organizacijų konferencija, nutarusi reikalauti iš Rusijos Laikinosios vyriausybės suteikti Latvijai plačią autonomiją Rusijos sudėtyje.

Tačiau dalis latvių inteligentijos vis labiau linko prie minties kurti visiškai nepriklausomą valstybę. Tokia idėja 1917 m. vasarą buvo paskelbta latvių karo pabėgėlių Maskvoje leidžiamame laikraštyje *“Latvijas Atbals”* (‘Latvijos aidas’). Ši idėja gavo vis daugiau šalininkų ypač po to, kai tapo aišku, jog Rusijos Laikinoji vyriausybė nepitaria Latvijos autonomizacijai ir net Latgalos nenori atskirti nuo Vitebsko gubernijos. Šalininkus taip pat gausino po Spalio perversmo bolševikų deklaruota tautų apsisprendimo teisė.

Latvijoje tarybų valdžia buvo įkurta 1917 m. lapkričio mėn. vokiečių neokupuotoje dalyje, t.y. Vidžemės šiaurėje ir Latgaloje. Bolševikinės Latvijos centru tapo Valka. Ten gruodžio 16-18 dienomis įvyko Latvijos darbininkų, kareivių ir bežemių II suvažiavimas, kuriame buvo sudaryta Latvijos Taryba. Gruodžio 19 d. Taryba paskelbė Iskolato Respublikos įkūrimą. Tarybos vykdomuoju organu tapo Iskolatas (*Исполнительный комитет Латвии*) (EV 1, 261). Rusija atskyrė Latgalą nuo Vitebsko gubernijos ir perdavė ją Iskolato Respublikai. Bet po metų, t.y. 1918 m. gruodžio mėn., vokiečiai okupavo visą Latviją, ir tarybos buvo išvaikytos.

Norėdami gauti bent šokių tokį atokvėpį ir išlaikyti valdžią, bolševikai ryžosi derėtis su vokiečiais ir net paaukoti buvusios imperijos vakarines žemes. Brest Litovsko taikos sutartimi (1918 m. kovo 3 d.) vokiečiams atiteko Kuršas ir Ryga, Vidžemės gyventojams palikta teisė apsispręsti, o Latgala liko rusams.

Užgrobtose Pabaltijo kraštuose vokiečiai buvo įvedę karinį okupacinį režimą. Visi vyrai nuo 18 iki 45 metų buvo imami kasti apkasų ar dirbti kitų karo darbų. Valstiečius apkrovė didžiulėmis prievolėmis. Kurše daug kur plynai iškirto miškus. Suvaržė gyventojų keliones, mokyklose įvedė privalomą vokiečių kalbą. Bet didžiausią pavojų kėlė kolonizavimo planai. Vien Kurše vokiečiai ketino skubiai įkurdinti

apie 1,5 mln. kolonistų (Zālītis 1991, 273). Šią idėją karštai palaikė ir vietinė dvarininkija, pasišovusi aukoti kolonistams trečdalį savo žemių.

1918 m. Pabaltijys buvo daugelio šalių ir politinių grupuočių interesų arena. Rusija čia tikėjosi tarybų valdžios ir caro imperijos teritorijų. Antantei Pabaltijys atrodė vienas iš placdarmų kovai su bolševikine Rusija. Šiai kovai tikėtasi panaudoti tiek krašte esančią vokiečių kariuomenę, tiek iš Rusijos atplūdusius baltagvardiečius. Vietinė šviesuomenė svajojo sukurti nacionalines parlamentines respublikas. Pačiai Vokietijai rūpėjo jei ne kolonija, tai bent jau marionetinės provokiškos valstybėlės. Latvijos ir Estijos teritorijoje vokiečiai ketino įkurti Baltijos kunigaikštystę. Tai būtų buvus Vokietijos dalis, valdoma kokio fiursto ar paties kaizerio Vilhelmo (Zālītis 1991, 283-285).

Tačiau vokiečių planai ėmė braškėti po Vokietijos Lapkričio revoliucijos ir netrukus (1918 m. lapkričio 11 d.) įvykusios Vokietijos kapituliacijos. Tą pačią dieną Anglija pripažino Latviją *de facto*.²⁰ Lapkričio 17 d. susivienijo anksčiau išrinktoji Latvijos Laikinoji Nacionalinė Taryba ir Demokratinis blokas. Jų vietoje įkurta Latvijos Tautos Taryba (la. *Tautas padome*). Ją sudarė įvairių Latvijos politinių partijų atstovai (vienodomis proporcijomis), taip pat Kuršo ir Latgalos delegatai bei tautinių mažumų deputatai. Tarybos pirmininku išrinktas Janis Čakstė, o sudaryti Laikinąją vyriausybę buvo pavesta Karliui Ulmaniui. **1918 m. lapkričio 18 d.** Latvijos Tautos Taryba paskelbė šalies nepriklausomybę. Be kitų priemonių nepriklausomybei įtvirtinti, po keturių dienų buvo paskelbtas įsakas dėl Tautos gynybos ministerijos įsteigimo ir pradėta formuoti kariuomenę. Jai pradžia davė vietinių vokiečių suorganizuoti krašto apsaugos (landvero) būriai, kuriuos viskuo buvo aprūpinusi vokiečių kariuomenė. Norom nenorom teko kreiptis į okupantus vokiečius ir tartis dėl amunicijos. 1918 m. gruodžio 7 d. susitarta, kad vokiečiai rems latvius savanorius ginklais, bet su sąlyga, jog trečdalį kariuomenės sudarys landvero būriai. Buvo planuota surinkti 6 tūkst. savanorių ir sudaryti 18 latvių kuopų, 7 vokiečių ir 1 rusų kuopą (Bērziņš 1991, 8). Kariuomenės vadu skyrė vokiečių.

Latvijos kariuomenė kūrėsi sunkiai, nes vokiečiai delsė duoti latviams ginklų ir rėmė tik landverą. Be to, trukdė ir prasidėjęs bolševikų puolimas.

²⁰ Kompjeno paliaubomis Vokietija buvo įpareigota laikyti savo kariuomenę okupuotame Pabaltijyje ir Ukrainoje iki atskiro Santarvininkų potvarkio.

Latvijos Laikinoji Nacionalinė Taryba (LLNT) dar 1917 m. gruodžio 2 d. buvo paskelbusi, jog Latvija yra "autonominis valstybės vienetas" (la. *autonomā valsts vienība*). Kadangi tokią formuluotę galima interpretuoti gana įvairiai, 1918 m. sausio 30 d. Petrograde paskelbta, jog Latvija bus nepriklausoma demokratinė respublika. Tuo remdamasi Didžioji Britanija, tinkamai progai pasitaikius, pripažino Latviją *de facto*.

Tačiau radosi politikų, suabejojusių LLNT teise skelbti nepriklausomybę, nes taryboje, be politinių partijų atstovų, buvę ir visuomeninių organizacijų, ir net kai kurių Rusijos įstaigų atstovų. Tad Latvijos nepriklausomybė buvo paskelbta dar ir trečią kartą, 1918 m. lapkričio 18 d. (Dunsdorfs 1980, 236).

Nepriklausomybės kovos

Lapkričio 18-19 dienomis Rygoje vyko Latvijos socialdemokratų konferencija, nusprendusi, jog valdžios klausimas Latvijoje “išspręstinas tik ginkluota kova”. Tikėtasi, kad padės Raudonoji armija, nes Rusija trečią dieną po Vokietijos kapituliacijos anuliavo Bresto sutartį (Vokietija šią sutartį anuliavo kapituliacijos dieną - tokia buvo viena iš kapituliacijos sąlygų; žr. Zālītis 1991, 286). Gruodžio mėn. CK ir vietinės tarybos sudarė Latvijos laikinąją tarybinę vyriausybę (pirm. Pēteris Stučka). Gruodžio 22 d. RTFSR pripažino Tarybų Latvijos Respubliką ir netrukus pasiuntė kariuomenę “padėti vietiniam proletariatui”. Iki 1919 m. sausio mėn. latvių raudonieji šauliai ir kiti Raudonosios armijos daliniai užėmė visą Latviją, išskyrus Liepoją ir jos regioną, į kur pasitraukė K.Ulmanio vyriausybė.

Sparčiai okupuoti kraštą bolševikams pavyko dėl to, jog žmonės buvo pavargę nuo vokiečių okupacijos ir bet kurią kitą kariuomenę jie buvo pasiryžę pasitikti kaip išvaduoją. Darbininkus ir valstiečius, be to, traukė gražūs bolševikų pažadai dėl nuosavybės, žemės. Intelligentams buvo pažadėta įkurti latvių tautinę aukštąją mokyklą. Universitetą bolševikai tikrai įkūrė, tačiau socialinė ir agrarinė politika jų gerbėjus greit atvėsino. Užuoat išdaliję dvarų žemę valstiečiams, bolševikai įkūrė jose komunas. Kitą žemę išnuomojo vienerių metų laikotarpiui tiems, kas pageidavo. Miestuose netrukus ėmė stigti maisto. Tai sukėlė gyventojų nepasitenkinimą. Kaltę dėl trūkumų bolševikai suvertė pasiturintiesiems ir pradėjo juos suiminėti bei teisti myriop. Tai paskatino žmones bėgti į miškus ir pradėti partizaninį karą. Šie partizanai, arba kaip juos vadino - Žalioji armija, vėliau labai padėjo vaduoti iš bolševikų Vidžemę.

1919 m. pradžioje didėjo Latvijos Laikinosios vyriausybės nesutarimas su okupacine vokiečių valdžia. Kas žingsnis latviai susidurdavo su visokiais trukdymais. Jų ypač padaugėjo, kai 1919 m. vasario mėn. Liepojos gubernatoriumi buvo skirtas generolas Ridigeris fon der Golcas, Baltijos kunigaikštystės šalininkas. Latvijos kariuomenę jis pakentė tiek, kiek jos reikėjo kovai su bolševikais. Balandžio viduryje Liepojoje vokiečių ir landvero daliniai mėgino nuversti Latvijos Laikinąją vyriausybę: nuginklavo kai kurias Latvijos kariuomenės dalis, užėmė vyriausybės pastatus ir suėmė keletą jos narių. K.Ulmaniui ir kitiems ministrams pavyko rasti prieglobstį pas anglus, kurių laivynas stovėjo Liepojoje. Iš čia K.Ulmanis išvyko į užsienį informuoti Santarvininkų apie padėtį Latvijoje ir gauti paramos. Jis aplankė Kopenhagą, Stokholmą, Helsinkį, Taliną, Kauną. Liepojon K.Ulmanis grįžo, turėdamas Santarvininkų pažadus suteikti materialią paramą Latvijos kariuomenei bei parūpinti maisto nuniokotiems Latvijos kraštams. Su Lietuva susitarta dėl bendro fronto prieš bolševikus, taip pat gauta 3

mln. markių paskola. O karo sutartis su Estija garantavo Latvijai estų paramą, kai tik šie išvys bolševikus iš savo šalies (Zālītis 1991, 294).

Laikinąją Latvijos vyriausybę Santarvininkai palaikė kur kas energingiau nei to tikėjosi vokiečiai. Nesulaukę, kad nuo Laikinosios vyriausybės atsimes kariuomenė ir tauta, vokiečiai sudarė kolaborantų vyriausybę, vadovaujamą pastoriaus Andrievo Niedros. Tik po to jie nusprendė atnaujinti kovą su bolševikais.

Gegužės gale bolševikai buvo išvyti iš Rygos, o netrukus ir iš Vidžemės, kur jau veikė naujai suformuota Šiaurės Latvijos brigada. Vidžemėje latviams padėję estų savanoriai.

Golcininkai bolševikų toliau nesivijo, bet atsuko ginklus prieš estų dalinius, neva įsiveržusius į Latviją, ir prieš Šiaurės Latvijos brigadą, kurią A.Niedros vyriausybė apšaukė bolševikais. Kovos su golcininkais prasidėjo birželio pradžioje ir baigėsi mūšiais prie Cėsių birželio 22 d. Golcininkai ir landveras buvo sumušti, o jų mėginimą priešintis prie Rygos nutraukė Santarvininkai. Vokiečių pulkai buvo įpareigoti iki liepos 5 d. palikti Rygą, vėliau ir visą Latviją. Draug su jais iš Rygos pabėgo ir A.Niedra.

Po Cėsių kautynių Santarvininkų įsakymu vokiečiai paliko Liepoją. K.Ulmanio vyriausybė, visą tą laiką gyvenusi anglų laivyną saugojusiame laive "Saratov", tuo pačiu laivu grįžo į Rygą.

Tačiau išvesti kariuomenę iš Kuršo Golcas neskubėjo. Antantės diplomatų spaudžiamas jis teisinosi, jog trukdą latvių puldinėjimai, jog esąs tik vienas geležinkelis ir pan. Savo plėšikaujantiems kareiviams Golcas netrukus galėjo pasiūlyti stoti savanoriais į vadinamąją Vakarų Rusijos armiją, vadovaujamą Bermonto-Avalovo. Šis buvęs Rusijos karininkas Vokietijoje rinko kareivius iš rusų pabėgėlių ir karo belaisvių kovai su bolševikine Rusija. 1919 m. vasarą jis su keliais šimtais kareivių pasirodė Kurše. Čia į Bermonto armiją ir ėmė stoti golcininkai, kurie netrukus jau sudarė šios armijos daugumą.

Bermontininkų gaujas Antantė buvo numačiusi kovai su bolševikine Rusija, tačiau Bermontas planavo nuversti K.Ulmanio ir K.Petso (Estija) vyriausybes, paskirti Kuršo ir Lifliandijos gubernatoriumi A.Niedrą, o šioms gubernijoms suteikti autonomiją Rusijos imperijoje be teisės turėti savo kariuomenę. Bermonto pergalės atveju Golcas tikėjosi sudaryti Rusijos-Vokietijos bloką karui su Antante. Tad kariauti Bermontas pradėjo ne su bolševikais, o su Latvijos kariuomene. Paaiškėjus tikriesiems jo planams, latvius aktyviau pradėjo remti anglų ir prancūzų laivynas, stovėjęs Rygos įlankoje ir Dauguvos žiotyse. Iki 1919 m. lapkričio antrosios pusės bermontininkai buvo sumušti ir nustumti už Lietuvos sienos, kur lapkričio 23 d. ties Radviliškiu juos sumušė Lietuvos kariuomenė.

Visą tą laiką nerimo kova su Rusija. 1919 m. rudenį Raudonoji armija kontroliavo dalį Latgalos (Daugpilis, Rēzeknė, Ludza), tačiau Latvijos kariuomenė, Lenkijos kariuomenės padedama, nustūmė raudongvardiečius iki etnografinės Latvijos ribų. 1920 m. vasario 1 d. su Tarybų Rusija sudarytos paliaubos, o balandžio 16 d. prasidėjo taikos derybos. Visą tą laiką Raudonoji armija provokavo pasienyje gincluotus susirėmimus. Pagaliau 1920 m. rugpjūčio 11 d. Tarybų Rusija visiems laikams pripažino Latvijos nepriklausomybę ir etnografines sienas. Sutartis pasirašyta Rygoje. Tą pačią dieną buvo ratifikuota taikos sutartis su Vokietija. Nepriklausomybės karas, trukęs 628 dienas, baigėsi. Jame žuvo 1748, ligoninėse mirė 618, dingo be žinios 1281 ir buvo sužeista 4083 kariai. Latvijos kariuomenėje per tuos metus iš viso buvo 73246 kariai (Paleckis 1938, 118).

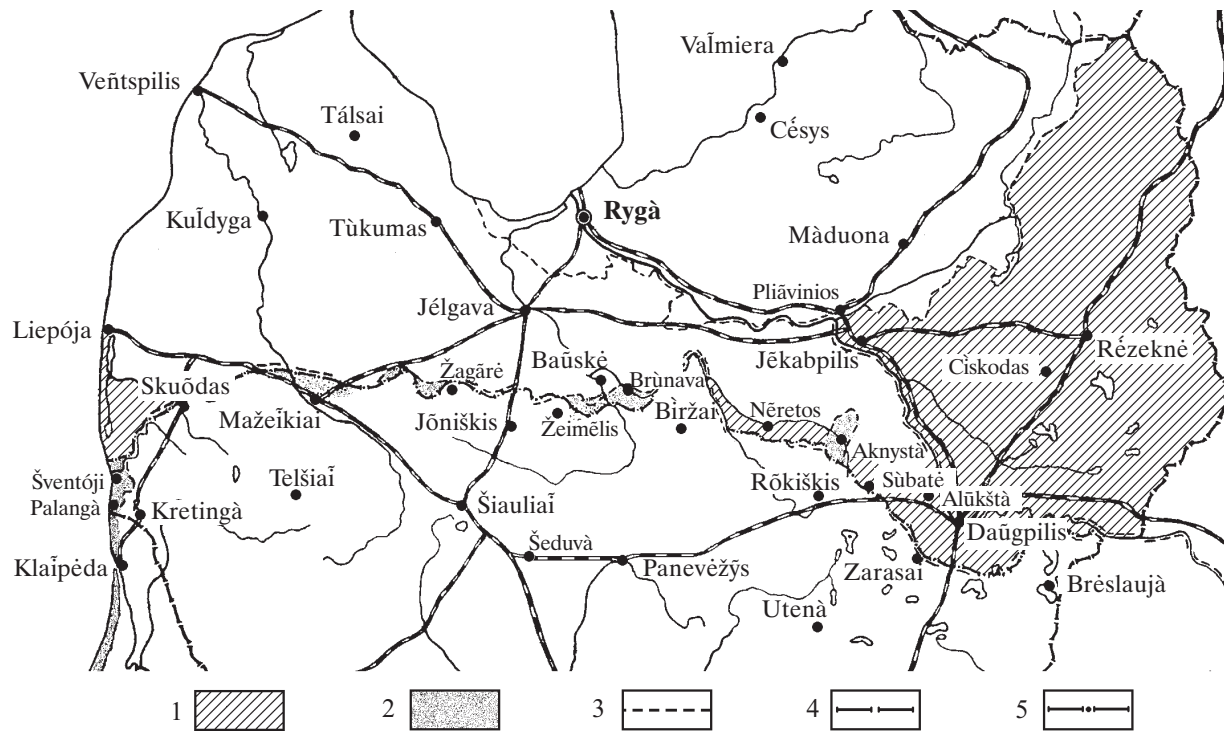
1921 m. sausio 26 d. Latviją *de jure* pripažino Italija, Anglija, Prancūzija, Belgija, Japonija, vėliau ir kitos šalys. Tų pačių metų rugšėjo 22 d. Latvija priimta į Tautų Sąjungą. Latvija tapo valstybe.

Nepriklausomybės metai

Kitoms šalims pripažinus Latviją, stabilizavosi jos diplomatiniai santykiai su kaimynais. Tuo metu Lietuva neturėjo vartų į jūrą: Palangos-Šventosios ruožą, kaip buvusios Kuršo gubernijos dalį, laikė užėmusi Latvija, o Klaipėdos krašte, Antantės atimtame iš vokiečių, stovėjo okupacinė Prancūzijos kariuomenė, turėjusi šiam tikslui Tautų Sąjungos mandatą. Lietuva norėjo atgauti išėjimą į Baltiją, taip pat pretendavo į Alūkštos geležinkelio mazgą (1919 m. net į visą Latgalą ir Liepojos pajūrį), Latvija norėjo išlaikyti Palangą, Šventąją, turėti Mažeikių geležinkelio mazgą, o 1919 m. pretendavo į visą Klaipėdos krašto pajūrį, įskaitant ir Kuršių neriją (Butkus 1993c, 52-53). Sienos klausimu abiejų valstybių nuomonės labai skyrėsi ir tai galėjo virsti net kariniu konfliktu, todėl Lietuvos-Latvijos siena nustatyta tarptautiniu arbitražu 1921 m. tarpininkaujant Anglijai (teisėjas prof. Dž. Simpsonas).

Lietuvos ir Latvijos respublikų santykiai, apskritai paėmus, buvo draugiški. Latvijoje gyveno 23 000 lietuvių, iš jų 6200 buvo Lietuvos piliečiai. Vien tik Rygoje gyveno 7700 lietuvių.²¹ Latvijos vyriausybė išlaikė 10 lietuvių pradžios mokyklų ir 1 gimnaziją, kai kuriose latvių mokyklose buvo lietuviški skyriai. Lietuviai turėjo 16 organizacijų, taip pat keletą bibliotekų, Jelgavos muziejuje atskirą etnografijos sekciją. Beje, pirmoji lietuvių organizacija Latvijoje “Ausra” buvo

²¹ Rygoje lietuvių gyventa ar būta nuo seno. H.Latvis, pasakodamas apie lietuvių 1201 m. apiplėštus vyskupo žvejus, rašo: “Tada piligrimai /.../ pagavo kai kuriuos Rygoje buvusius letonus ir surakintus laikė tol, kol tai, kas pagrobta iš žvejų, buvo grąžinta” (Latvis, 32). Apie lietuvių pilį Rygoje jau buvo rašyta (žr. p. 25).

10 pav. Derybos dėl Lietuvos-Latvijos sienos (pradinis etapas): 1- kai kurių Lietuvos politikų teritorinės pretenzijos buvusioje Kuršo ir Vitebsko gubernijoje 1919 m.; 2 - kai kurių Latvijos politikų teritorinės pretenzijos buvusioje Kauno gubernijoje ir Klaipėdos krašte 1919 m.; 3 - gubernijų ribos; 4 - Lietuvos ir Latvijos siena su kitomis valstybėmis; 5 - Lietuvos-Latvijos siena, nustatyta 1921 m. kovo 20 d.

įkurta dar 1881 m. Ėjo laikraščiai “Lietuvių Balsas” ir “Rygos Balsas”. Nemažai lietuvių šeimų siuntė savo vaikus mokytis į Kauno universitetą ir net į Lietuvos karo mokyklą (Andersons 1982, 149).

1924 m. abi šalys pasirašė mokyklų konvenciją, taip pat sutartį, leidusią laisvai bendrauti piliečiams, gyvenantiems iki 10 km nuo sienos. 1925 m. pasirašyta sutartis dėl laivininkystės ir sielių plukdymo Daūguva, Nemunėliū, Mūšà, Liēlupe, Vadakstimi ir Bártuva.

Tačiau artimiau šalys nebendravo. Lietuvą erzino Latvijos draugystė su Lenkija ir nenoras prisidėti prie Vilniaus atgavimo politikos, o latviai šnairai žiūrėjo į Lietuvos ryšius su Vokietija bei į egzaltuotą, kaip jiems atrodė, Vilniaus reikalo išpūtimą. Vilniaus atgavimas, anot kai kurių istorikų, Latvijoje buvo traktuojamas vos ne kaip “imperialistinės lietuvių ambicijos ir realybės stoka užsienio politikoje” (Andersons 1982, 148). Santykiai su Latvija ypač sustiprėjo ir atšilo, kai 1934 m. rugsėjo 12 d. buvo pasirašyta Lietuvos, Latvijos ir Estijos santarvės sutartis. Tačiau net ir tada jie nebuvo pakankamai geri. Per visą laiką nuo 1934 m. abiejų šalių vadovai nė karto neaplinkė vienas kito. A.Smetona buvo įsitikinęs, kad karo sutartis su Latvija ir Estija Lietuvai esanti nenaudinga, net pavojinga, nes tokia sutartis Lietuvą “užuolanka stumia Lenkijos glėbin” (Andersons 1982, 537; Butkus 1993c, 98).

Lietuvos ir Latvijos vėsokų santykių priežastis buvo didžiųjų valstybių politika. Lenkija visą laiką stengėsi izoliuoti Lietuvą iš šiaurės ir trukdė kurti trišalę Baltijos valstybių sąjungą; pati Lenkija siekė penkiašalės sąjungos, kurioje būtų ir ji pati, ir Suomija, tačiau tokia sąjunga būtų vertusi Lietuvą atsisakyti Vilniaus ir gal net sueiti į konfederaciją su Lenkija. Dėl Lietuvos-Lenkijos konflikto skyrėsi ir šalių politiniai orientyrai. Latviai ir ypač estai Lenkiją laikė savo sąjungininke, jei reikėtų gintis nuo galimo TSRS ar Vokietijos puolimo. Lietuva savo sąjungininkėmis laikė Vokietiją ir TSRS, nes didžiausias priešas jai atrodė Lenkija. Rusai su vokiečiais dėl savo ekspansinių ketinimų nebuvo suinteresuoti jokia sąjunga Pabaltijyje, todėl kiek galėdami kaišiojo pleištus į Lietuvos ir Latvijos santykius, kurstydami Lietuvoje polonofobiją ir neleisdami užgesti Lietuvos-Lenkijos konfliktui. Prancūzija ir iš dalies Anglija Vilniaus klausimu buvo lenkų pusėje, tad siūlydamos sudaryti Baltijos sąjungą, kurioje būtų ir Lenkija, šios valstybės skatino Lietuvą susitaikyti su Vilniaus netektimi, šitaip prarasdamos lietuvių pasitikėjimą (žr. Butkus 1993c, 143-144). Istorija vėliau parodė, kad didžiųjų valstybių žaidimas Baltijos šalių politinėmis ambicijomis sutrukdė šioms šalims sudaryti patikimą karinę sąjungą, o pačios ambicijos baigėsi laisvės praradimu.

Nepriklausoma Latvija greitai atsigavo nuo carizmo jungo ir pasaulinio karo sukeltos suirutės. Štai keletas ekonominių ir kultūrinių rodiklių.

1 lentelė. Kai kurie Latvijos Respublikos ekonominiai ir kultūriniai rodikliai

	1920 m.	1935 m.
Gyventojų skaičius	1 596 000	1 950 000
Gyventojų tankis (1 km)	24	30
Mokyklų sk.	1674	2150
Raštingumas (%)	79	90
Arklių 100-ui gyventojų	16	20
Karvių	48	65
Kiaulių	30	41
Avių	61	68
Okeaninių prekybos laivų sk.	45	124
	(8916 t	(111 272 t
	talpos)	talpos)
Darbininkų sk.	21 000	90 000
Plentų ilgis (km)	804	1 642

(KRG, 42-48)

Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.

Tarpukario Latvija buvo žemės ūkio šalis. 1920 m. įvykdyta žemės reforma, išdalyta ūkininkams dvarų žemė, imta kurti vienkiemius Latgaloje, kur iki tol buvo likę daug kaimų. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje miško medžiaga ir žemės ūkio produktai sudarė keturis penktadalius Latvijos eksporto. Apie Latvijos užsienio prekybą apskritai ir jos apimtis galima spręsti iš 2 lentelėje pateiktų duomenų.

Latvių valstiečiai sau pavyzdžiu buvo pasirinkę Skandinavijos šalis, nors pagrindiniai žemės ūkio produkcijos rodikliai Latvijoje buvo mažesni negu, tarkim, Danijoje (žr. 3 lentelę).

Latvijos pramonė ir prekyba iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio buvo daugiausia kitataučių rankose: 41% nuosavybės priklausė žydams, 11% - vokiečiams, 10% valdė kitų tautybių atstovai ir 38% - latviai (Auns 1992, 265). Dešimtmečio antrojoje pusėje dėl suintensyvėjusios tautinės politikos padėtis ėmė keistis. 1934-39 m. Latvijoje smarkiai padidėjo akcinių bendrovių, o tai skatino gamybą ir užsienio šalių susidomėjimą latviškomis prekėmis, kurios užsienyje turėjo gerą vardą. 1939 m. Latvijos pramonės produkcijos vertė buvo $\frac{2}{3}$ didesnė nei 1929 m. Latvija gamino mažiausius pasaulyje fotoaparatus "Minox", aukštos kokybės avalynę, audinius, maisto produktus, žemės ūkio mašinas ir agregatus, montavo sportinius lėktuvus ir automobilius "Ford-Vairogs". Buvo gerai žinomi "VEF" gamybos radijo aparatai bei telefonai.

2 lentelē. Latvijas Republikas uzsienio prekybos apyvarta (mln. latu)

Šalis	Metai			
	1934	1936	1938	1939
Vokietija:				
importas	23,2	46,8	88,7	100,3
eksportas	25,2	42,7	76,0	82,9
Anglija:				
importas	21,4	26,1	43,9	39,8
eksportas	30,5	48,3	95,1	71,3
JAV:				
importas	6,7	8,6	14,4	11,0
eksportas	2,5	6,5	3,2	4,1
TSRS:				
importas	2,8	3,6	8,4	14,2
eksportas	1,9	4,1	7,6	11,6
Olandija:				
importas	2,3	1,6	3,9	3,4
eksportas	3,6	4,4	8,7	12,2
Belgija:				
importas	5,8	3,5	4,1	4,5
eksportas	3,5	8,0	5,1	5,6
Švedija:				
importas	1,5	4,0	6,9	7,1
eksportas	1,4	3,0	4,5	2,1
Prancūzija:				
importas	5,4	2,1	3,7	2,6
eksportas	2,6	3,1	5,1	3,4
Lietuva:				
importas	2,3	1,9	2,7	2,1
eksportas	1,4	1,4	2,3	1,5
Estija:				
importas	3,2	0,9	1,8	1,3
eksportas	2,1	2,3	1,4	1,1
Lenkija:				
importas	3,8	1,9	3,3	1,7
eksportas	0,3	0,7	0,6	0,3
Iš viso:				
importas	94,9	121,9	227,3	224,6
eksportas	85,3	138,3	227,2	228,1

(Aizsilnieks 1968, 797-798)

3 lentelē. 1935 m. derlius (cnt/ha)

Šalis	Rugių	Kviečių	Bulvių
Danija	18	32	162
Vokietija	16,5	22	149
Suomija	14,5	16	154
Latvija	13,5	13	118
TSRS	9	8	95

(Auns 1992, 264)

Užsienio politikoje buvo orientuojamasi į Didžiąją Britaniją: į ten keliavo diduma žemės ūkio eksporto, ten buvo laikomas valiutos rezervas.²²

Nuo 1922 m. rugpjūčio Latvijoje ėmė kursuoti nacionalinė valiuta - latas (100 santimų; 0,2903226 g aukso). Lato ir Rusijos rublio santykis pirmaisiais metais buvo 1:50, latas su litu ilgą laiką santykiavo 1:2 (Auns1992, 229; EV 1, 365).

Iki 1934 m. Latvija buvo parlamentinė respublika, turinti per 100 įvairių partijų. Pirmaisiais nepriklausomybės metais šalį valdė Tautos taryba. 1920 m. balandžio mėn. ją pakeitė išrinktasis Steigiamasis seimas (la. *Satversmes sapulce*), kurio pagrindinis tikslas buvo sukurti ir priimti šalies konstituciją. 1922 m. priimtoji Konstitucija įstatymų leidimo teisę perdavė Seimui (la. *Saeima*), renkamam trejiems metams. Seimas turėjo rinkti šalies prezidentą, kurio teisės, beje, buvo gana ribotos: jis buvo vyriausiasis armijos vadas ir skirdavo ambasadorius į kitas šalis. Valstybės prezidentais buvo: Janis Čakstė (*Jānis Čakste*, 1922-27), Gustavas Zemgalas (*Gustavs Zemgals*, 1927-30), Albertas Kviesis (*Alberts Kviesis*, 1930-36) ir Karlis Ulmanis (*Kārlis Ulmanis*, 1936-40).

Vykdomoji valdžia priklausė vyriausybei, arba kitaip - ministrų kabinetui, kuris turėjo savąjį, ministrų prezidentą. Ministrų prezidentas turėjo teisę skirti ministrus. Jo ir vyriausybės darbą kontroliavo Seimas.

1934 m. gegužės 15-16 naktį įvyko valstybinis perversmas. Visą valdžią perėmė ministrų kabinetas, kurio prezidentu tuomet buvo Karlis Ulmanis. Perversmo pretekstas buvo dėl partinių rietenų Seime iškilęs anarchijos pavojus. Buvo uždraustos visos politinės partijos bei organizacijos, tarp jų ir nacionalistinė perkuonkrustiečių, paleistas Seimas. Nuo 1936 m. balandžio 11 d., pasibaigus prezidento A. Kviesio kadencijai, K. Ulmanis perėmė ir šalies prezidento pareigas.

Kiekvienos nepriklausomos valstybės saugumo garantas yra kariuomenė. Tautų Sąjungos duomenimis, 1938 m. Latvijos kariuomenėje tarnavo 2200 karininkų ir 23 000 kareivių: karo aviacijoje - 550 vyrų, laivyne - 450, pasienio apsaugoje - 1300, iš jų 100 karininkų. (Amerikiečių žvalgybos duomenimis, Latvijos kariuomenė buvo kiek mažesnė.) 3100 vyrų tarnavo policijoje.

Kariuomenė buvo suskirstyta į keturias pėstininkų ir vieną techninę divizijas, kavalerijos pulką, štabo batalioną ir karo laivyno eskadrą. Kiekvieną pėstininkų diviziją sudarė štabas, trys pėstininkų pulkai,

²² 1939 m. iš 10,6 t Latvijos aukso, laikomo užsienyje, 6,1 t buvo laikoma Anglijos banke, 3,4 t - JAV, 1,1 t Prancūzijoje ir 0,01 t - Šveicarijoje (Andersons 1984, 478).

vienas lauko artilerijos pulkas, žvalgų divizionas, ryšininkų ir minuotojų kuopos. Techninėje divizijoje buvo minuotojų pulkas, autotankų brigada, aviacijos pulkas, ryšių batalionas, šarvuotų traukinių batalionas ir pakrantės artilerijos pulkas. 1938 m. techninę diviziją išskaidė į atskirus pulkus, pavaldžius artilerijos inspektoriui. Jam priklausė sunkiosios artilerijos pulkas, pakrantės artilerijos pulkas, šarvuotų traukinių pulkas, zenitinės artilerijos pulkas ir atskirasis artilerijos divizionas. 1939 m. Latvijos armija turėjo 29 tankus, 7 šarvuočius, apie 400 pabūklų. Karo aviaciją sudarė 61 lėktuvas, (iš jų 10 mokomųjų), karo laivyną - minininkai "Virsaitis", "Viesturas" ("Viesturs") ir "Imanta" bei du povandeniniai laivai: "Spyduola" ("Spīdola") ir "Ruonis" ("Ronis"), taip pat keli hidroplanai.

Mobilizacijos atveju, kurią planuota įvykdyti per 72 val., buvo numatyta padidinti kariuomenę iki 7 pėstininkų divizijų (apie 120 tūkst. vyrų). Tačiau vokiečių ir tarybiniai ekspertai nurodė 200 tūkst. karių skaičių, o amerikiečiai teigė, kad Latvija karo atveju galėtų turėti stiprią 170 tūkst. vyrų kariuomenę. Iš tikrųjų tais laikais Latvija galėjo aprūpinti ginklais ir amunicija 130 tūkst., geriausiu atveju 180 tūkst. vyrų kariuomenę.

Būtinoji karo tarnyba Latvijos kariuomenėje truko 12-15 mėn. Nors kariuomenė buvo gerai išmuštruota ir drausminga, jos ginkluotė buvo senstelėjusi, išskyrus nebent naujai suformuoto zenitinės artilerijos pulko ginklus. Savos karo pramonės Latvija neturėjo: ginklus pirkto užsienyje, o vietoje gamino tik šovinius, granatas ir minas.

Latviai turėjo ir savanorišką karinę organizaciją - aizsargus (Lietuvos šaulių analogas). Ji įkurta 1919 m. kovo mėn. ir buvo skirta tvarkai palaikyti bei kovoti su priešiška veikla armijos užnugaryje. 1939 m. šioje organizacijoje buvo 45 tūkst. narių, jie buvo suskirstyti į 19 pulkų (tiek, kiek valsčių). Buvo geležinkelio aizsargų pulkas, 20 dviratininkų kuopų, 13 raitelių divizionų, 3 jūros divizionai ir 8 lėktuvų eskadrilės (24 lėktuvai) (Andersons 1984, 141-142; Auns 1992, 229-232; Bērziņš 1991, 69-84).

Tarybų Sąjungoje Tarpukario laikotarpiu gyveno per 200 tūkst. latvių. (Maždaug tiek jų būta Rusijoje ir 1914 m.) Maskvoje darbavosi P.Stučkos centrinis latvių klubas, Valstybinis latvių teatras "Skatuve" ('scena'), o Leningrade - Latvių švietimo namai "Latiznams". Veikė du latvių pedagoginiai technikumai Leningrade ir Ačinske (Krasnojarsko kraštas), rengę mokytojus latviškoms Tarybų Sąjungos mokykloms, kurių būta per 150. Buvo leidžiama latviškų laikraščių ir žurnalų. 1918-31 m. Maskvoje ėjo laikraštis "Krievijas Cīņa" ('Rusijos kova'), 1925-31 m. ir "Zemnieku Cīņa" ('valstiečių kova'). 1931 m. abu laikraščiai susijungė ir pradėjo eiti pavadinimu "Komunāru Cīņa" su priedais "Latvju Kolektīvistis" ir "Karojošais Bezdievis" ('kovojuantis

bedievis'). Omske ir Novosibirske 1918-36 m. ėjo "Sibīrijas Cīņa", taip pat 1926-36 m. ėjo latgalietišką laikraštį "Taisneiba" ('tiesa'). Tačiau ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje tautinė veikla buvo suvaržyta, o 1937-ųjų metų stalininės represijos ją nutraukė visai (Andersons 1982, 121-135; Auns 1992, 276-277).

Aneksija

1939 m. prasidėjus II pasauliniam karui, Latvijos vyriausybė spalio 5 d. pasirašė Tarybų Sąjungos primestą draugystės ir savitarpio pagalbos sutartį, pagal kurią Latvijoje buvo dislokuota Raudonosios armijos dalinių Liepėjoje, Veñšpilyje, Pitrage ir kitur (iš viso 30 tūkst. kareivių), kurie esą turėtų saugoti Latviją nuo galimos hitlerinės okupacijos. Tada dar nežinota, kad už šios sutarties slypi Hitlerio suokalbis su Stalinu ir Molotovo bei Ribentropo pasirašyti slaptieji protokolai, kuriais trys Baltijos šalys, taip pat Suomija ir Rytų Lenkija priskiriama Tarybų Sąjungos interesų zonai. Nežinota ir tai, jog dar 1936 m. Raudonosios armijos generalinio štabo reikmėms buvo išspausdinti smulkūs Pabaltijo valstybių žemėlapiai su užrašais "Латвийская ССР", "Эстонская ССР"...

1940 m. birželio 1 d. Raudonoji armija Baltijos šalių pasienyje laikė sutelkusi 20-25 divizijas, arba 300-400 tūkst. kareivių ir karininkų. Latvijos kariuomenėje tuo metu buvo 2013 karininkų, 27555 puskarininkiai, instruktoriai ir kareiviai, iš viso 29568 vyrai (Bērziņš 1992, 93).

1940 m. birželio 14-15 naktį TSRS pasieniečiai mėgino išprovokuoti konfliktą Abrenės valsčiuje ties Maslenkų ir Blontų kaimais - užpuolė Latvijos pasienio postus. Buvo nukauti trys latvių pasieniečiai ir viena civilė moteris, sužeisti du civiliai (moteris ir 14 m. vaikas, kuris netrukus ligoninėje mirė), paimta į nelaisvę 11 pasieniečių ir 32 civiliai gyventojai (Andersons 1984, 430; Bērziņš 1992, 92). Ir nors provokacija nepavyko, birželio 16 d. TSRS paskelbė Latvijai ultimatumą, kuriuo pareikalavo "sutarties vykdymui užtikrinti" pakeisti vyriausybę ir įsileisti papildomus rusų kariuomenės dalinius. Latvijos kariuomenė po pasienio incidento buvo laikoma kovinėje parengtyje, laukta visuotinės mobilizacijos paskelbimo.

Bet K. Ulmanis, vengdamas, kaip tada atrodė, beprasmių aukų, sutiko su ultimatumu. Birželio 17 d. apie 100 tūkst. kareivių, 2500 tankų ir 2000 lėktuvų perkirto Latvijos sieną (Auns 1992, 286; Andersons 1984, 445); vidurdienį rusų tankai jau buvo Rygoje, buvo užimtas Spilvės aerodromas, Rygos radijo stotis, Centrinis paštas ir telegrafas, pastatyti tankai prie tiltų per Dauguvą. Į Latvijos sostinę atvyko "socialistinės revoliucijos" režisierius A. Vyšinskis, garsusis 1935-39 m. TSRS prokuroras, tuo metu jau TSRS Liaudies komisarų tarybos

pirmininko pavaduotojas. Tos pat dienos vakare jis prisistatė prezidentui K. Ulmaniui, kuriam pasisakė esąs TSRS vadovybės įgaliotinis prižiūrėti, kaip vykdomi ultimatumo reikalavimai. Birželio 17-20 d. Rygoje surengiamos protarybinės demonstracijos. Birželio 20 d. A. Vyšinskis pareikalavo, kad K. Ulmanis patvirtintų naują vyriausybę. Spėjama, kad vyriausybės narių sąrašas buvo sudarytas jei ne Maskvoje, tai bent jau TSRS ambasadoje Rygoje. Ministrų prezidentu tapo senyvo amžiaus Augustas Kirchenšteinas, politiškai naivus, bet didelis garbėtroška mikrobiologijos profesorius. Vidaus reikalų ministru okupantai skyrė rašytoją Vilį Lacį, švietimo ministru - rašytoją Julijų Lacį (po pusmečio, beje, tapusį NKVD auka). Vyriausybė buvo tik simbolinė - viską lėmė A. Vyšinskis, o koordinavo TSRS pasiuntinys Latvijoje V. Derevianskis bei ambasados sekretorius M. Vetrovas. (K. Ulmanis Latvijos prezidento pareigas ėjo iki liepos 21 d., rytojaus dieną jis buvo deportuotas į TSRS, kur vėliau ir mirė.²³) Paleisti iš kalėjimų politiniai kaliniai, legalizuota Latvijos KP, kurioje tuo metu buvo apie 600 narių, o ir jų dauguma buvo ne latviai.

Didžioji Latvijos gyventojų dalis tarybinės kariuomenės antplūdį vertino kaip okupaciją. Kai kurie aukšti kariniai pareigūnai, nepakędami tokio šalies ir tautos pažeminimo, nusišovė (Auns 1992, 287). Bet radosi žmonių, kurie džiūgaudami bėgo sveikinti okupantų, net bučiavo tankus. Taip elgėsi ne tik dalis vietinių žydų ar rusų, bet ir vienas kitas latvis. Šiaip jau diduma visuomenės tikėjosi, kad žlugs tik K.Ulmanio diktatūra, kad bus atnaujinta Seimo veikla ir Latvija liks kaip buvus - nepriklausoma ir demokratinė šalis. Tačiau liepos 14-15 dienomis "išrinktasis" Liaudies seimas liepos 21 d. paskelbė Latviją Tarybų Socialistine Respublika ir priėmė deklaraciją dėl Latvijos TSR įstojimo į TSRS. 1940 m. rugpjūčio 5 d. Latvija prijungta prie TSRS.

Naujoji santvarka iš tiesų vykdė revoliuciją - viską vertė aukštyne kojom. Panaikinta privačioji nuosavybė, kai kurios didelės gamyklos iš karto perėjo TSRS liaudies komisariatų žinion Maskvoje. Nacionali-

²³ K.Ulmanį (1877-1942) istorikai vertina įvairiai. Nenuginčijami jo nuopelnai pakeliant Latvijos ekonomiką ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje, latvių įtraukimas į šalies verslą ir pramonę. Tačiau būdamas agronomas K.Ulmanis prastai išmanė užsienio politiką, armijos ir apskritai gynybos dalykus. Atkaklus neutraliteto laikymasis karu alsuojančioje Europoje baigėsi nepriklausomybės netektimi. Dalį visuomenės piktno jo titulavimas tautos vadu, nors to meto Latvija čia nebuvo išimtis - plg. Hitlerį Vokietijoje, Staliną TSRS, Musolinį Italijoje, pagaliau ir mūsų A.Smetoną.

K.Ulmanio likimas tragiškas. Beveik iki pat prezidentavimo pabaigos jis naiviai tikėjo kilniais Maskvos ketinimais. Kai socialistinės revoliucijos spektaklis buvo suvaidintas, K.Ulmaniui buvo pasiūlyta emigruoti į Vakarų. K.Ulmanis pasirinko Šveicariją. Tačiau išvykimo dieną tarybiniai pareigūnai liepė pakeisti maršrutą, ciniškai argumentuodami, jog "draugas Stalinas per A.Vyšinskį siūlo Prezidentui savo svetingumą ir keliauti į Šveicariją pataria per TSRS - taip bus saugiau" (Dunsdorfs 1978, 528). Deportuotas į Stavropolį. 1941 m. rugpjūčio 4 d. ten areštuojamas, o 1942 m. rugsėjo 20 d. miršta Krasnovodsko (Turkmėnija) kalėjime (EV 2, 283).

zuota net žemė. Valstiečiams buvo leista naudotis ne daugiau kaip 30 ha, o 1941 m. buvo pradėta kolektyvizacija. Kompartija ėmė kištis net į žemdirbių veiklą: nurodinėjo, kada, kur ir ką sėti, kiek sėti ir pan.

Pradėta griauti tautos kultūra. Panaikintos privačios ir bažnyčių mokyklos, atleisti patriotiškai nusiteikę pedagogai, nuo trečios klasės pradėta dėstyti rusų kalba, išleisti nauji, iš rusų kalbos versti vadovėliai. Latvijos istorija ir geografija imta interpretuoti taip, tarsi latvių tauta iki tol buvusi menkavertė ir visą laiką ilgėjusis būti mokoma didžiosios rusų tautos, priklausyti nuo jos.

Dar neprijungus Latvijos prie TSRS, 1940 m. vidurvasarį prasidėjo represijos, kurios, kaip dabar paaiškėjo, buvo suplanuotos Maskvoje dar 1939 m. gale. Latvijos enkavėdistams vadovavo žydas Simonas Šustinas, netrukus tapęs Latvijos TSR valstybės saugumo liaudies komisaru. Antitarybinės veiklos pretekstu suimtieji buvo žvėriškai tardomi, verčiami prisipažinti padarę nebūtus nusikaltimus ir neretai ten pat sušaudomi. Kankinimo patalpų pasienyje net būdavo įtaisytas griovelis kraujui nutekėti (Auns 1992, 298). NKVD šią savo veiklą stropiai slėpė, nužudytuosius laidojo naktimis atokesnėse vietose. Šie žvėriškumai išaiškėjo pirmąją Vokietijos-TSRS karo savaitę. Tada atsivėrė kalėjimų vartai ir buvo atrasti masiniai aukų kapai Rygoje bei jos apylinkėse, taip pat Liepėjoje, Daūgpilyje, Rėzeknėje, Litenėje. Šių aukų kankinimo ir žudymo būdai buvo tie patys kaip ir mūsų Rainių miškelio ir kt. aukų... 1940-41 m. NKVD suėmė apie 10 tūkst. Latvijos piliečių. Iš jų maždaug 1500 buvo nužudyta, o 7000 išvežta į Rusiją (Auns 1992, 298).

Tačiau daugiausia siaubo NKVD įvarė žmonėms masinėmis deportacijomis 1941 m. birželio 13-14 naktį, kai iš Latvijos gyvuliniuose vagonuose buvo išgabenta apie 15 tūkst. gyventojų iš numatytų deportuoti 16200. Kiti šaltiniai prie šito skaičiaus prideda dar ir 5000 Latvijos žydų, bet šitai patikrinti sunku, nes vokiečių okupacijos metu šis faktas buvo nutylimas ir deportuotieji žydai nebuvo registruojami (Andersons 1984, 522). Nauja masinė deportacija buvo numatyta birželio 27-28 dienomis, tačiau ją sutrukdė prasidėjęs Vokietijos-TSRS karas.

Latvija per Vokietijos-TSRS karą

Pirmosiomis Vokietijos-TSRS karo dienomis Latvijos teritorijoje pradėjo veikti partizanų būriai (po 10-12 žmonių), kurie užpuldinėjo pakrikai besitraukiančią Raudonąją armiją, saugojo gyventojus nuo jos plėšikavimų ir savivalės, rengė teismus komunistams ir komjaunuoliams, dalyvavusiems žmonių deportacijose. 1941 m. liepos 8 d. Latvijoje tarybų valdžios nebeliko.

Vokiečių laikais latviai juto tik kultūrinę laisvę (ir tai būta išimčių). Šiaip jau labai greitai paaiškėjo, kad vieną okupaciją pakeitė kita, kad

Latvijā vokiečiai laiko ne išvaduota valstybe, o užkariauta TSRS teritorija, kuri dabar esanti Reicho dalis. Germanizaciją vokiečiai pradėjo nuo gatvių pavadinimų, imta vokietinti ir vietovardžiai. Latvijos ūkis perorientuotas Reicho poreikiams. O kad savivalė neatrodytų pernelyg ciniška, vokiečiai, kaip ir jų pirmtakai rusai, sudarė marionetinę savivaldybę. Jai vadovavo pulk. Oskaras Dankeris. Savivaldybės nuopelnas buvo tai, jog mėginta kiek įmanoma vilkinti Latvijai nenaudingų sprendimų įgyvendinimą.

Skirtingai nuo rusų, vokiečiai savo žiaurybių neslėpė. Pavyzdžiui, žydų genocidą jie vykdė atvirai ir per visą okupacijos laiką nužudė apie 66-70 tūkst. Latvijos žydų. Latvijoje buvo nužudyta 20 tūkst. žydų, atvežtų iš Vakarų Europos, taip pat 2000 čigonų, daug tarybinių karo belaisvių, psichiškai nesveikų žmonių (Auns 1992, 312). Vokiečiai vykdė parodomąsias mirties bausmes, ko nebuvo darę rusai.

Pasinaudoję latvių neapykanta ankstesniems okupantams, vokiečiai sugebėjo suorganizuoti pagalbinus SD latvių būrius, kurie dalyvavo masinėse žudynėse. Iš tokių garsėjo Viktoro Arajo būrys, nužudęs apie 30 tūkst. žmonių (Auns 1992, 312).

Išvijus Raudonąją armiją, latvių patriotai suskato atkurti Latvijos kariuomenę. Bet vokiečiai tai leido mėginti ne iš karto. Tik pajutę, kad rudenį rytų fronte ima trūkti jėgų, vokiečiai nusprendė panaudoti latvius savanorius, pasišovusius atkeršyti už tarybinių aktyvistų padarytas skriaudas ir atkurti laisvą Latviją. 1941 m. spalio 22 d. pirmasis latvių batalionas išvyko į frontą. Iki 1944 m. buvo suformuotas 41 batalionas (iš viso 12 tūkst. vyrų). 7 batalionai buvo suformuoti iš Latvijos rusų, baltarusių ir ukrainiečių. 1942 m. latvių batalionai buvo išbarstyti po visą rytų frontą nuo Suomų įlankos iki Juodosios jūros. Kartais kai kuriuos batalionus vokiečiai siųsdavo kovai su raudonaisiais partizanais ar į baudžiamąsias ekspedicijas.

1943 m. sausį vokiečiai nusprendė suformuoti didesnę latvių karinį junginį - *legioną*. Tokie legionai, pažeidus 1907 m. Hagos konvenciją, draudusią prievartinį ėmimą į okupacinę kariuomenę, jau buvo suformuoti vokiečių okupuotoje Belgijoje, Olandijoje, Danijoje ir Norvegijoje. Visiems šaukiamojo amžiaus Latvijos vyrams buvo įsakyta "savanoriškai" registruotis, antraip grėsė bausmė net jų artimiesiems. Formaliai legiono organizavimui vadovavo legiono generalinio inspektoriaus R. Bangerskio štabas, bet iš tikrųjų tai darė H. Himleris. Kad nuslėptų neteisėtumą, vokiečiai latvių karinius junginius formavo kaip SS padalinius. 1943 m. vasario 8 d. trys latvių batalionai prie Leningrado buvo sujungti ir įtraukti į Antrąją motorizuotąją SS brigadą, pavadintą Latviškąja brigada. 1944 m. vasario mėn. ši gerokai papildyta brigada buvo pervadinta Savanoriškąja latvių SS 19-ąja divizija.

1943 m. balandžio mėn. Latvijoje buvo suformuota Savanoriškoji latvių SS 15-oji divizija. Dar po metų Reicho žinioje buvo trys latvių policijos pulkai ir aviacijos legionas "Latvija" (per 600 vyrų), aprūpintas pasenusiais dvisparniais, tinkamais naktiniams bombardavimams.

Latvių legionieriai kovojo Volchovo pelkėse, prie Velikaja upės, prie Opočkos, o nuo 1944 m. liepos vidurio - Latvijos teritorijoje. Po sunkių kautynių 15-oji divizija buvo išsiųsta į Vokietiją ir ten papildyta. Latvijos teritorijoje ji nebekariavo. Karui baigiantis didesnė šios divizijos dalis pasidavė amerikiečiams. 19-oji divizija drauge su kitais latvių kariniais junginiais buvo palikta Latvijoje ir dalyvavo Kuršo tvirtovės (žr. toliau) gynyboje (EV 1, 366).

Iš viso vokiečių pusėje kariavo 146-148 tūkst. Latvijos piliečių. Darbams į Vokietiją buvo išvežta 35-60 tūkst. žmonių, daugiausia iš Latgalos. Latviai neteko 80-90 tūkst. vyrų, iš jų per 13 tūkst. žuvo legione (Auns 1992, 321).

Nemažai latvių kovojo ir rusų pusėje. Karo pradžioje apie 3000 buvusios Latvijos kariuomenės karininkų priešinosi vokiečiams 24-ojo teritorinio korpuso gretose. Rugsėjo mėn. korpusas buvo išformuotas. Estijoje iš pasitraukusių latvių darbininkų, milicininkų ir tarybinių aktyvistų (maždaug 3500 žmonių) buvo suformuoti du latvių savanorių naikintojų (stribų) būriai, kurie kovėsi prie Talino, vėliau prie Leningrado tie naikintojai buvo visiškai sunaikinti (Auns 1992, 329).

1941 m. rugsėjo 3 d. Stalino įsakymu buvo pradėta formuoti 201-oji latvių šaulių divizija. Gruodžio mėn. po trumpų mokymų apie 10 tūkst. divizijos karių išsiųsta į frontą. Ši divizija gynė Maskvą, vėliau kovojo prie Staraja Rusios, Demjansko, Nasvos. Nuo 1943 m. Raudonoji armija turėjo Pirmąją latvių bombonešių pulką ir 159-ąją zenitinės artilerijos pulką, o 1944 m. pavasarį buvo suformuotas 130-asis latvių šaulių korpusas.

Iš viso Raudonojoje armijoje karo metu kovojo apie 100 tūkst. latvių, iš jų žuvo 35-36 tūkst. (Auns 1992, 334).

Pasipriešinimas. Vokiečių okupuotoje Latvijoje pirmiausia radosi tarybinių partizanų. Jų veiklą koordinavo Maskva. Šie partizanai rengė geležinkelių ir kt. diversijas, užpuldinėjo vokiečių įgulas, baudžiamąsias ekspedicijas, šnipinėjo. Nuo 1943 m. jų veikla jau buvo ženkli. Bet nuo jų ar dėl jų neretai kentėjo ir niekuo dėti žmonės. Apsirūpindami maistu, raudonieji partizanai nesidrovėjo apiplėšinėti ir net žudyti valstiečius. Be to, į partizanų rajonus vokiečiai siųsdavo baudžiamąsias ekspedicijas, kurios paprastai tenkindavosi aplinkinių kaimų sudeginimu ir jų gyventojų išžudymu.

Nusivylę vokiečiais kaip išvaduotojais, Latvijos patriotai 1942 m. ėmė organizuoti pasipriešinimo grupes, kurių veikla ypač suintensyvėjo, kai vokiečiams pradėjo nesisekti rytų fronte. 1943 m. rugsėjo

mėn. buvo įkurta Latvijos Centrinė Taryba, jos pirmininku išrinktas Konstantinas Čakstė, pirmojo Latvijos Respublikos prezidento J. Čakstės sūnus, generaliniu sekretoriumi tapo diplomatas Liudvigas Sėja (lietuviams pažįstamas kaip Latvijos pasiuntinys Lietuvoje).²⁴ Pagrindinis Tarybos tikslas buvo atkurti Latvijos nepriklausomybę. Taryba sudarė 7 komisijas: užsienio reikalų, karo, informacijos, teisinę, ekonominę, lėšų rinkimo ir ryšių. Buvo palaikomi nuolatiniai kontaktai su Lietuvos ir Estijos pasipriešinimo sąjungomis, o tarpininkaujant Švedijai - su Anglija ir JAV. Buvo surengtos kelios pabaltiečių konferencijos. Taryba siūlė po karo įkurti Jungtines Baltijos Valstybes ir parengė tokios federacijos projektą. Tarybos tikslus ir uždavinius propagavo pagrindinis žurnalas „*Brīvā Latvija*” (‘laisvoji Latvija’) (Auns 1992, 338).

Tarybos darbą 1944 m. pavasarį laikinai nutraukė vokiečių saugumo tarnyba (SD), kuri Baltijos šalyse suėmė pasipriešinimo vadovus ir daug dalyvių.

Labai aktyviai darbavosi Latvijos Centrinės Tarybos karo komisija, kuriai vadovavo gen. Janis Kurelis.²⁵ Vokiečiams apmulkinti buvo teigta, jog reikią formuoti latvių junginius partizaninei kovai su Raudonąja armija. 1944 m. liepos gale Vidžemėje Skryverių valsčiuje buvo suformuotas pirmasis batalionas. Bet rugsėjo mėn. vokiečiams pasitraukus į Kuršą, draug su jais pasitraukė ir kùrelininkai (la. *kurelieši*). Kuršė pradėta slapta agituoti latvių legionieriai - jiems siūlyta dezertyuoti iš legiono ir stoti į J. Kurelio pajėgas. Buvo kalbama, kad švedai padėsia kovoti tiek su vokiečiais, tiek su rusais. Daliniai ėmė sparčiai gausėti. Sunerimusi Ostlando SD ir policijos vadovybė nusprendė šias pajėgas likviduoti. 1944 m. lapkričio 14 d. Skryverių batalionas buvo nuginkluotas, 454 jo kariai išsiųsti į Štuthofą, o 7 karininkai, tarp jų ir aktyvus J. Kurelio padėjėjas kap. K. Upelniekas, sušaudyti.

Kitas, Usmos batalionas, kurį gruodžio 4 d. apsupo vokiečių baudžiamoji ekspedicija, susikovė su vokiečiais, išsiveržė iš apsupties

²⁴ K. Čakstė (*Konstantins Čakste*, 1901-45), teisininkas, 1932-40 dėstęs Latvijos universitete. Iki LCT įkūrimo vadovavo pasipriešinimo grupėms. 1944 m. suimtas, įkalintas Štuthofe. Žuvo evakuojant stovyklą 1945 m. sausį (EV 1, 120).

L. Sėja (*Ludvigs Sēja*, 1885-19??), diplomatas, užsienio reikalų ministras (1924), pasiuntinys Vašingtone (1925-27), generalinis konsulas Londone (1927-31), pasiuntinys Kaune (1934-40). 1941-44 m. dėstė Latvijos universitete. 1944 m. suimtas, įkalintas Sālaspilyje, vėliau Štuthofe. Nuo 1945 m. gyveno Lenkijoje. 1946 m. deportuotas į TSRS. Mirties vieta ir laikas nežinomi (EV 2, 171).

²⁵ J. Kurelis (*Jānis Kurelis*, 1882-1954), generolas (1925), Rusų-japonų bei I pasaulinio karo dalyvis, 1918-18 m. Imantos pulko vadas. Nuo 1919 m. lapkričio tarnavo Latvijos kariuomenėje. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, 1951 m. emigravo į JAV (EV 1, 350).

ir nusprendė išsiskirstyti. Apie 40 kovotojų perėjo į tarybinių partizanų būrį „*Sarkanā bulta*” (‘raudonoji strėlė’) (EV 1, 350).

J. Kurelį užstojo latvių legiono generalinis inspektorius gen. R. Bangerskis.

Kuršo tvirtovė. 1944 m. spalio viduryje Raudonoji armija prasiveržė prie Baltijos ties Palanga ir nuo pagrindinių pajėgų atkirto vokiečių armijų grupę “Nord” (34 divizijas). Susidarė vadinamoji Kuršo tvirtovė, tarybinėje istoriografijoje vadinta Kuršo katilu. Ten buvo maždaug pusė milijono kareivių, iš jų 20 tūkst. latvių. Į Kuršą buvo suplūdę ir apie 200 tūkst. civilių pabėgėlių iš kitų Latvijos regionų.

Šitos kariuomenės Hitleris neatitraukė, norėdamas, kad ji laikytų dalį rusų kariuomenės. 1944 m. gale ir 1945 m. pradžioje Kuršo tvirtovę mėgino įveikti nuo 80 iki 100 Raudonosios armijos divizijų, buvo surengti 6 dideli puolimai, bet visi jie buvo nesėkmingi. Raudonajai armijai artėjant prie Berlyno, vokiečiai iš Kuršo laivais išgabeno kelias pėstininkų divizijas ir dalį tankų.

Netrukus po Hitlerio savižudybės, atsižvelgdami į neišvengiamą Vokietijos pralaimėjimą, 1945 m. gegužės 2 d. latvių visuomenės veikėjai nusprendė atkurti Latvijos nepriklausomybę, nes situacija jiems pasirodė labai panaši į tą, kuri buvo 1918-ųjų m. gale. Gegužės 4 d. pulk. Robertas Uosis (*Roberts Osis*) sudarė Laikinąją vyriausybę. Paskubomis buvo suformuota Tautos Taryba; jos 73 nariai atstovavo įvairioms Latvijos partijoms ir organizacijoms. Tikėtasi, kad Vakarų šalys neatiduos Latvijos Tarybų Sąjungai, todėl Kuršo tvirtovėje latviai buvo pasiryžę priešintis Raudonajai armijai tol, kol atvyks anglų ar amerikiečių kariuomenė. Bet vokiečių kariuomenės vadovybė su tuo nesutiko ir Vokietijos kapituliacijos dieną (gegužės 8) Kuršo tvirtovė pasidavė. Į nelaisvę pateko per 284 tūkst. kariškių, iš jų apie 14 tūkst. latvių (Auns 1992, 348-353; LME 2, 198-199).

Karo pabėgėliai. Karui baigiantis, nuo Raudonosios armijos į Vakarus traukėsi maždaug ketvirtis milijono Latvijos gyventojų.

Apie 100 tūkst. jų su vežimais ir gyvuliais traukė į Vakarus per Lietuvą ir Rytprūsius. Daugelį jų Raudonoji armija pasivijo Lenkijoje, Čekijoje, Rytprūsiose ir grąžino atgal.

Apie 180 tūkst. latvių, palikę savo turtą, iš Rygos, Ventspilio ir Liepojos laivais plaukė į Vokietiją. Tarp jų buvo 35 tūkst. latvių kareivių. Šitame sraute buvo ir 15-osios SS divizijos legionierių.

Maždaug 8000 latvių mėgino gautis į Švediją. Kartu su civiliais gyventojais čionai bėgo ir dalis Kuršo tvirtovės gynėjų. Gautasi valtimis ir nedideliais laivais, kuriuos sėkmingai medžiojo ir skandino rusų povandeniniai laivai bei aviacija. Dalį perpildytų valčių nugramzdino audros.

Ne visi pabėgėliai išsigelbėjo net pasiekę tikslą. Pavyzdžiui, 1946 m. sausio mėn. Švedijos vyriausybė nusileido TSRS reikalavimui

ir gražino atgal 130 latvių legionierių, nepaisydama nei jų bado streiko, nei savižudybių, nei švedų visuomenės protesto demonstracijų (1994 m. Švedijos vyriausybė atsiprašė latvių dėl tokio poelgio ir kaip kompensaciją pasiūlė likusiems gyviems legionieriams keltis gyventi į Švediją).

Latvijos Raudonasis kryžius tuoj po karo suregistravo apie 130 tūkst. pabėgėlių, iš kurių dauguma buvo apsistojusi Vokietijoje, 6500 - Švedijoje, 3000 - Austrijoje, 2000 - Danijoje, šiek tiek jų buvo pasibarstę po Prancūziją, Italiją, Belgiją.

Vėliau latvių pabėgėliai ėmė sklisti po visą pasaulį. 1949 m. JAV apsistojo apie 45 tūkst. latvių, Australijoje - apie 20 tūkst., Kanadoje - 19 tūkst., Anglijoje - 17 tūkst. (dalis vėliau iškeliavo į JAV ir Kanadą), Pietų Amerikoje - 5000, Švedijoje - 4000. Vokietijoje liko apie 15 tūkst. latvių, daugiausia karo invalidai, seniai, ligoniai ir šeimos su mažamečiais vaikais (Auns 1992, 371-376).

Antroji tarybinė okupacija

Užėjus rusams, Latvija prarado ne tik nemažą dalį gyventojų. Buvo apkarpyta ir jos teritorija. 1944 m. nuo Latvijos buvo atskirtas 1202 kv. km ploto Ābreņės valsčius ir prijungtas prie Pskovo srities (EV 1, 7).

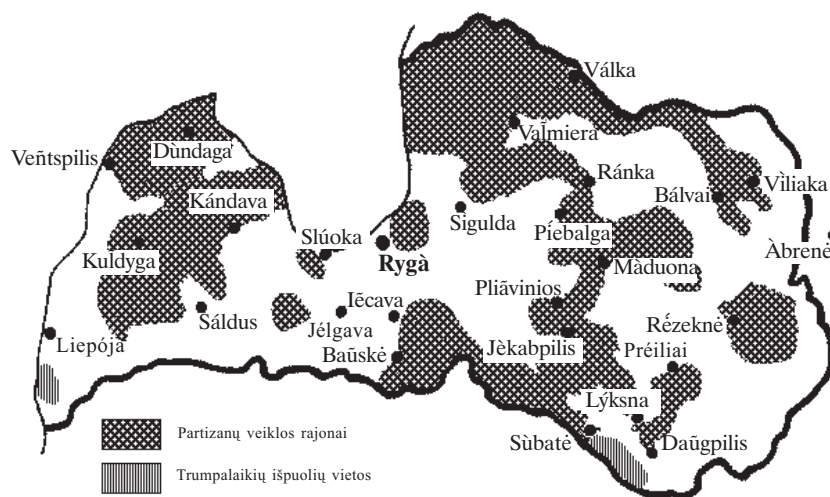
Ižengusi į Latviją, Raudonoji armija elgėsi kaip prieš žemėje: plėšikavo, vyrų ir tėvų akivaizdoje prievartavo moteris ir merginas. Nuo smurto kentėjo net mažametės mergaitės, taip pat senelės. Vėl ėmė siautėti čekistai, pradėta šaudyti, suiminėti ir deportuoti gyventojus. Iki 1945 m. pavasario iš Latvijos į TSRS buvo išsiųsta apie 40 tūkst. žmonių (Auns 1992, 347).

Okupacinė valdžia ėmė mobilizuoti Latvijos vyrus į Raudonąją armiją. Iki 1944 m. pabaigos buvo paimta per 57 tūkst. vyrų. Beveik nemokytus juos siuntė į mūšius su vokiečiais ir latvių legionieriais. Vengdami mobilizacijos vyrai luošinosi arba bėgo į miškus pas partizanus.

1945 m. vasarą nuo 50 iki 70 proc. partizanų buvo legionieriai. Kaip ir Lietuvoje, partizanus palaikė viltis, jog reikią tik šiek tiek išsilaikyti, ir netrukus didžiosios Vakarų valstybės įsikišiančios ir neleisiančios Tarybų Sąjungai aneksuoti Pabaltijo. Deja, nežinota, jog Europa jau buvo padalyta iš naujo 1945 m. vasario mėn. Jaltos konferencijoje.

Partizaninis karas su komunistine valdžia Latvijoje truko nuo 1944 iki 1952 m. (žr. 10 pav.). Jame dalyvavo 10-15 tūkst. kovotojų. Karo ypatumai buvo panašūs į Lietuvos rezistenciją. Pralaimėta dėl gyventojų masinių trėmimų (žr. toliau), dėl provokatorių infiltracijos į būrius ir dėl Vakarų valstybių vangumo ar net abejingumo.

Pokaris Latvijoje prisimenamas ne tik kaip pasipriešinimas tarybinei okupacijai. Tai ir masinės kolektyvizacijos bei masinių trėmimų

11 pav. Latvijas partizanų kova 1944-52 m.

metai. Vien 1949 m. kovo 23-25 dienomis iš Latvijos išvežta apie 50 tūkst. žmonių; 1945-50 m. iš Latvijos iš viso išstremta apie 119 tūkst. žmonių (Auns 1992, 365).

Latviją, kaip ir Estiją, iš dalies ir Lietuvą, TSRS vadai buvo sumanę industrializuoti, supančioti žaliavų tiekimo saitais su Rusija, o darbo jėgos stygiaus priedanga dar ir kolonizuoti, kad vėliau sėkmingai būtų galima rusinti. Ši politika pradėta pirmaisiais pokario metais. Po Stalino mirties (1953) ir ypač po TSKP 20-ojo suvažiavimo (1956) prasidėjo vadinamasis atodrėkis: paleisti politiniai kaliniai (1955 m. amnestija), viešai pasmerktas stalinizmas, kiek objektyviau pradėta vertinti praeitis ir t.t. Pažangių pažiūrų Latvijos komunistai susirūpino tautos ir šalies likimu ir išdrįso viešai reikšti abejones dėl perdėto, ekonomiškai nepagrįsto Latvijos industrinimo, netgi siūlė nutraukti kai kurių pramonės gigantų statybą, rūpintis, kad atvykėliai būtų mokomi latvių kalbos. 1959 m. į Rygą "susipažinti su padėtimi" atvyko pats N. Chruščiovas, TSKP CK I sekretorius. Po jo vizito įvykęs Latvijos kompartijos 7-asis plenumas apkaltino "kai kuriuos draugus" nacionalizmu, tautinio uždarumo siekimu, pažiūrų siaurumu. Iš vadovų pareigų atleisti daugelis patriotiškai nusiteikusių komunistų, o Latvijos Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas Eduardas Berklavas net išstremtas į Rusiją (EV 1, 82). Nuo to laiko Latvijos vadovais buvo skiriami klusnūs Maskvos valios vykdytojai. Netrukus ir pačioje TSRS prasidėjo neostalinizmas.

Latvijos TSR tikrai tapo industrine šalimi (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Svarbesnieji Latvijos gaminiai 1989 m.

Automatinės telefono stotys	649 tūkst. Nr.
Celiuliozė	51,9 tūkst. t
Dyzeliai ir dyzeliniai generatoriai	7,8 tūkst.
Dyzelinių traukinių vagonai	60 vnt.
Elektrinių traukinių vagonai	505 vnt.
Juodųjų metalų lydiniai	795 tūkst. t
Kojinės	78,8 mln. porų
Konservai (sąlyginių indelių)	504 mln.
Lakas ir dažai	53,2 tūkst. t
Melžimo aparatai	25,1 tūkst.
Mikroautobusai	17,0 tūkst.
Mopedai	182 tūkst.
Motociklų, dviračių, kombainų grandinės	38,5 tūkst. km
Mėsos gaminiai	254,5 tūkst. t
Mėslo kratytuvai	21,5 tūkst.
Popierius	138 tūkst. t
Radijo imtuvai	1,5 mln.
Sugauta žuvis	547 tūkst. t
Sviestas	46,7 tūkst. t
Telefono aparatai	2,9 mln.
Trikotažas	43 mln. vnt.
Šaldymo įrenginiai	94,6 tūkst.

(EV 1, 369-370)

Tačiau kartu ji ėmė virsti pramoninių atliekų zona, ekologiškai pavojingu kraštu. Beveik visa pagamintoji produkcija iškeliaudavo atgal į TSRS ar į užsienį, latviams likdavo dūmai ir šiukšlės. Latvijos energetika ir pramonė pasidarė beveik visiškai priklausoma nuo Maskvos (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Įvežamų iš TSRS materialinių vertybių dalis (%) Latvijos ekonomikoje 1984 m.

Iš viso	47
Iš jų:	
elektros energijos	73
kuro pramonės	93
juodosios metalurgijos	90
spalvotosios metalurgijos	99,4
chemijos pramonės	79
mašinų gamybos ir metalų apdirbimo	63

(JII)

Kaip ir Lietuva bei Estija, Latvija ekonomiškai tvarkėsi geriau už TSRS respublikas. Aneksuotosios Pabaltijo valstybės TSRS gyventojams atrodė patrauklios, kultūringesnės, atvykėliai čia jautėsi tarsi Vakarų Europoje, todėl į Pabaltijį stengėsi keltis gyventi gretimų Rusijos ir Baltarusijos sričių ir net tolimesni gyventojai. Imigracija buvo skatinama: atvykėliai gaudavo butus greičiau už vietinius gyventojus, labiau būdavo atsižvelgiama į naujų kultūrinius ir socialinius poreikius tvarkant infrastruktūrą. Rusijoje ir kitur

būdavo verbuojami darbininkai dirbti Pabaltijyje, tuo tarpu čia būdavo skelbiama, jog telkiami savanoriai darbams įvairiuose Rusijos regionuose. Pabaltijyje mielai likdavo gyventi į atsargą išėję Tarybinės armijos karininkai, o tarnavusieji kitur irgi dažnai pageidaudavo, kad jiems būtų sudarytos sąlygos apsistoti Baltijos šalyse.

Netrukus pasijuto ir rusifikacijos rezultatai - šiuo požiūriu Latvija ėmė gerokai skirtis nuo Lietuvos. Latvių procentas respublikoje mažėjo tiesiog katastrofiškai (žr. 6 lentelę). Migrantai aštuntajame dešimtmetyje ėmė įžūlėti, radosi net jaunimo grupių, užpuldinėjančių žmones vien dėl to, kad jie latviai...(Auns 1992, 422).

Tolyn nuo vergovės

Tarybų Latvija egzistavo iki 1990 m. Tautos apmaudas išsiveržė kaip ir Lietuvoje - 1988-aisiais. Tų metų spalio 8-9 dienomis Rygoje įvyko Latvijos Tautos fronto I suvažiavimas. 1990 m. kovo 18 d. pirmą kartą po daugybės metų įvyko tikri rinkimai į Latvijos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Daugumą mandatų gavo Latvijos Tautos fronto ir Latvijos Nacionalinės nepriklausomybės sąjūdžio (*LNNK*) remiami deputatai. Tų metų gegužės 8 d. Latvijos TSR AT priima Deklaraciją dėl Latvijos nepriklausomybės atkūrimo. Iš valstybės pavadinimo išmesti svetimųjų sugalvoti žodžiai "Tarybų Socialistinė", susigrąžintas himnas, herbas, vėliava. O Maskvos pučo metu, 1991 m. rugpjūčio 21 d., naujasis Latvijos Respublikos parlamentas paskelbė ir patį nepriklausomybės atkūrimo konstitucinį aktą, kuriuo atnaujintas 1922 m. Konstitucijos galiojimas. 1991 m. rugsėjo 17 d. atkurta Latvijos narystė Jungtinėse Tautose.

1993 m. birželio 5-6 dienomis buvo išrinktas Latvijos Respublikos Seimas (*Saeima*), kurį sudaro 100 deputatų. Rinkimai vyko partine sistema. Skirtingai nuo Lietuvoje vykusių Seimo rinkimų, Latvijoje daugumą laimėjo centristai (*Latvijas ceļš*) ir dešinieji. Mat kairiosios partijos Latvijoje buvo labai nepopuliarios, atvirai prorusiškos ar protarybinės. Dėl griežtų pilietybės įstatymo nuostatų Saeimos rinkimuose galėjo dalyvauti tik Latvijos piliečiai, todėl imperijos šalininkams gauti bent kiek daugiau vietų parlamente buvo maža vilties, kadangi daugelis jų rinkėjų negalėjo (ir nenorėjo) gauti Latvijos pilietybės. Migrantams nepalankus Latvijos ir Estijos pilietybės įstatymai buvo pretekstas Maskvai niurzgėti dėl neva pažeidinėjamų žmogaus teisių Baltijos šalyse apskritai.

Latvijos Respublikos prezidentą renka Saeima.

Rusijos kariuomenė iš Latvijos baigta išvesti 1994 m. rugpjūčio 31 d.

Latvijos latas yra stabilus; jo santykis su JAV doleriu pirmaisiais atkurtosios nepriklausomybės metais buvo 1:2.

Pamažu pamažu Latvija ėmė keltis kaip valstybė.

SUTRUMPINIMAI, ŽENKLAI

a.	- anglų	r.	- rajonas
asm.	- asmuo	resp.	- vok. <i>respektive</i> 'atitinkamai'
bk.	- bendrinės kalbos	rus.	- rusų
brus.	- baltarusių	sk.	- skaityk
buv.	- buvęs	skr.	- sanskrito
ček.	- čekų	ssl.	- senovės slavų
dgs.	- daugiskaitos	suom.	- suomių
dz.	- dzūkų	šve.	- švedų
germ.	- germanų	vad.	- vadinamasis
go.	- gotų	vns.	- vienaskaitos
gr.	- graikų	vok.	- vokiečių
ide.	- indoeuropiečių	vulg.	- vulgariai
l.	- lenkų	žem.	- žemaičių
la.	- latvių	žr.	- žiūrėk
lie.	- lietuvių	*	- (žodžio pradžioje) rekonstruotas žodis ar forma
lo.	- lotynų	<	- (žodžio pradžioje) kilęs (iš)
p.	- puslapis	>	- (žodžio pradžioje) virtęs (kuo)
plg.	- palygink		
pr.	- prūsų		
psn.	- pasenusi reikšmė		
pvz.	- pavyzdžiui		

Vietovių sutrumpinimai kaip „Lietuvių kalbos žodyne“.

ILIUSTRACIJŲ METRIKOS

- 1 pav. Virvelinės keramikos kultūros paplitimas - Rimantienė 1987a, 42.
- 2 pav. Vokalinio burdono arealas dabartinėje Baltarusijoje -Бойко 1990, 92.
- 3 pav. Baltų ir finų gentys Latvijos teritorijoje XIII a. - LV 1; Kabelka 1987, 12.
- 4 pav. Mėrvalos akmuo - Brate 1924-34, pl. 98.
- 6 pav. Landmaršalo antspaudas - Švābe 1990, 115.
- 7 pav. Livonijos ordino vėliava - Švābe 1990, 101.
- 10 pav. Ginčai dėl Lietuvos-Latvijos sienos - Butkus 1993c, 52.
- 11 pav. Latvijos partizanų kova 1945-52 m. - Auns 1992, 358.

LITERATŪRA

- Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aestis, 1995.*
- ACh - Atskaņu chronika: Ditleba Alnpeķes "Rīmju chronika" / Atdzejojis J.Saiva. R., 1936.
- Aizsilnieks 1968 - *Aizsilnieks A.* Latvijas saimniecības vēsture 1914-1945. Sundbyberg, 1968.
- Ambainis 1959 - *Ambainis O.* Vēstītāja folklorā // Latviešu literatūras vēsture. R., 1959. S. 1. Lpp. 159-252.
- Ancelāne 1950 - *Ancelāne A.* Latviešu tautas mīklas // Folkloras instituta raksti. R., 1950. Lpp. 175-238.
- Andersons 1982-84 - *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920-1940: Ārpolitika. Stockholm, 1982-84. S. 1-2.
- Apanavičius 1990 - *Apanavičius R., Alenskas V., Palubinskienė V., Virbašius E., Visockaitė N.* Senosios kanklės ir kankliavimas. V., 1990.
- Apanavičius 1992 - *Apanavičius R.* Baltų etnoinstrumentologija. K., 1992.
- Apanavičius 1995 - *Apanavičius R.* Tautos kilmę praskleidžia etnomuzika // Darbai ir dienos: VDU leidinys. 1995. 1(10). P. 69-84.
- Auns 1992 - *Auns M., Auns O., Ābelnieks R., Kostanda O., Pelkaus E., Vjacira I.* Latvijas vēsture. R., 1992.
- Balevics 1969 - *Balevics Z.* Reliģija // Latviešu etnogrāfija. R., 1969. Lpp. 206-213; 392-396.
- Balevics 1987 - *Balevics Z.* Pareizticīgo baznīca Latvijā. R., 1987.
- Baltrėnienė 1991 - *Baltrėnienė M., Apanavičius R.* Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. V., 1991.
- BD - Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas. R., 1973. (Skaitmenys rodo puslapī ir dainos numerī.)
- Bergmane 1986 - *Bergmane A., Blinkena A.* Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi. R., 1986.
- Bērziņš 1991 - *Bērziņš V., Bambals A.* Latvijas armija. R., 1991.
- Biezais 1957 - *Biezais H.* Der älteste Text des lettischen Vaterunsers // Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Uppsala & Stockholm, 1957. S. 1-10.
- Boiko 1987a - *Boiko M.* Sutartīņu pēdas Latvijā // Latviešu mūzika '87. R., 1987. Lpp. 64-108.
- Boiko 1987b - *Boiko M.* Par latviešu mūzikas folkloru. Mašīnraksts. R., 1987.
- Brastiņš 1923 - *Brastiņš E.* Latviešu ornamentika: Elementi. R., 1923.
- Brastiņš 1966 - *Brastiņš E.* Cerokslis: Dievturības katechisms / Red. A.Brastiņš. ASV., 1966.
- Brate 1924-34 - *Brate E., Vessén E.* Södermanlands runinskrifter. Stockholm, 1924-34. B. 3.
- Būga 1958-61 - *Būga K.* Rinktiniai raštai / Sudarė Z. Zinkevičius. V., 1958-61. T. 1-3. (Skaitmenys rodo tomą ir puslapī.)
- Bukas 1992 - *Bukas A.* Hipotezė apie kai kurias latvių ornamento sąsajas su mitologija // Literatūra ir menas. 1992. Balandžio 11.
- Bušs 1990 - *Bušs O.* Par etnonīmu *kurši* un *zemgaļi* cilmi // Onomastica Lettica. R., 1990. Lpp. 86-91.
- Butkevičius 1964 - *Butkevičius I.* Gyvenvietės ir sodybos // Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964. P. 170-209.
- Butkus 1975 - *Butkus A.* Biržų šnektos leksika: Diplominis darbas. Mašīnraštis. K., 1975.
- Butkus 1989 - *Butkus A.* Latvių ornamento struktūra // Mokslas ir gyvenimas. 1989. Nr. 11. P. 9-10.

- Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.*
- Butkus 1993a - *Butkus A.* Akmeniniai Žiemgalos liudininkai // Mokslas ir gyvenimas. 1993. Nr. 8. P. 18-19.
- Butkus 1993b - *Butkus A.* The Semigalians - who were they? // Namn och bygd. Uppsala, 1993. 81. P. 157-160.
- Butkus 1993c - *Butkus Z.* Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919-1929 metais. V., 1993.
- Butkus 1999 - *Butkus A.* Baltų krikštas ir krikščionėjimas. – Acta Baltica '99. K., 1999. P. 103–110.
- Caune 1992 - *Caune A.* ..Pati Rīga ūdenī: Arheologa stāsts par zudušo Rīdzīgas upi, par pirmo ostu, kuģniecības līdzekļiem un amatiem senajā Rīgā. R., 1992.
- Cooper 1978 - *Cooper J.C.* An illustrated encyclopaedia of traditional symbols. London, 1978.
- Česnys 1987 - *Česnys G.* Baltų susidarymas antropologijos požiūriu // Lietuvių etnogenezė. V., 1987. P. 69-75.
- Dambe 1990 - *Dambe V.* Par Rīgas vārda izcelsmi // Onomastica Lettica. R., 1990. Lpp. 5-20.
- DLKŽ - Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1993.
- DP - Džūkstes pasakas / Pierakstījis A.Lerhis-Puškaitis. R., 1980.
- Dundulienė 1989 - *Dundulienė P.* Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės. V., 1989.
- Dundulis 1960 - *Dundulis B.* Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje. V., 1960.
- Dunsdorfs 1962 - *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture 1600-1710. Uppsala, 1962.
- Dunsdorfs 1978 - *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve. Tumba, 1978.
- Dunsdorfs 1980 - *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture: Skolām un pašmācībai. Lincoln & Nebraska. 1980.
- Endzelynas 1957 - *Endzelynas J.* Baltų kalbų garsai ir formas. V., 1957.
- Endzelīns 1979 - *Endzelīns J.* Homonīmu vārdu zušana latviešu valodā // Darbu izlase / Sakārtojusi un rediģējusi V. Dambe. R., 1979. S. 3(1). Lpp. 485-487.
- Endzelīns 1982 - *Endzelīns J.* Senprūšu valoda // Darbu izlase / Sastādījušas V. Dambe, R. Grīse un Dz. Hirša. R., 1982. S. 4(2). Lpp. 9-351.
- Ezera 1994 - *Ezera L., Zvidriņš P.* Etniskās asimilācijas izpēte Latvijā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. R., 1994. S. 11-12. Lpp. 31-39
- EV - Enciklopēdiskā vārdnīca. R., 1991. S. 1-2.
- Galaunė 1930 - *Galaunė P.* Lietuvių liaudies menas: Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai. K., 1930.
- GID - Gadskārtu ieražu dziesmas. R., 1973. (Skaitmenys rodo puslapi ir dainos numerī.)
- Gimbutas 1989 - *Gimbutas M.* The language of the Goddess: Unearthing the hidden symbols of western civilization. London, 1989.
- Gimbutienė 1985 - *Gimbutienė M.* Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija. V., 1985.
- Greble 1950 - *Greble V.* Latviešu bērnu folklorā // Folkloras instituta raksti. R., 1950. Lpp. 98-174.
- Greble 1959 - *Greble V.* Tautasdziesmas // Latviešu literatūras vēsture. R., 1959. S. 1. Lpp. 22-158.
- IT - Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. R., 1991.
- Kabelka 1982 - *Kabelka J.* Baltų filologijos įvadas. V., 1982.
- Kabelka 1987 - *Kabelka J.* Latvių kalba. V., 1987.
- Kārklīš 1977 - *Kārklīš J., Rudzīte M., Soida E.* Valodas mācība. R., 1977.
- Karulis 1989 - *Karulis K.* Daži iespējamie skandināvu cilmes vietvārdi // Valodas aktualitātes - 1988. R., 1989. Lpp. 336-345.

- Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aestis, 1995.*
- Karulis 1992 - *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. R., 1992. S. 1-2.
- Klētnieks 1990 - *Klētnieks V.* Senču raksti: Latvju raksti bērniem. R., 1990. D. 1-2. (Skaitmenys rodo daļi ir puslapi.)
- Klotiņš 1989 - *Klotiņš A., Muktupāvels V.* Traditional Musical Instruments and the Semantics of Their Functions in Latvian Folk Songs // *Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs.* Kingston & Montreal, 1989. P. 186-217.
- Kokare 1980 - *Kokare E.* Latviešu un lietuviešu sakāmvārdu paralēles. R., 1980.
- Kokare 1992 - *Kokare E.* Mitoloģiskie tēli latviešu folkloras poētiskajā sistēmā // *Latviešu folkloras: Tradicionālais un mainīgais.* R., 1992.
- Krasnais 1938 - *Krasnais V.* Latviešu kolonijas. R., 1938.
- Krastiņa 1969 - *Krastiņa A.* Apmetņu veidi, ēkas un to iekārta // *Latviešu etnogrāfija.* R., 1969. Lpp. 120-136; 297-311.
- KRĢ - *Kareivja rokas grāmata.* R., 1937.
- KSR - *Kad saulīte rotājas: Gadskārtu ieražu dziesmas / Sakārtojusi R. Drīzule.* R., 1982. (Skaitmenys rodo puslapi.)
- Lasickis - *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus / *Parengė J. Jurginis.* V., 1969.
- LATŠŽ - *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas.* V., 1976. T. 2.
- Latvis - *Latvis H., Vartbergė H.* Livonijos kronikos / *Parengė J. Jurginis.* V., 1991.
- Laua 1981 - *Laua A.* Latviešu leksikoloģija. R., 1981.
- LBV - *Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi. R., 1939-41. S. 1-2.
- LD - *Barons Kr., Visendorfs H.* Latvju dainas. Jelgava & Peterburga, 1894-1915. S. 1-6. (Skaitmenys rodo dainos numerī.)
- LE - *Latvju enciklopēdija / Red. A. Švabe.* Stokholma, 1952-53. S. 1-2.
- LGI - *Olupe E.* Latviešu gadskārtu ieražas. R., 1992.
- LI - *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų.* V., 1985. T. 1.
- LKV - *Latviešu konversācijas vārdnīca.* R., 1931-34. S. 1-10.
- LLKŽ - *Balkevičius J., Kabelka J.* Latvių-lietuvių kalbų žodynas. V., 1977.
- LLV - *Bojāte A., Subatnieks V.* Lietuviešu-latviešu vārdnīca. R., 1964.
- LME - *Latvijas PSR mazā enciklopēdija.* R., 1967-1970. S. 1-3.
- LMFM - *Melngailis E.* Latviešu mūzikas folkloras materiāli. R., 1952-53. S. 2-3. (Skaitmenys rodo tomā, puslapi ir dainos numerī.)
- Loze 1983 - *Loze I.* Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā. R., 1983.
- LPŽ - *Lietuvių pavardžių žodynas / Sudarė A. Vanagas ir kt.* V., 1985-89. T. 1-2.
- LTdz - *Latviešu tautasdziesmas.* R., 1979-84. S. 1-5. (Skaitmenys rodo dainos numerī.)
- Ltdz - *Latviešu tautas dziesmas: Izlase.* R., 1955-57. S. 1-3. (Skaitmenys rodo tomā ir dainos numerī.)
- LTE - *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija.* V., 1976-1984. T. 1-12.
- LTMi - *Latviešu tautas mūzikas instrumenti: Prospekts / Sastādītāja I.Priedīte.* R., 1978.
- LTT - *Latviešu tautas ticējumi / Sakrājis un sakārtojusi prof. P. Šmits.* R., 1940-41. S. 1-2. (Skaitmenys rodo tikējimo numerī.)
- LV - *Latvijas PSR vēsture. No vissenākiem laikiem līdz mūsu dienām.* R., 1986. S. 1-2.
- Mažiulis 1981 - *Mažiulis V.* Prūsų kalbos paminklai. V., 1981. T. 2.
- Mažiulis 1987 - *Mažiulis V.* Indoeuropiečių protėvynės klausimas // *Lietuvių etnogenezė.* V., 1987. P. 40-41.

- Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.*
- Mažiulis 1988 - *Mažiulis V.* Prūsų kalbos etimologinis žodynas. V., 1988. T. 1.
Muktupāvels 1987 - *Muktupāvels V.* Tautos muzikas instrumenti Latvijas PSR teritorijā. R., 1987.
- Paegle 1935 - *Paegle Ed.* Latviešu tautasmāksla. R., 1935.
Paegle 1948 - *Paegle Ed.* Latvju rakstu ābecīte. Württ.-Baden, 1948.
Paegle 1994 - *Paegle Dz., Kušķis J.* Kā latvietis runā...: Praktiski ieteikumi valodas kultūrā. R., 1994.
- Paleckis 1938 - *Paleckis J.* Latvija. K., 1938.
Pašuta 1971 - *Pašuta V.* Lietuvos valstybės susidarymas. V., 1971.
Popiežių - *Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. V., 1987.*
- Priedīte 1983 - *Priedīte I.* Ko spēlēja sendienās. R., 1983.
Rimantienė 1972 - *Rimantienė R.* Pirmieji Lietuvos gyventojai. V., 1972.
Rimantienė 1987a - *Rimantienė R.* Archeologijos duomenys // Lietuvių etnogenezė. V., 1987. P. 41-44.
Rimantienė 1987b - *Rimantienė R.* Archeologinės kultūros // Lietuvių etnogenezė. V., 1987. P. 52-69.
- RL - *The Republic of Latvia.* R., 1993.
Rosinas 1988 - *Rosinas A.* Baltų kalbų įvardžiai. V., 1988.
Rusmanis 1993 - *Rusmanis S., Viks I.* Kurzeme. R., 1993.
Rudzīte 1964 - *Rudzīte M.* Latviešu dialektoloģija. R., 1964.
- Sabaliauskas 1990 - *Sabaliauskas A.* Lietuvių kalbos leksika V., 1990.
Skujeniekas 1989 - *Skujeniekas K.* Dainų balsas // *Lekia mano žirgelis: Lietuvių dainos / Sudarė ir vertė S. Geda.* V., 1989.
Skujenieks 1982 - *Skujenieks K.* Folklorā // *Literatūra 8. klasei.* R., 1982. Lpp. 3-41.
- Slava 1966 - *Slava M.* Latviešu tautas tērpi. R., 1966.
Strods 1969a - *Strods H.* Zemnieku sabiedriskā dzīve // *Latviešu etnogrāfija.* R., 1969. Lpp. 163-166.
Strods 1969b - *Strods H.* Sabiedriskā dzīve // *Latviešu etnogrāfija.* R., 1969. Lpp. 341-344.
- SinV - *Grīnberga E., Kalnciems O., Lukstiņš G., Ozols J.* Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca. R., 1972.
- SV - *Sidraba vītols: Tautos dziesmu krājums / Sastādījuši A. Jansons un N. Kalniņš.* R., 1942. (Skaitmenys rodo dainos numerī.)
- Šliavas 1985 - *Šliavas J.* Žeimelio apylinkės. K., 1985.
Šmits 1926 - *Šmits P.* Latviešu mitoloģija. R., 1926.
Šneidereitas 1989 - *Šneidereitas O.* Prūsai. V., 1989.
Švābe 1990 - *Švābe A.* Latvijas vēsture. 1. d. R., 1990.
Tdz - *Šmits P.* Tautasdziesmas: Papildinājums Kr. Barona "Latvju dainām". R., 1936-39. S. 1-4. (Skaitmenys rodo dainos numerī.)
- Tyla 1986 - *Tyla A.* Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje - XVII a. pradžioje. V., 1986.
- TSR - 1989. gada tautas skaitišanas rezultāti Latvijā. R., 1992.
Vanagas 1981 - *Vanagas A.* Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. V., 1981.
Varakauskas 1982 - *Varakauskas R.* Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII-XIV a. V., 1982.
- Vartbergė - *Latvis H., Vartbergė H.* Livonijos kronikos / Parengė J. Jurginis. V., 1991.
- Vėlius 1983 - *Vėlius N.* Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai. V., 1983.
Vėlius 1987 - *Vėlius N.* Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė. V., 1987.

- Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.*
- Vēveris 1989 - *Vēveris E., Kuplais M.* Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā. R., 1989.
- Vyšniauskaitē 1964 - *Vyšniauskaitē A.* Liaudies kalendorius. Šventės // Lietuvių etno-grafijos bruožai. V., 1964. P. 536-550.
- VT - Latviešu tautas teikas: Vēsturiskās teikas / Sastādījusi A. Ancelāne. R., 1990.
- Wiora 1961 - *Wiora W.* Die vier Weltalter der Musik. Stuttgart, 1961.
- Zālītis 1991 - *Zālītis Fr.* Latvijas vēsture vidusskolām. R., 1991.
- Zavarina 1969 - *Zavarina A.* Ievadam // Latviešu etnogrāfija. R., 1969. Lpp. 257-264.
- Zinkevičius 1966 - *Zinkevičius Z.* Lietuvių dialektologija. V., 1966.
- Zinkevičius 1978 - *Zinkevičius Z.* Lietuvių kalbos dialektologija. V., 1978.
- Zinkevičius 1980-81 - *Zinkevičius Z.* Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1980-81. T. 1-2.
- Zinkevičius 1984 - *Zinkevičius Z.* Lietuvių kalbos istorija. V., 1984. T. 1.
- Zinkevičius 1994 - *Zinkevičius Z.* Pastabos latvių kalbos kilmės klausimu // I konferencija "Lietuva-Latvija - praetis, dabartis, ateitis: Pranešimų tezės. K., 1994.
- Бертулис 1975 - *Бертулис P.* Семантические отношения имен существительных в латышском и литовском языках: Автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук. Вильнюс, 1975.
- Бойко 1990 - *Бойко М.* Этноисторические аспекты латышского бурдонного многоголосия // Балты, славяне и прибалтийские финны: Этногенетические процессы. Рига, 1990. С 82-108.
- Денисова 1990 - *Денисова P. Я.* География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I - начале II тысячелетия н. э. на территории Литвы и Латвии // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 28-81.
- ИЭАП - Историко-этнографический атлас Прибалтики: Одежда. Рига, 1986.
- ЛЦ - Латвийская ССР в цифрах. Рига, 1987.
- Лозе 1985 - *Лозе И.* Нарвская культура и ее роль в этногенезе народов Восточной Прибалтики // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 11-20.
- МНМ - Мифы народов мира: Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. М., 1991-1992. (Skaitmenys rodo tomą ir puslapį.)
- СРС - *Кочергина В. А.* Санскритско-русский словарь. М., 1987.
- Тынурист 1985 - *Тынурист И.* Народные музыкальные инструменты и этнокультурные связи народов Восточной Прибалтики // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 270-277.
- Чеснис 1985 - *Чеснис Г. А.* Многомерный анализ антропологических данных как средство решения проблемы выделения племенных союзов в эпоху железа (преимущественно на территории Литвы) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 9-27.
- Шноре 1985 - *Шноре Э.* К вопросу этногенеза латгалов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 39-46.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aesti, 1995.
<p>Albertas 14, 15
 Albrechtas 24
 <i>Aldari</i> 28
 Aleksiejus 38
 Algirdaitis, A. 23
 Algirdas 21, 23
 Alunanas, A. 212
 Alunanas, J. 36, 37, 68, 171
 <i>Alunāns, J.</i> 36
 Andrejis 157
 Andrius 28
 <i>Anniņa</i> 158
 Antinis 172
 Apanavičius, R. 123
 Arajis, V. 55
 Artemidė 105
 Astartė 105
 Atėnė 118
 <i>Atis</i> 182
 Auseklis 37, 84
 Ausma 172
 <i>Austra</i> 84, 106
 Azarova, L. 5
 Balčius, M. 213
 Baluodis, D. 38
 Bangerskis, R. 55, 58
 Baras, J. 174
 <i>Barons, Kr.</i> 36
 Baruonas, Kr. 36, 37, 66, 83, 125, 126, 147
 Batoras, S. 26, 31
 Baumanių Karlis 63
 <i>Baumaņu Kārlis</i> 63
 Bergmanas, G. 66
 Berklavas, E. 60
 Bermontas-Avalovas 44
 Bertoldas 14
 Bėrziniai, R. ir J. 40
 Bironas, E. 29
 Bironas, P(ėteris) 29, 30, 66
 Blaumanis, R. 140, 212
 Boiko, M. 5
 Brastinis, E. 88, 106
 <i>Brastiņš, E.</i> 88
 Bruverė, V. 212
 Buda 105
 Būga, K. 9, 187</p> | <p>Chodkevičius, J. 31
 Chruščiovas, N. 60
 Cucanas 172
 <i>Čakste, J.</i> 50
 Čakstė, J. 42, 50, 55
 <i>Čakste, K.</i> 57
 Čakstė, K. 57
 Česnys, G. 10
 Čikštas 172
 Danila 22
 Dankeris, O. 55
 <i>Dauka</i> 180
 <i>Dēkla</i> 82
 Denikinas 41
 Denisova, R. 10
 Derevianskis, V. 53
 <i>*Dētlā</i> 82
 Donelaitis 145
 Druvys 172
 Duncis 172
 Dzeusas 82, 118
 Edipas 155
 <i>Egle</i> 181
 Eidemanis, R. 40
 Endzelynas, J. 9, 168, 175, 186, 192
 Ferdinandas 29
 Frydrichas 26, 27
 Frydrichas Kazimieras 28, 29
 Frydrichas Vilhelmas 29
 Gediminas 21, 23
 Gimbutienė, M. 106, 112, 113, 118
 Gliukas, E. 66
 Golcas, R. 43, 44
 Golovinas, J. 38
 Gotardas 26
 Grunau, S. 172
 Gustavas II Adolfas 32
 Halartė 35
 Himleris, H. 55
 Hitleris, A. 52, 53, 58
 <i>Yamáh</i> 84
 Ikškilės Tomas 157
 Imanta 14, 41
 Imantas 172
 <i>Imauta</i> 14
 Ivanas IV 24, 33
 Ivanovna, A. 29</p> | <p>Janis 93, 94, 95, 125, 135
 <i>Jānis</i> 92, 93, 94, 95, 135
 Janytis 95
 <i>Jānītis</i> 135
 Jansonas-Braunas, J. 38
 <i>Jansons-Brauns, J.</i> 38
 <i>Jēkabs</i> 96
 Jekaterina I 155
 Jekaterina II 29, 35, 36, 155
 Jelizaveta 36
 Jirgenas 157
 Johanas III 31
 Jokūbas 27, 28
 Jonas 93, 95
 Judeničas 40
 Jumala 84
 <i>Jumalēni</i> 84
 Jumis 84, 96, 97, 112, 113
 Kalėjai 20
 Kanizijus, P. 34, 66
 Karksas 22
 Karlas 29
 Karlas IX 31, 32, 33
 Karlas XI 33
 Karolis IV 22
 Karta 82, 83
 <i>Kārta</i> 82
 <i>Kaudzītes, R. un M.</i> 37
 Kaudzytės, R. ir M. 37, 66
 Kęstutis 21, 23
 Ketleris, G. 25, 26, 29
 Kirchenšteinas, A. 53
 Kluotinis, A. 126
 Kolumbas 105
 Kosciuška, T. 30
 Korfai 213
 Krasnovas 40
 Kreicvaldas F. R. 37
 Kristina 33
 Kristus 14, 35, 105
 <i>Krogzemju Mikus</i> 37
 <i>Kronvalds, A.</i> 37
 Kruogzemju Mikus 37
 Kruonvaldas, A. 37, 11, 172
 Kudirka, V. 63
 Kuokarė, E. 155
 Kurelis, J. 58</p> |
|---|---|--|

- Alvydas Butkus. Latviai. Kaunas: Aestis, 1995.*
- Kurelis, J.* 58
Kviesis, A. 50
Kviesis, A. 50
Kvieši 28
Lacis, J. 53
Lacis, V. 53
**Laidmā* 82
Lāima 82, 91, 93, 107, 144
Laimiņa 82, 144
Laimužē 144
Lanua, Ž. 25
Lasickis (Lasicijus) 85
Latvis, H. 13, 15, 44
Laukopatis 84
Leijeris, E. 212
Leijers 212
Leitanas A. 37
Leja 172
Lejiņi 28
Leti 28
Ligita 172
Liepa 180
Liudvikas XIV 28
Liuteris, M. 24, 26
Maironis 63
Mājaskungs 84
Magdaliētē, M. 38
Makdonaldas 154
Mancelis, G. 66, 174
Mara 83, 112, 158
Māra 83, 158
Māra 83
Marija 14, 83
Mars 83
Mechovietis, M. 17
Meereema 84
Meinhardas 14, 22
Mēness 84
Mēnestinis 144
Mēnestiņš 144
Merkelis, G. 35
Metenis 90
Mežas, I. 209, 211
Mežs, I. 211
Miechowita 17
Miķelis 96
Mindaugas 15, 22
Molotovs 52
Morè 83
Muktupavelas, V. 5, 120, 126
Musolinis 53
Nameisis (Nameišis) 16
Napoleonas 36, 154
Naujalis, J. 63
Neviškis, A. 15
Niedra, A. 44, 45
Nikolajus I 38
Noldēs 27
Orlovas 39
Osis, R. 58
Ozolas 172
Panas 119
Pelšē, A. 40
Penikiai 20
Perkūnas 84, 103, 107
Pērkons 84, 103
Peter 163
Pēteris 96, 177
Petras 14
Petras I 29, 34, 154, 155
Petsas, K. 44
Piper 163
Plateriai 213
Pliekšanas 38
Pumpuras, A. 37
Pumpurs, A. 37
Radvila Juodasis, M. 25
Rainis, J. 38
Rainis, J. 38
Rastrelis, B. F. 29
Rastrelli 29
Raugopatis 84
Remeriai 213
Ribentropas 52
Ropai 213
Rosinas, A. 187
Rozenas 34
Rēhehuzenas, J. G. 65
Sarkanais 172
Sarkanis, A. 5
Saule 144
Sēja, L. 57
Sēja, L. 57
Senasis Stenderis 213
Si(g)rid 12
siriņ 12
Simpsonas, Dž. 45
Smetona, A. 46, 53
Sofija, E. 29
Spoki 28
Spruogis, J. 174, 175
Stalinas 52, 53, 60
Styglicas 88
Straume 181
Strautinis 172
Stučka, P. 38, 43, 51
Stučka, P. 38
suen 12
Suvorovas, A. 38
Svenas 12
Šustinas, S. 54
Švitrigaila 23
Talivaldis 14, 15
Tautguodžiai 20
Tautvilas 22
Tyzenhauzai 213
Tolgsdorfas 34
Tovtengodēs 20
Tuuleema 84
Ulmanis, K. 42, 43, 44, 50, 52, 53
Ulmanis, K. 50
Uosis, R. 58
Ūsinis 84, 92, 97
Ūsiņš 84, 92, 112
Upelniekas, K. 57
Vacietis, J. 40
Vaišvilkas 22
Valdemaras, Kr. 36, 37, 174
Valdemārs, Kr. 36
Valdis 182
Vālodze, V. 163
Vaza, Z. 31, 32
Vecais Stenders 213
Veckas 172
Vējopatis 84
Venera 106
Venti 28
Vetrovas, M. 51
Viestartas (Viesturas) 18
Vykintas 22
Vilhelmas 24, 26, 27, 42
Visvaldis 14, 22
Vyšinskis, A. 52, 53
Vytenis 21
Vrangelis 40
Zelčius 168
Zemgalas, G. 49
Zemgals, G. 49
Zemitas 172
Ziemelis 172
Zilgalvis 172
Zilpurnis 172
Zinkevičius, Z. 17
Žygimantas Augustas 24, 65
Žvelgaitis 22
Žeņč 82
Mapa 83
Mapena 83